

**OSMANLI DÖNEMİ TRABZON MEZAR TAŞI
MANZUMELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
AN EVALUATION OF THE OTTOMAN PERIOD
TRABZON TOMBSTONE POEMS**

Hasan ŞENER*

Özet

Mezar kitabeleri, birer tarihi vesika olarak tarihten günümüze ışık tutmaları bakımından oldukça önemlidir. Bu kitabeler, ait oldukları dönemin sosyal yapısına ve ekonomisine ilişkin bilgiler vermenin yanında birer edebi eser olma özelliği de taşımaktadır. Manzumelerle dolu Trabzon mezar taşları, edebi değere sahip en güzel örneklerdendir. Bu yazıda, Trabzon mezar taşı manzumelerinde ölüm, dünya, felek, ecel, fena kavramları irdelenecek ve bu manzumelerdeki edebi sanatlar tespit ve tasnif edilecek.

Anahtar Kelimeler: Trabzon, mezar taşı, manzume, ölüm, dünya, felek.

Abstract

Epitaphs as historical artifacts are important to shed light on past to present. These epitaphs have the information about social structure and economy of their periods and also they have the characteristics of literary work. Trabzon epitaphs including poems are paragon in terms of having the characteristics of literary work. In this study, poems of Trabzon gravestone are examined according to concept of death, world, fate, time of death and evil and literary arts in these poems are determined and classified.

Key words: Trabzon, gravestone, poem, death, world, fate.

Giriş

Yeryüzünde yaşam süren tüm canlılar bir gün, “bütün yaşam süreçlerinin geriye dönüşü olmayacak biçimde durması”¹, “bir insan, bir hayvan veya bir bitkide hayatın tam ve kesin olarak sona ermesi”², “bir canlının doku ve organlarındaki bütün yaşam süreçlerinin kesin olarak sona ermesi”³ şekillerinde tanımlanan ölüm gerçeği ile karşılaşacaklardır. Doğum ve evlenme gibi insan hayatındaki en önemli evrelerden biri olan ölüm, tarih boyunca insan zihnini meşgul etmiş ve önüne geçilemeyen en önemli hâdiselerden biri olarak insanlığın karşısına çıkmıştır.

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi Muallim Rıfat Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi-KİLİS

¹ Ana Britanica, “ölüm” mad. Ana Yay. C.17, İst. 1989, s.295

² Meydan Larousse, “ölüm” mad., Sabah Gazetesi Yay., C.15, s.333

³ Temel Britanica, “ölüm” mad., Ana Yay., C.13, s.270

İnsanoğlu, kaçınılmaz bir gerçek olarak herkesin karşısına çıkan ölüm olayı karşısında duygularını, düşüncelerini, his ve heyecanlarını zamanla edebî ürünlerde dile getirmiştir. Halk şiirindeki ağıt ve divan şiirindeki mersiyelerin teması tamamen ölüm ile ilgilidir⁴. Yine divan şiirinde sıkça işlenen temalardan biri ölümdür.⁵ Sanat endişesi taşıyan edebî ürünlerin dışında bir de gerek halkın gerekse dönemin şairlerinin, ölüm olayı karşısında, tamamen içinden gelen duygularını ifade etmiş oldukları mezar taşlarına yazılmış olan şiirler bulunmaktadır. Türk kültür tarihi açısından çok önemli bir yere sahip olan mezar taşı kitabeleri⁶ incelendiğinde, burada yer alan şiirlerin alelade birer metin olmadığı, sanat değeri yüksek birer edebî metin oldukları görülmüştür. Bu şiirlerde, ölen şahsın hayattaki sosyal statüsü, ölüm sebebi, yaşadığı döneme ait bazı örf, adet, gelenek ve görenekler hakkında çeşitli bilgiler edinmemiz mümkün görülse de bunu yazımızın dışında tuttuk.

Yazımızda sadece Trabzon mezar taşlarında yer alan manzumelerde ölüm, dünya, felek, ecel, fena, beka temalarının nasıl işlendiğini tespit etmeye çalışacağız. Ayrıca bu manzumelerde görülen edebî sanatları da tespit edip tasnif edeceğiz.

1. ÖLÜM

Manzumelerde ölüm için genellikle ilk anlamı göçme, göç etme, ikinci anlamı ölme olan “irtihal” ve “rıhlet” gibi kelimeler kullanılmaktadır. Bu kelimelerin kullanılmasının temelinde, İslâm inancıyla tasavvuf düşüncesinin önemli bir etkisi vardır. Bu inanca göre ölüm bedene özgüdür ve ruh ölümsüzdür. Bedenin ölmesiyle ruh

⁴ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Mustafa İsen, Acıyı Bal Eylemek (Türk Edebiyatında Mersiye), Akçağ Yay. Ankara 1994; Şükrü Elçin, "Ağıt", Türk Dünyası El Kitabı, III. Cilt, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1992.

⁵ Bu konuda yapılmış çalışmalar için bkz. İbrahim ŞENER, Türk Edebiyatında Ölüm, Mezar, Fena ve Beka Temaları, Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü vs İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu Bildirileri, Mezarlıklar Vakfı Yayını, ist. 1999, s.271-288; Emine Yeniterzi, "Divan şiirinde ölüme Dair Bazı Hususlar" Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl:1999, S.5, s. 115-139; H.Dilek Batislam, "Gazellerdeki Ölüm ve Mezar Konulu Beyitler Üzerine Bir Değerlendirme", Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü vs İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu Bildirileri, Mezarlıklar Vakfı Yayını, ist. 1999, s.271-288; H.Dilek Batislam, "Divan Şiirinde Aşık, Sevgili, Rakip Üçlüsü ve Ölüm", Folklor/Edebiyat, S.34, 2003/2; Mahmut Kaplan, "Divan Şiirinde Ölüm Düşüncesi", Divan Şiirinin Kıyısında, Kaşgar Neşriyat, 2003, s. 51-78;

⁶ Mezar taşlarının kültür tarihimiz açısından önemi için bkz. Beyhan KARAMAĞARALI, Kültür Tarihimiz Bakımından Mezar Taşlarının Önemi ve İkonografisi, Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü vs İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu Bildirileri, Mezarlıklar Vakfı Yayını, ist. 1999, s33-46.

ebediyete göç edecektir.

Ölüm, bu dünyadan ahrete yani gerçek dünyaya bir geçiştir, bir göçtür. Bu dünyadaki ömür geçicidir, iğretidir. Bu iğreti hayatını Allah rızası için sarf eden kimse ölmüş sayılmaz; sadece bu dünyadan ölümsüzlük âlemine geçmiş olur.

Hak rızâsına hayât-ı müste'ârın sarf eden

Ölmez eyler belki dünyâdan bekâya intikâl⁷ C.III, s.47

Ölüm, sevgiliye kavuşmaktır. Tasavvuf ehli, ölümü sevinçle karşılar ve ölenin ruhunun, dostu olan Rabb'ine ermesi, âşîğın mâşukuna kavuşması şeklinde yorumlar⁸. Aynı duygu ve düşünce incelediğimiz mezar kitabelerinde de karşımıza çıkmaktadır.

Sevgiliye kavuşmak için fedakârlık yapmak gerekir. İnsanın en değerli varlığı canıdır ve seven insan sevgilisi için canını vermeye hazırdır. Can veren cânânına kavuşur.

Bu ne sırdır cân veren cânânına vâsıl olur C.II, s.91

Hasan Hâfız Efendi verdi cân buldu cemâlu-llâh C.III, s.61

Ölüm, kullar bu dünyanın dert ve sıkıntısından kaçmak isteyenler için kurtuluş beratıdır. Kâinatın hayat yaratıcısı olan Allah, hayattan sonra ölümü getirdi ve aynı zamanda onu inananlara bir hediye kılıp kullara kurtuluş beratı eyledi.

Hayât-âferînende-i kâinat

Memâtı redîf-i hayât eyledi

Kılub hem anı tuhfetü'l-mü'minîn

İbâda berât-ı necât eyledi C.II, s.282

Ölüm, aynı zamanda insanı dünyanın dert ve sıkıntılarında kurtaran bir tabiptir, ümitsizler için bir kısımettir. Dünyanın dehşet verici hâllerini, olaylarını şöyle bir düşündüğümüzde, şu anlamsız ömrün ne dehşetli bir levha sunduğunu görürüz. Bu dünyada çekilen sıkıntılar ve eziyetler gerçek bir can dikenini veya zehridir; huzur ise uykuda vehim

⁷ Çalışmamızdaki örnekler, Murat Yüksel, Trabzon Türk-İslam Eserleri ve Kitabeleri, I-II-III, Trabzon Valiliği Yayınları, Trabzon 199, isimli çalışmadan alınmış olup beyitlerin yanında verdiğimiz referanslar bu eserin cilt ve sayfa numarasını göstermektedir.

⁸ Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü ("mevt" mad.), Marifet Yay., İstanbul 1991, s.331-332.

veya vehim içinde bir hayaldir. Öyle dertler vardır ki dermansız ölüm ona güzel bir tabiptir. Nice ümitsizlikler vardır ki ölüm ona güzel bir kısımdır.

Müdhişat-ı dehri çek bir kerre pîş-i fikrete
Bak ne müdhiş levha arz eyler şu ömr-i bî-me'al
Renc ü mihnet bir hakîki nîş-i cân ammâ huzûr
Hâb içinde vehm yâhud vehm içinde bir hayâl
Derd olur kim mevt-i dermânsuz ana ni'me't-tabîb
Ye's olur kim hâdimü'l-lezzât ana ni'me'n-nevâl C.II, s.145

Ölüm karşısında herkes eşittir. İster şâh ister köle ister fakir ister yaşlı isterse genç olsun, hiç kimse feleğin zulüm pençesinden kurtulamaz. Canlı olanlar; fakir, zengin, köle, padişah, vezir, emir, yaşlı ve genç hepsi sonunda ecel kadehini içerler. Bu mecliste bunların hepsi eşittir ve ecel kadehi hepsine beraber sunulur ve sonunda hepsinin yurdu kara toprak olur.

Kurtuluş yok pençe-i zulm-i felekden lâ-cerem
Olsun ister ise ger şâh ü gedâ pîr ü cüvân C.II, s.128

Dilâ zî-rûh olanlar hep ecel câmın eder işrâb
Gedâ bay şehensâh ü vezîr ü mîr ü şeyh ü şâb C.II, s.257

Berâber sunulur câm-ı ecel
Bu meclisde müsâvîdir gedâ şâh C.II, s.186

Sonucu meskeni pîr ü gedânın
Kara yerdir vezîr ol ger şehensâh C.II, s.186

Ölüm herkesi bulur. “Nerede ol(ur)sanız (olun), sağlam kaleler içinde de bulunsanız yine ölüm sizi (gelip) bulacaktır”⁹ ilâhî buyruğunda belirtildiği gibi, bütün vücudunu zırhla kaplasan dahi kurtuluş yoktur, ecel bir mıknaş gibidir, seni çeker alır.

Zerre-pûş eylesen cümle vücûdun
Rehâ yokdur ecel âhen-rübâdır C.II, s.180

Ölüm, dünya ve dünyadakiler ile vedalaşma zamanıdır. Dünya

⁹ K. Kerim Nisâ, 4/78.

vefasızdır ve işi cevır, cefa ve eziyet etmektir. Ölüm, bu vefâsız dünya ile vedalaşma ve sıkıntılardan kurtulma zamanıdır.

Yürü ey bî-vefâ dünya seninle el-vedâ olsun
İşi cevır ü cefâ dünya seninle el-vedâ olsun C.II,
s.205

2. DÜNYA

Dünya, harap bir ev, köhne bir yapıdır ve varlığı ile yokluğu birbirine denktir. Asırlar geçmesine rağmen dünyanın kimseye vefası olmamıştır. Ahiret ise ebedîdir, ölümsüzlük yurdudur. Orası her insanın gerçek vatanıdır.

Varlığı yokluğu müsâvîdir
Bu harâb ev bu köhne bünyânın
Geçdi bunca dühûr bunca kurûn
Câvidânîdir âhiret el-hak
Vatanı odur o her insanın C.III, s.68

Dünya fanidir ve bütünüyle yok olmaya mahkûmdur. Allah ise diri ve daima var olandır. Gerçekte hükmünü yürüten ve her yerde buyruğu geçen Allah'tır. Dünyada, Allahın rızasını kazanmaya gayret etmek gerekir. Daima var olan Allah'tır, geriye kalan hepsi yok olucudur.

Cihân bi'l-küllî fânîdir Huve'l-hayyu Huve'l-bâkî
Müessir hakîkatde cemîc yerde fermânı C.II s.26

Dâim olan Hüdâdır bâkisi cümle fânî
Kesb-i rızâ-yı Hakka eyle cihanda gayret C.II, s.114

“Âlem” ile “fânî” kelimelerinin ebcet ile sayı değerlerinin aynı olması da bu dünyanın fânî olduğunu gösterir. Bu yüzden dünyanın iki günlük, geçici nimetine güvenmemek; heva ve hevesin bir tuzak olan gösterişine gönül vermemek gerekir.

İtimâd etme dü-rûze ni'am-ı dünyâya
Olma dil-dâde-i âlâyiş-i nîreng-i hevâ
Hem-hisâb olduğunu âlem ile fânînin
Fikr kıl etme sakın yok yere ömrün ifnâ C.III, s.44

Bu dünya fanidir ve nice fidan boyluyu keman misali bükmekte ve yok etmektedir. Eğer bu ölümlü dünyada bâkî kalmak mümkün olsaydı, Allh'ın sevgilisi Hz. Muhammed kalıcı olurdu.

Ne çâre nihâl-i kâmetin etdi bâd-ı fenâ kemân-misâl
Bu dâr-ı fenâda olsa bekâ Habîb-i Hudâ ederdi karâr C.II, s.81

Dünya, bir handır ve burada konaklayan hiç kimse o hanın gerçek sahibi olmamış, eninde sonunda o handan ayrılmak zorunda kalmıştır. Kabristan ziyaretinde bulunan insanlara hitaben söylenmiş aşağıdaki beyitte, bu ziyaretlerin asıl amacının ibret almak olduğunu hatırlatırcasına, “Ey ziyaretçi, şu mezarlığa gel de ibret gözüyle bir bak. Bu dünya sonu yokluk olan bir dert ve bela hanıdır.” denmektedir.

Şu kabristana gel bir ibretle bak zâir
Degildir bâkî âlem bir ribât-ı derd ü nekbetdir C.III, s.96

Dünyanın sıkıntıları zevkine değmez. Dünya, sonu olmayan bir dert ve bela hanı olduğu için, bu dünyada ancak sıkıntı ve eziyetle karşılaşsın. Küçük bir zevk ve safa için dahi bir yığın cefa çekmek zorunda kalabilirsin. Sonuca baktığında, alacağın hiçbir zevk ve eğlencenin çektiğin zahmetlere değmeyeceğini görürsün.

Bu cihânda bulmadım hiç râhatı
İhtiyâr ettim anınçün rihleti
Kimse gülmez kimse dahi gülmeye
Zevkine değmez cihânın mihneti C.II, s.208

(Bu dünyada hiç rahat bulmadığım için ölümü tercih ettim. Bu dünyada kimse gülmez, kimse de gülmeyecektir. Dünyanın sıkıntıları zevkine değmez).

Dünya, sahili olmayan, korkunç bir engin denizdir. Öyle bir engin deniz ki, bu engin denizde, aklını kullanmayıp nefsinin arzularına göre hareket eden insanların kurtuluş ümidi olmaz. Bu denizde güvenli sahillerde dolaşmak gerekir.

Dehr bir hevl-fezâ lücce-i bî-sâhildir
Etmesün anda sefer-sâz olan ümmîd-i necât
Âkil ol kendini kaydırma hevâ-yı nefse
İşte keşfî-i vücûd işte de mersâ-yı hayat C.II, s.159

(Dünya, korkulu, sahili olmayan bir engin sudur. Onda sefere çıkan kurtuluş ümit etmesin. Akıllı ol, nefsin arzularına kendini kaydırma. İşte vücut gemisi, işte hayat limanı).

Dünya vefasızdır. Öyle ki bu dünyada vefa gören görülmemiştir. Dünyanın vefasız olduğu herkesçe bilinir. Bu dünyada mutlu olan birini gören duyan biri varsa söylesin

Âh kim bu dehrden bir kimse görmüş mü vefâ
Söylesün görmüş işitmiş var ise olmuş be-kâm C.II, s.125

Üzerinde yaşadığımız dünya, aç gözlü ve çarpık ağızlı bir mezardır. Gün görmüş veya görmemiş, genç veya yaşlı nice varlığı, yarattığı yemesine rağmen doymamıştır.

Puhte vü hâm bunca mahlukatı ekl etmiş iken
Doymadı kendi bir aç gözlü zemîn-i kec-dehen C.II, s.120

3. FELEK

Felek, dönek tabiatlıdır ve bir kararda durmaz. Felek dönerek insanların kaderleri üzerine etkide bulunur ki bu da genellikle olumsuz bir etkidir. Bu döneklik bir gün onu bulunduğu durumdan başka bir hâle getirecektir. Feleğin bu dönekliğine karşı uyanık olmak gerekir.

Felek bir fülk-i mahşerdir ol âgâh
Karar etmez döner aksine her gâh C.II, s.186

Feleğin tuttuğu yol eğridir ve felek zalimdir. Onun ünü ve sanı ev yıkmaktır. Kendisine uymayanlara cefalar etmek ister. Feleğin yüze güldüğüne ve yüz güldürdüğüne bakılmamalıdır. Bugün insanların gülmesine izin verir fakat yarın incitmek ister.

Hacı Osman Efendi-zâde Hacı Hâfız İsmâ'îl
Efendi zevcesine çarh-ı keç-rev netmek istermiş
Felek zâlimdir ev yakmaktır anın şöhrat ü şânı
Kim olmazsa ana mâil, cefâlar etmek istermiş
Yüze güldüğüne güldürdüğüne bakmasın kimse
Bu gün ruhsat verir ammâ yarın incitmek istermiş C.II s.28

Felek, ecel peymanesini sunan bir sakidir ve genç yaşta insanlara ecel kadehini sunar. Bu kadehten içenlerin vücut şehirleri harap olur.

Felek verdin bu gün câm-ı hırâmı
Ecel peymânesin söylendi nâmı
Vücûdum şehrini kıldı vîrâne
Bu genç yaşımda içmişim o câmı

Felek daima eziyet ve kahrı vermekte ve herkese aman ettirmektedir. Özellikle genç bedenleri yerle bir etmesi, feleğe olan düşmanlığı daha da arttırmakta ve insanlar feleğin bu gidişi karşısında âh ü figân etmektedirler.

Dâd elinden ey felek feryâd âh
Cevr (ü) kahrından hemîşe el-amân
Böyle bir nâzik civânı hemân
Hak ile yeksân edüp kıldın nihân C.II, s.22

Hazret-i Sâbit Efendi-yi felek-rütbenin
İbn-i atîfi Şerîf Hasan-ı gül-dehen
Gonçe-i zîba gibi hande kılurken henüz
Erdi bu gün canına sâğar-ı hubb-i vatan
Sa'y-i firâvân edüp ilme taleb-kâr iken
Hâkile âlûdedir şimdi o nâzik beden
Âh ü figân ey felek böylece refâtârna C.II, s.74

4. EDEBİ SANATLAR

4.1. Teşbih

İncelemeye aldığımız mezar taşı manzumelerinde karşımıza en çok çıkan edebi sanat teşbîhtir. Manzumeleri kaleme alan şairler, dünya, felek, ecel, ölüm gibi kavramlar ile ilgili teşbihlerin yanı sıra merhûm veya merhûmenin özellikleri etrafında da çeşitli benzetmeler yapmışlardır. Bu teşbihlerde genellikle dünya için sâkî-i devrân, çarh-ı kec-dolâb, hâb-gâh-ı köhne (köhne yatak), bister-i atîk (eski döşek); felek için çarh-ı keç-rev,.....ecel için bâd-ı ecel, câm-ı ecel, sayyâd-ı ecel, ölen şahıs için gül-dehen, gonca-i zîbâ, gonca-veş, serv-kadd, gül-i zîbâ, serv-likâ, nev-nihâl, gonca-i nev-hîz, gonca-i ra^cnâ, gül-ruh, serv-kâmet, nihâl-i serv, melek-rû, zevrak-ı cism; Ömür için nihâl-i ömr, defter-i ömr, ölüm için câm-ı mevt, bahr-i adem gibi ifadeler kullanılmaktadır. Teşbih sanatının bulunduğu birkaç beyti aşağıya alıyoruz:

Ah kim **bâd-ı ecel** esmededir subh u mesâ
Ede tâ kim nice bâlâ-seri **hâşâk-ı fenâ**
Bu Semerkandî Efendi kim o el-Hâcî Hasan
Etdi **bahr-i ademe zevrak-ı cismin** ilkâ C.II, s.44

Murâd üzre döner mi aks eder bu **çarh-ı kec-dolâb**
Budur âyîni dehr-i bî-vefânın etme istiğrâb C.III, s.76

(Bu eğri dönüşlü dünya hiç murat üzere döner mi, bilakis aksine döner. Vefâsız dünyanın gösterisi böyledir, şaşırma).

Kethudâ-zâde Emin Ağa'nın öz ferzendine
Sâkî-i devrân içirdi **câm-ı mevtin şerbetin** C.II, s.321

(Dünya sâkîsi Kethuda oğlu Emin Ağanın öz oğluna ölümün şerbetini içirdi).

Fânî dünyâda bu ömrüm olmadı çünkü mezîd
Geldi **sayyâd-ı ecel** etdi bu cismim nâ-bedîd C.II, s.222

(Ölümlü dünyada bu ömrüm uzun olmadı, ecel avcısı geldi bu cismimi yok etti).

Gülşen-i dâr-ı fenâdan **gonca-veş** aldın beni
Nice kıydın **serv-kaddim** hâk ile ettin nihân C.II, s.267

(Yokluk dünyasının gül bahçesinden gonca gibi beni aldın. Nasıl kıydın, selvi gibi boyumu toprakla yok ettin).

Bir **gül-i zîbâ** iken bu nâzenîn
Hâke saldı rûzgâr nâzik tenin

(Bu nazlı, güzel bir gül iken zaman onun nazik tenini toprağa saldı).

Şu beyitte günahlar gemiye, Aallah'ın rahmeti denize, affı dalgalara benzetilmiş

Mahv ede **keştî-i zenbin mevc-i afv-i Kibriyâ**
Kabri müstağrak ola **girdâb-ı bahr-i rahmete** C.II,
s.100

(Ulu Allah'ın af dalgaları onun günah gemisini yok etsin. Kabri, rahmet denizinin girdabına gark olsun).

4.2. İstiare

Gelinlik çağında vefat eden bir bayanın mezar taşında, ölümlü dünyadan şikayet edilmekte ve istiare yoluyla gelin güle, damad bülbüle teşbih edilerek ecel yelinin gülü bülbülden ayırdığı dile getirilmektedir.

Dirîğâ âlem-i vuslat deminde nâ-murâd oldum
Esüb bâd-ı ecel kıldı gülü bülbülden istib'âd

...

Ârûsânım geçürdüm mihnet ile gam firâşında
Harâm oldu bana zevk-i safâ-yı sohbet-i dâmâd C.II, s.192

(Yazık ki kavuşma zamanında muratsız oldum. Ecel yeli esip gülü bülbülden ayırdı... Gelinliğimi sıkıntı ile gam döşeginde geçirdim, bana damatla sohbet etmek zevk ve mutluluğu haram oldu).

4.3. Hüsn-i Talil

Aşağıdaki beyitte beden selviye benzetilerek teşbih sanatı yapılmış ve bu bedeni hiç tereddüt etmeden Allaha bağışladığını, bunun sebebini de Allahın cemalini görmeye gitmesine bağladığı için Hüsn-i talil sanatı yapılmıştır.

Serv-i cânımı fedâ eyledi Hakk'a bî-vây
Azm-i dîdâr-ı şühûd etdi reîsü'l-kurrâ C.II, s.44

(Can servisini Hakk'a vây demeden bağışladı Kur'an hafızlarının reisi Allahın cemalini görmeye gitti.)

Yine şu beyitte mezar taşlarını fatiha ve ihlas surelerinin okunmasını dileyen iki el gibi düşünerek hüsn-i talil sanatı yapılmıştır.

Seng-i mezârı iki desi-i temennâsıdır
Fâtihâ İhlâs umar dâru'l-hazen

(Mezar taşları iki dilek elidir. Bu hüznün evi (mezar) Fatihâ ve İhlâs Umar).

İslam Kültüründe vefat eden kişi dînî vecîbeler gereği kabre konulur. Doğal olan bu durum aşağıdaki dörtlükte hüsn-i talil sanatından yararlanılarak şu şekilde ifade edilmiştir.

Beni da^cvet edüb çün Hak
Getürdi câme-hâbımdan
Tehî-dest geldiğim için
Yerlere girdim hicabımdan C.III, s.24

(Hak olan Allah beni çağırıp yatağımdan bu mezara getirdi. Eli boş geldiğim için utancımdan yerlere girdim).

Başka bir dörtlükte sanat yapmak için yine mezar taşları kullanılmış ve bu dünyadan eli boş geldiğim için iki taş ile döğünsem yeridir diyerek mezar taşlarını dövünme taşı olarak hayal etmiştir.

Çü bildin fânî dünya bî-vefâdır
Ana meyl eylemek ayn-ı hatâdır
Tehî-dest geldiğime bu fenâdan

İki taş ile döğünsem ravâdır C.II, s.273

(Sonu yokluk olan dünyanın vefâsız olduğunu bildin ya, artık ona meyletmek hatanın ta kendisidir. Bu yokluk dünyasından eli boş gittiğime iki taş ile döğünsem bana layıktır).

4.4. Leff ü Neşr

Cânfes isminde bir merhumenin mezar taşındaki şu beyitte, ayın bulutların arkasına girmesi gibi, Cânfes hanımın da kara toprakların içine girdiği söylenerek Leff ü neşr sanatı yapılmıştır.

Çün gitti ol âhû-nigâh oldu yeri hâk-i siyâh
Gûyâ sehâba girdi mâh kaldı gönüller pür melâl C.III, s.233
(O ahu bakışlı gitti, yeri kara toprak oldu. Sanki ay buluta girdi, gönüllere hüznü kaldı)

4.5. Telmih

Manzumelerde karşımıza çıkan sanatlardan biri de telmihtir. Ölüme karşı çaresizlik söz konusu olduğunda Lokman'a, dünyadaki mal ve mülke aldanmama konusu işlendiğinde Kârûn'a, güzellik söz konusu olduğunda Zelhâ'ya yapılan telmihler görülmektedir.

Felek tasında ma^ccûn-ı hayâtı tesahhuk edüb Lokmân
Çürütdü mâye-i ^cömrün ecele bulmadı dermân C.III, s.60

(Lokman, felek tasında hayat macununu iyice ezip ömür mayasını çürüttü de ecele derman bulamadı.)

Olma mağrûr ü firîbende-i zevk-i dünyâ
Fi'l-mesel olur isen mâlik-i mâl-i **Kârûn** C.III, s.129

(Kârûnun malına dahi sahip olsan dünyanın zevkine kapılıp, aldanıp mağrur olma).

Ümmü Gülsüm ile mahşerde Hüdâ haşr etsün
Anı bâ-hüsn-i Zelhâ vü be-aşk-ı Zehrâ C.II, s.123

(Allah onu (Hz. Yusuf'un eşi) Zeliha'nın güzelliği ve (Hz. Muhammed'in (s.a.s.) kızı) Fatımatü'z-Zehra (r.a) aşkıyla ve diğer kızı Ümmü Gülsüm (r.a) ile birlikte mahşerde diriltsin).

4.6. Tenasüb

Manzumelerde oldukça fazla bulunan sanatlardan biri de tenasübdür. Hacı Süleyman-zâde Tûfân efendi'nin mezar taşına yazılan şu mısralar şahsın ismi ile mütenasib olduğu için tercih ettiğimiz bir örnektir.

Âdem resîde olsa âlemde ömr-i **Nûha**
Âhir olur fütâde **tûfân**-ı mevte nâ-hâh
Bâd-ı ecel erişdi **kopdu yine kıyâmet**
Oldu garîk-i rahmet **Tûfân**ımız da nâ-gâh
Ağlaşdı cümle yârân **bârâna** döndü yaşlar
Buhran-ı **bahr**-i mihnet pâyâna erdi... C.III, s.147

(İnsan dünyada Nuh Peygamber'in ömrüne bile ulaşsa, sonunda istemeden ölüm tufânına düşer. Ecel rüzgarı erişti, yine kıyamet koptu. Tûfânımız da ansızın rahmete gark oldu. Bütün dostlar ağlaştı, gözyaşları yağmura döndü. Sıkıntı denizinin buhranı sona erdi...).

4.7. Cinas

Aşağıdaki dörtlükte şair cinas sanatından yararlanmışır. Dörtlükte geçen “baka” kelimesi “baka gördüm” ifadesinde Türkçe “bakmak” fiili, “yok bakâsı” ifadesinde de Arapça “bâkî” anlamında kullanılmışır. Bu iki kelimenin Osmanlı alfabesine göre yazılışları aynıdır.

Baka gördüm cihânın yok bakâsı
Bakâsı yok cihânın ne bakası
Ne oynamak ne gülmek şol kişiye
Ki Azrail elindedir yakası C.III, s.21

4.8. İktibas

Bu manzumelerde karşımıza en çok çıkan sanatlardan biri de iktibasdır. İktibas sanatında amaç, sözü daha etkili hale getirmektir. Aşağıdaki manzumede şair, ölüm ve ölüm sonrası ahiret hayatı ile ilgili ayetlerden bolca iktibas etmiştir.

Hikmet-i takdîr-i Rabbâni budur bir çâre yok
İçmişem peymâne-i *innâ ileyhi râci'ün*¹⁰
Ben bilirdim *küllü nefsin zâ'iketü'l-mevt*¹¹ olduğun

¹⁰ K. Kerim, Bakara, 2/156 (Ayetin tamamı ve mealı: Ellezîne izâ esâbethüm musîbetün kâlû innâ lillâhi ve innâ ileyhi râci'ün – Onlara bir musibet geldiğinde, biz Allah'ınız (Allahdan geldik) ve elbette Ona döneceğiz derler.)

Olmadım el-hemdülillâh kim *vehüm lâ-yeş^curûn*¹²
Rabbena'ğfirlî zünûbî gelmişem dergâhına
Her ne isyân var ise *küllü ledeynâ muhderûn*¹³
Gönlümü lâ-taknatû min rahmeti terfih eder
Ya^cni *vem'tâzû*¹⁴ hitâbından *ve-lâ-hüm yahzenûn*¹⁵
Yâ şefî'e'l-müznibîn kün şâfi'an ve'rhem lenâ
İşte şefkat vaktidir geldi vuslat-ı mü'minîn C.II, s.137

(Rab olan Allah'ın takdir-i hikmeti budur, bir çare yok. “Biz gerçekten Ona (Allah'a)döneceğiz” (hükmünün) kadehinden içmişiz.

Ben “her nefis ölümü tadacaktır” İlâhî hükmünü bildirdim. Allh'a hamd olsun ki “onların haberleri yoktur” İlâhî hükmüne dahil olanlardan olmadım.

Ey Rabbimiz! Huzuruna gelmişim, günahlarımı bağışla. “Hepsi huzurumuza getirileceklerdir” (İlâhî hükmü haktır). Her ne isyanım varsa (affet).

Gönlümü “rahmetimden ümit kesmeyin” İlâhî hükmü ferahlandırır. (Ey suçlular bugün müminlerden) ayrılın! hitabından (korkar), “onlar mahzun olmayacaklar” (müjdesiyle sevinirim).

Ey günahkârların şefaâtçisi bize şefaât et, merhamet et! İşte acıma vaktidir, inananların kavuşma zamanı geldi).

SONUÇ

Trabzon'daki mezar taşı manzumeleri üzerine yaptığımız değerlendirme sonucu tespit ettiğimiz hususları şöyle sıralayabiliriz:

¹¹ K. Kerim, Ankebût, 57 (Ayetin tamamı ve meali: Küllü nefisün zâiketü'l-mevt sümme ileynâ türce'ûn – Her can ölümü tadacaktır, sonunda bize döneceksiniz)

¹² K. Kerim, A'râf, 95 (Ayetin tamamı ve meali: ...fe ehaznâhum bağteten ve hüm lâ-yeşlurûn - ... bu yüzden onları haberleri olmadan yakalıyiverdik)

¹³ K. Kerim, Zümer, 53 (Ayetin tamamı ve meali:Kul yâ ibâdiyellezîne esrafû alâ enfusihim lâ taknatû min rahmetillâh, innallâhe yağfiru'zunûbe cemi'a. İnehû huve'l-Gafûru'r-Rahîm- Ey Muhammed de ki: Ey kendilerine kötülük edip aşırı giden kullarım, Allah'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin. Doğrusu Allah günahların hepsini bağışlar. Çünkü O bağışlayandır, merhametlidir.)

¹⁴ K. Kerim, Yâsîn, 59 (Ayetin tamamı ve meali: Ve'mtâzu'l-yevme eyyühe'l-mücrimûn – Ey suçlular bu gün müminlerden ayrılın.)

¹⁵ K. Kerim, En'âm, 48 (Ayetin tamamı ve meali: ...fe-men âmene ve aslaha fe-lâ-havfun aleyhim ve lâ-hum yahzenûn – Kim inanır ve nefsinin islah ederse onlara korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir.)

1-Bu manzumelerde ölüm, dünya, felek, ecel, fenâ, bekâ hakkındaki düşüncelerin kaynağı İslam inancı ve onun kitabı Kur'an-ı Kerimdir ki manzumelerde sıkça yapılan ayet iktibasları bunun en güzel delilidir. Buna göre;

- Dünya, meşakkatlerle dolu bir sıkıntı mahallidir. Dünyadaki zevk ve eğlence bir aldatmacadan başka bir şey değildir. Ölüm, bu dünyanın sıkıntılarından kurtulmak için bir çaredir.

- Ölüm haktır ve herkese ulaşacaktır. Ölüm karşısında herkes eşittir.

- Ölüm sevgiliye (mutlak güzele) ulaşmak için bir vesiledir.

- Felek alçak, döneke ve zalimdir. Feleğin yüz güldürdüğü görülmemiştir.

- Allah'ın dışındaki her şey fânîdir. Mâsivâyâ gönül vermemek lazımdır.

2-Bu manzumeleri kaleme alanların, İbrahim Cûdî, Hafız Zühdi, Tayyib-zâde Hafız Mehmed Zühdi, Hâmid, Hilmî gibi mahallî divân şairlerinin olması, divân şiiri zevk ve estetiğinin mezar taşlarına yansımaları sağlamıştır.

Sonuç olarak mezar kitabeleri üzerine yapılan çalışmalar ile ilgili şu görüşümü belirtmekte yarar görmekteyim. Sanat tarihçileri mezar taşları üzerindeki figür ve süsleme biçimleri ile ilgilenip sanat ve estetik bakımdan; tarihçiler mezar taşı kitabelerindeki isim ve tarihlerle ilgilenip devirlerine ait bazı tespitlerde bulunmak için; etnograflar folklorik ve etnografik malzemeler bulmak için mezar ve mezar taşı kitabeleri üzerine çeşitli araştırmalar yapmışlardır. Edebiyatçılar için mezar taşı kitabelerinin manzum veya mensur oluşu ve bunların edebi değerleri önemlidir. Bu sebeptendir ki zikrettiğimiz birçok bilim dalı mezar kitabeleri ile ilgilenmekte ve kendi bakış açısı ile olaya yaklaşmaktadır. Dolayısıyla yapılan çalışmalar çok dağınık olmaktadır. Mezar kitabeleri üzerine yapılacak çalışmaların bu bilim dallarının ortak işbirliği ile yapılması yararlı olacağı kanaatini taşımaktayız.

KAYNAKÇA

Ana Biritanica, Ana Yay. C.17, İst. 1989.

BATİSLAM, H.Dilek, "Gazellerdeki Ölüm ve Mezar Konulu Beyitler Üzerine Bir Değerlendirme", Geçmişten Günümüze Mezarlık

- Kültürü vs İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu Bildirileri, Mezarlıklar Vakfı Yayını, İstanbul, 1999.
- BATİSLAM, H.Dilek, “Divan Şiirinde Âşık, Sevgili, Rakip Üçlüsü ve Ölüm”, Folklor/Edebiyat, C. IX, S.34, Ankara, 2003.
- İSEN, Mustafa, Acıyı Bal Eylemek (Türk Edebiyatında Mersiye), Akçağ Yay. Ankara, 1994.
- KAPLAN, Mahmut, “Divan Şiirinde Ölüm Düşüncesi”, Divan Şiirinin Kıyısında, Kaşgar Neşriyat, 2003.
- KARAMAĞARALI, Beyhan, Kültür Tarihimiz Bakımından Mezar Taşlarının Önemi ve İkonografisi, Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü vs İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu Bildirileri, Mezarlıklar Vakfı Yayını, İstanbul, 1999.
- K. Kerim, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Meydan Larousse, Sabah Gazetesi Yay., C.15.
- ŞEKER, Mehmet, “Türk Mezar Bilimi Bir Disiplin Olarak Kurulmalı”, Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü vs İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu Bildirileri, Mezarlıklar Vakfı Yayını, İstanbul, 1999.
- ŞENER, İbrahim, Türk Edebiyatında Ölüm, Mezar, Fena ve Beka Temaları, Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü vs İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu Bildirileri, Mezarlıklar Vakfı Yayını, İstanbul, 1999.
- Temel Britanica, Ana Yay., C.13.
- ULUDAĞ, Süleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Marifet Yay., İstanbul 1991.
- YENİTERZİ, Emine, “Divan şiirinde ölüme Dair Bazı Hususlar” Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl:1999., S.5.
- YÜKSEL, Murat, Trabzon Türk-İslam Eserleri ve Kitabeleri, I-II-III, Trabzon Valiliği Yayınları, Trabzon 199.

GELİŞİMİ VE DAĞILIŞI AÇISINDAN OSMANELİ İLÇESİNDE SANAYİ FAALİYETLERİNİN İNCELENMESİ ¹

Zafer BAŞKAYA*

Özet

Marmara Bölgesi'nin Güney Marmara Bölümü'nde yer alan Osmaneli ilçesi, idari açıdan Bilecik iline bağlıdır. Kuzeyden İznik (Bursa) ve Pamukova (Sakarya), doğudan Geyve (Sakarya) ve Gölpaazarı (Bilecik), güneyden Bilecik Merkez, batıda Yenişehir (Bursa) ve İznik (Bursa) ilçeleri ile komşudur.

1970'li yıllara kadar sanayi faaliyetleri bakımından gelişmemiş olan Bilecik ili 1973 yılında 3. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda kalkınmada öncelikli iller kapsamına alınmıştır. Bu süreçle beraber daha sonraki yıllarda Osmaneli ilçesinin de yer aldığı il genelinde sanayi tesislerinin sayısında hızlı bir artış yaşanmıştır. Osmaneli ilçesi de bu durumdan olumlu etkilenmiştir.

Buna ek olarak, ilçenin konum itibariyle pazar şartları açısından İstanbul, İzmit, Adapazarı, Bursa ve Eskişehir gibi önemli şehirlere yakın olması ve Bilecik-İstanbul karayolu güzergahı üzerinde yer alması sanayi faaliyetleri açısından önemini daha da artırmıştır. Yöredeki sanayi tesislerinde kullanılan hammaddenin önemli bir kısmının yakın çevreden sağlanması nedeniyle ilçedeki sanayi faaliyetleri anayolların kavşak noktasında bulunan Osmaneli ilçe merkezi ve çevresinde yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada Osmaneli ilçesinin sanayi faaliyetlerinde etkili olan faktörler ile sanayi faaliyetlerinde geçmişten günümüze meydana gelen değişimler ve gelişmeler incelenmiştir.

Çalışmaya temel oluşturan en önemli özellik, verilerin bizzat yerinde işletme sorumluları ile görüşülerek, mülakat ve anket niteliği taşıyan bilgi formları neticesinde elde edilmiş olması ve dolayısıyla doğruluk payının yüksek olmasıdır. Çalışmanın niteliğinin artırılması açısından harita, fotoğraf ve tablolardan da yararlanılmıştır. Çalışmadaki haritalar, çalışmanın güvenilirliği ve geçerliliğinin daha yüksek olması açısından CBS temelli ArcGIS programında oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmaneli, Atölye Tipi Sanayi, Modern Sanayi, Ekonomik Faaliyet

DEVELOPMENT AND DISTRIBUTION TERMS

¹ "Osmaneli İlçesinin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü,
zaferbaskaya@kilis.edu.tr

INVESTIGATION OF INDUSTRIAL ACTIVITIES IN OSMANELİ DISTRICT

Abstract

Situated in Southern Marmara subregion within the borders of the Marmara Region, Osmaneli district is affiliated with Bilecik province in administrative terms. It is bordered by İznik (Bursa) and Pamukova (Sakarya) counties to the north, Geyve (Sakarya) and Gölpazarı (Bilecik) to the east, central district of Bilecik to the South and Yenişehir (Bursa) and İznik (Bursa) to the west.

Underdeveloped in terms of industrial activities up to 1970's, Bilecik province was covered under provinces of development priority on the 3rd Five-Year Progress Plan in 1973. Subsequently, the number of industrial plants all over the province, including Osmaneli District, dramatically increased. Osmaneli was also affected from that fact in a positive way.

In addition, its being close to major markets such as İstanbul, İzmit, Adapazarı, Bursa and Eskişehir and on Bilecik-İstanbul road makes it even more important considering industrial activities. Because majority of the raw material used in the plants in this region are supplied from immediate vicinity, industrial activities in that county are centred in and around Osmaneli district, which is situated located on crossroads. In this study, the factors influential on industrial activities of Osmaneli district as well as changes and developments that have taken place on industrial activities are addressed.

The main aspect of this study is that data is collected by means of interviews and surveys as a result of approaching those in charge of businesses and thus certainty of such data is high. Maps, pictures and charts are used in order to contribute to the quality of this study. The maps used in this study were obtained in the digital media on the ArcGIS by using the CBS method for improved better reliability and validity.

Key Words: *Osmaneli, Workshop Type of Industry, Modern Industry, Economic Activity*

1. Giriş

Değişik hammaddeler ve yarı işlenmiş maddelerin atölyeler ya da fabrikalarda işlenerek mamul madde haline getirilmesi üretim faaliyet ve teknikleri sanayi olarak tanımlanmaktadır. (Doğanay, 2011:397). Diğer bir deyişle, hammaddelerin bir takım işlemlerden sonra mamül veya yarı mamül madde üretmek olan sanayi, çok taraflı ve karmaşık bir faaliyettir. Sanayi, geniş bir nüfus kitlesine iş imkânı sağlaması yanında, çeşitli ekonomik faaliyetlerin (ulaşım, ticaret v.b) de ortaya çıkmalarına, var olabilmelerine ve gelişmelerine yol açar. Bir ülke, bir bölge ya da kentte, sanayi alanındaki gelişme geniş çapta, bütünü ile ekonomik gelişme ile eş anlamlıdır (Tümertekin, 1984).

Günümüzde sanayi, toplumların refah seviyelerinin belirlenmesinde, ülkelerin ekonomik bakımından gelişmişlik, az gelişmişlik veya gelişmemişliklerini tayinde en önemli rolü oynamaktadır. Özçağlar, 1991: 146).

Ekonomik kalkınma çabası içinde olan Türkiye’de sanayi faaliyetlerine büyük önem verilmekte olup, özellikle kentlerin ekonomik fonksiyonları kapsamında bir faaliyet kolu olarak değeri gün geçtikçe büyümektedir (Şimşek 2005: 223).

Sanayi faaliyetlerinin gerek yerleşmiş oldukları gerekse diğer bölgelerle ilişkilerinde çeşitli unsurlar etkilidir. Bunların başında hammadde, enerji kaynakları, yeryüzü şekilleri, iklim gibi doğal unsurlar ile pazar, işgücü, ulaşım, sermaye gibi beşeri etkenler gelmektedir (Tümertekin, 1969: 39).

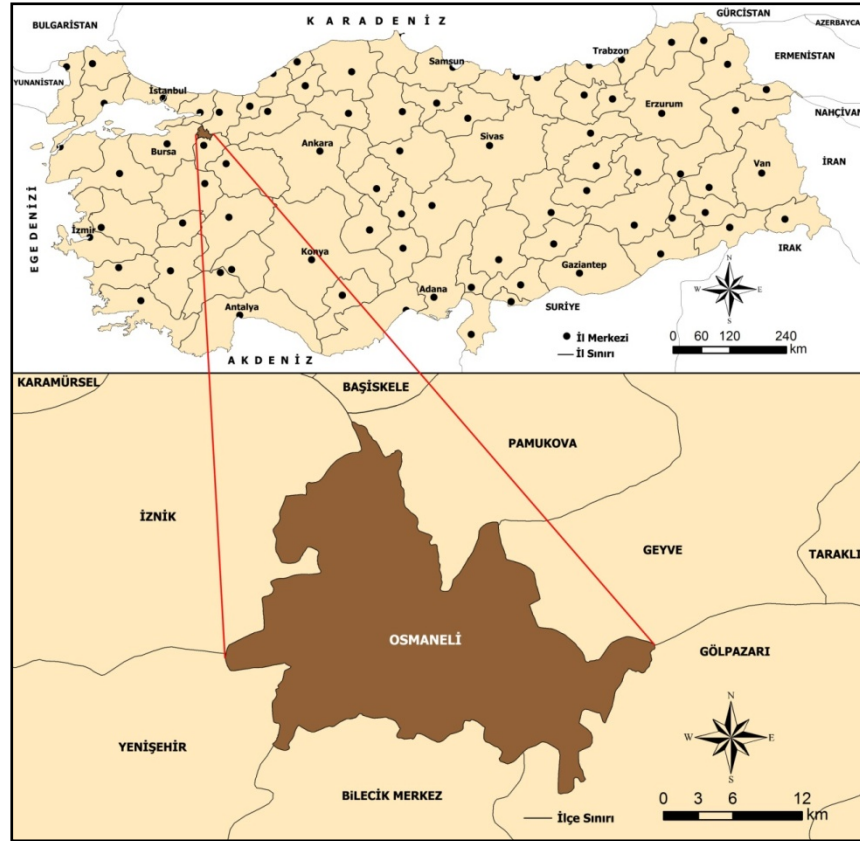
2. Araştırma Sahasının Yeri ve Sınırları

İdari açıdan Bilecik iline bağlı olan Osmaneli ilçesi, Marmara Bölgesi’nin Güney Marmara Bölümü’nde yer almaktadır. İlçede sanayi faaliyetlerinin yoğunluk kazandığı ilçe merkezi ve çevresi il merkezine yaklaşık 34 km uza klıktadır.

Kuzeyden İznik (Bursa) ve Pamukova (Sakarya), doğudan Geyve (Sakarya) ve Gölpazarı (Bilecik), güneyden Bilecik Merkez, batıda Yenişehir (Bursa) ve İznik (Bursa) ilçeleri ile komşu olan Osmaneli ilçesinin yüzölçümü yaklaşık olarak 526 km²’dir (Harita 1).

Osmaneli ilçe merkezi Bilecik şehrine 34 km, Eskişehir’e 106 km, Adapazarı’na 72 km, Kocaeli’ne 110 km, İstanbul’a 202 km, Bursa’ya ise 104 km’dir.

Osmaneli ilçesi Sakarya Nehri ve kolları tarafından yarılmış plato alanları ile bunlar arasında yer alan vadi ve depresyonlardan oluşmaktadır. İlçe topraklarını güneyden kuzeye Sakarya Nehri'nin oluşturduğu Sakarya Vadisi geçmişten günümüze önemli bir ulaşım güzergahı ve geçit olmuştur. Bu Sakarya Nehri Vadisi'nde yer alan Osmaneli yerleşmesi ise çevresindeki büyük şehirlere yakınlığının etkisiyle bu güzergahta yer alan önemli bir kavşak niteliğindedir. Nitekim, ilçe merkezini oluşturan Osmaneli şehri günümüzde de İstanbul-Bilecik-Eskişehir karayolu güzergahında ve aynı zamanda İstanbul-Eskişehir-Ankara demiryolu üzerinde yer almaktadır.

Harita 1: Araştırma sahasının lokasyonu.

3. Araştırmanın Amacı ve Metodu

Araştırmanın amacını Bilecik-İstanbul karayolu güzergahı üzerinde olan Osmaneli ilçe merkezi ve bu güzergah çevresinde yer

alan Osmaneli ilçesinin sanayi faaliyetlerinde etkili olan faktörler ile sanayi faaliyetlerinde geçmişten günümüze meydana gelen değişimler ve gelişmeler oluşturmaktadır.

Çalışma sahasında sanayi faaliyetleri atölye tipi ve modern sanayi olarak iki kısımda incelenmiştir. İlçede modern sanayi faaliyetleri atölye tipi sanayi faaliyetlerinden daha önemli olması sebebiyle çalışma da daha çok modern sanayi faaliyetleri üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın temelini oluşturan en önemli özelliği verilerin bizzat yerinde işletme sorumluları ile görüşülerek elde edilmesidir. Veriler, anket ve mülakat niteliğinde sorular içeren bilgi formlarındaki sorulara verilen cevaplar neticesinde elde edilip düzenlenerek yazım aşamasına geçilmiştir. Çalışmanın niteliği ve bilimselliğinin artırılması amacıyla metin kısmında fotoğraf, tablo ve haritalardan da yararlanılmıştır. Oluşturulan haritaların güvenilirlik ve geçerliliğinin artırılması amacıyla ArcGIS programından yararlanılarak Coğrafi Bilgi Sistemleri temelli haritalar oluşturulmuştur.

4. Osmaneli İlçesinde Sanayinin Gelişimi

Osmaneli ilçe merkezi İstanbul, İzmit, Adapazarı, Bursa gibi büyük şehirlere yakın olmasından dolayı, uzun süre sanayileşmede geri kalmıştır. Bu durum Osmaneli'yi de olumsuz etkilemiştir. Bilecik ilinin 1973 yılında kalkınmada öncelikli iller kapsamına alınması, sanayi faaliyetleri için önemli olan; ulaşım, pazar, sermaye gibi faktörlerin oluşmasında etkili olmuştur. Osmaneli'de halen faaliyet gösteren fabrikaların bir kısmı, merkezi İstanbul'da olan fabrikaların şubesi durumundadır. Osmaneli'de bugün irili ufaklı yaklaşık 20'den fazla sanayi kuruluşu faaliyet göstermektedir. Bu sanayi kuruluşlarından bahsetmeden önce, Osmaneli ilçesi ve çevresinde sanayinin geçmişi ile ilgili biraz bilgi vermenin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

19.yüzyılın ikinci yarısında Lefke (Osmaneli) nahiyesinin de içerisinde bulunduğu Bilecik sanayisinin temeli, diğer yörelerde olduğu gibi, üretimini yaptığı mahsulâtın işlenmesi ve satılması üzerine kurulmuştur. Yörede modern anlamda bir sanayi olmasa da atölyelerin ve dükkanların hammaddeyi işleyerek, geleneksel üretimi sürdürdüğü

bilinmektedir. Yüzyılın sonlarında modern sanayi tekniklerinin, Bilecik kazasıyla birlikte Osmaneli nahiyesinde de yer almaya başladığını bazı kaynaklardan (Quartaert,1999: 209–211) öğrenmekteyiz.

Bilecik ve çevresinde 19.yüzyılda koza yetiştiriciliği önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle bölge sanayisinin çekirdeğini, ipek böceği kozalarının harir (ipek) fabrikalarında işlenmesiyle elde edilen ipek oluşturmaktadır. Fabrikalarda elde edilen ipek, yurt içinde satıldığı gibi, başta Avrupa ülkeleri olmak üzere, pek çok yere ihraç da edilmektedir (Çadırcı, 1997: s.75-78). Ayrıca elde edilen ipeğin dokuma alanında kullanılmasıyla haşlu harir ve ibrişim gibi çeşitli ürünler üretilmektedir. Bunların yanı sıra kutnî, sistarî, hakîr çekme tabir olunan kumaş ile kalebdanlı kumaş, canfes kumaş, işlemeli kumaş, ağbânî kumaş ve börümcek dokunmaktadır (*Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi*, Hicri 1287: 60–62). Diğer yandan pamuk da Bilecik sanayisinde önemli bir yere sahiptir. Bilecik dokuma sanayisinin esasını teşkil eden bu iki hammaddeden pek çok ürün elde edilmektedir. 65 atölyede elde edilen ipek ve yine aynı yörede üretilen pamuktan eğrilen iplik, tüccarlar vasıtasıyla; İstanbul, Bursa ve diğer yerlere nakil olunup satılmaktadır. Arabistan tarafından fazla talep edildiği için döşeme cinsi kadife oraya gönderilmektedir. (*Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi*, Hicri 1301: 179). Hâsıl olan ipekten mendil, çarşaf ve başörtüsü de yapılmaktadır (*Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi*, Hicri 1324: 347).

Tablo 1. 19. yüzyıl sonlarında Ertuğrul Sancağı'nda bulunan Harir (İpek) fabrikaları.

Bulunduğu yer	Fabrika sayısı	Çark Sayısı
Bilecik Kasabası	16	670
Küplü Kasabası	5	316
Yenişehir Kasabası	1	46
Lefke (Osmaneli) Nahiyesi	3	152
Söğüt Nahiyesi	2	64
İneğöl'e bağlı Cerrah Köyü	3	136
Toplam	30	1384

Kaynak: *Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi*, Bursa, 1301, s: 418.

Ertuğrul Sancağı kurulduğunda, sancak genelinde 30 ipek fabrikası bulunmaktadır. Bu fabrikaların yarısından fazlası Bilecik kasabası içerisinde, 3 tanesi de Lefke nahiyesindedir (Tablo 1). Lefke nahiyesinde olan bu fabrikalar da nahiyeye merkezi olan Lefke kasabası içerisinde. Nitekim, 1927 yılı yapılan sanayi sayımında da belirtildiği üzere, bu ipek fabrikaları cumhuriyetin ilk yıllarında

da faaliyette olduğu ve bu fabrikalarda toplam 50 kişinin çalıştığı anlaşılmaktadır (Tablo 2).

19.yüzyıl sonlarında bölgede diğer bir sanayi alanı da debbağcılıktır. Bilecik çevresinde yaygın bir surette deri işleyen ve ondan muhtelif ürünler meydana getiren çok sayıda debbağhane bulunmaktadır. Bu debbağhanelerden birisi de Lefke (Osmaneli) içerisinde. (*Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi*, Hicri 1307: 173). Burada deriler işlenerek, çeşitli aşamalardan geçirildikten sonra tasarlanan ürün elde edilmektedir. Bunun yanı sıra ilçede üretilen buğday ve yağlı bitkilerden (ayçiçeği, susam, haşhaş) ürün elde etmek amacıyla Lefke içerisinde 3 yağhane ve 4 fırın bulunmaktadır (*Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi*, Hicri 1307: 173).

Tablo 2. 1927 yılında Osmaneli'deki sanayi tesisleri ve bu tesislerde çalışanların sanayi kollarına göre dağılışı.

	Tarıma dayalı sanayi	Dokuma Sanayi	Bitkisel Maddeler ve Ağaç Ürünleri Sanayi	Maden ve Makine Sanayi	Kimya Sanayi	Toplam
İşletme sayısı	27	3	6	16	1	53
%'si	50,9	5,7	11,3	30,2	1,9	100
Çalışan sayısı	50	50	7	22	2	131
%'si	38,2	38,2	5,3	16,8	1,5	100

Kaynak: Sanayi Sayımı, 1927, DİE Yay. No: 584, Ankara, s. 37.

1927 yılı itibariyle Osmaneli'deki sanayi tesisleri ve bu tesislerde çalışanların sayısı incelendiğinde, Osmaneli'de toplam 155 işletmenin ve bu işletmelerde çalışan toplam 131 çalışanın olduğu görülür (Tablo 2). İşletmeler içerisinde %50,9 ile tarıma dayalı sanayi başta gelmektedir. Bundan sonraki en büyük pay ise %30,2 ile maden ve makine sanayisine aittir. Çalışan işçilerin dağılışına baktığımızda ise, sanayi tesislerinin oranıyla doğru orantılı olmadığı görülmektedir. Sanayi tesislerinin sayısı bakımından %5,7'lik oran ile dördüncü sırada olan dokuma sanayi, çalıştırdığı iş gücü bakımından, 50 kişinin çalıştığı tarıma dayalı sanayi ile ilk sırada yer almaktadır. Maden ve makine sanayinde ise 22 kişi çalışmaktadır. Sanayide 1960'lı yılların başlarına kadar önemli bir gelişme görülmemiştir. Nitekim Osmaneli'de 1962 yılında faaliyete geçen ve çimentodan gereçler ve prekabrik betonarme bina elemanları üreten Gök İnşaat ve Tic. A.Ş. ve 1969'da subap üretmek amaçlı kurulan Siyaş Subap Fabrikası

açılmış fakat bu yıldan sonra 1973 yılına kadar herhangi bir fabrika kurulmamıştır.

Kalkınma planlarının sanayileşme üzerinde en belirgin etkisi, geri kalmış yöre olarak adlandırılan illerin kalkınmada öncelikli il kapsamına alınarak, özendirici ve teşvik edici yasalarla özel sektör girişimlerinin bu illere yönelmesini sağlamak ve bölgesel dengesizlikleri gidermeye çalışmaktır. Bilecik ili Marmara Bölgesi içinde yer almasına ve çevresinde Bursa, Eskişehir ve Sakarya gibi sanayi faaliyetleri açısından gelişmiş iller bulunmasına rağmen, 1970'li yıllara kadar sanayileşme açısından geri kalmış bir il durumundaydı. İlin geri kalmışlığı üzerinde arazi yapısının tarımsal açıdan elverişliliğinin az olması, küçük ve orta işletmeler düzeyinde kalan tarım işletmelerinden elde edilen gelirin düşük düzeyde kalmasına ve il sermayesinin sanayiye yatırım yapacak kapasiteye dönüşmemesine neden olmuştur.

İl dışından olan sermayenin ise Bursa, Eskişehir ve Sakarya illeri gibi çekicilikleri daha fazla illere yönelmesi, Bilecik ilinin Üçüncü Beş yıllık kalkınma planında kalkınmada öncelikli iller arasına girmesini sağlamıştır (Ertin, 1995: 321).

Devletin, özel sektör girişimlerinin teşvik edici uygulamaları, geri kalmış illerde yatırım yapacak sanayicilere yatırım, vergi, gümrük indirimleri gibi kolaylıklar, kredi ve ucuz arsa temini gibi imkanlar sağlamıştır (Ertin, 1995: 324).

Bilecik ilinin 1973 yılında kalkınmada öncelikli iller kapsamına alınmasıyla, yatırımcılara verilen teşvikler etkili sonuçlar vermiş ve Osmaneli ilçesinde sanayi yatırımları hızla artmıştır. Bilecik ili aynı yıllarda teşvik alan diğer illere göre, Marmara bölgesinde yer alması ve İstanbul-Kocaeli ve Sakarya gibi sanayi ve pazar alanlarına çok yakın olması sebebiyle bu yıllardan sonra hızla sanayileşme sürecine girmiştir. Bilecik ili içerisinde yer alan Osmaneli ilçesi ise ilin bu merkezlere en yakın konumunda yer alması ve coğrafi konumunun elverişliliği sebebiyle il içerisinde sanayileşmenin en yoğun olduğu alanlardan biri durumuna gelmiştir. Bu durum sanayinin kuruluş yeri seçiminde coğrafi konumun ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Osmaneli’de günümüzde faaliyette olan fabrikaların bir kısmı 1973 yılında Bilecik ilinin kalkınmada öncelikli iller kapsamına alınması ile kurulan fabrikalardan oluşmaktadır. Bilecik ilinin 1981 yılında kalkınmada öncelikli iller arasından çıkarılması sonucu, sanayici iş adamlarının il geneline yatırım istekleri azalmış ve 1970’li yıllarda kurulan fabrikaların bir kısmı kapanmıştır. Ancak 1987 yılından itibaren ilin 2. Derecede kalkınmada öncelikli iller arasına alınması (Bilecik Valiliği, 1988: 44). yatırımların tekrar artmasını sağlamıştır.

Araştırma sahasında, sanayi faaliyetlerini atölye tipi faaliyetler ve modern sanayi faaliyetleri olarak incelemek mümkündür.

Araştırma sahasında sanayi faaliyetleri atölye tipi sanayi ve modern sanayi olarak iki kısımda incelenmiştir. 4 bloktan oluşan Küçük Sanayi Sitesi’nde mevcut 30 işyerinden 23 adet faal olarak çalışmakta bu iş yerlerinde 35 kişi çalışmaktadır. 2010 yılına kadar D-650 karayolu güzergahının ilçe merkezinden geçtiği ilçede halkın ekonomik durumundaki iyileşmeler ve bankaların uyguladıkları kampanyalar sebebiyle yeni eşya ya da araç alımının artması, ilçenin Adapazarı, İzmit, İstanbul, Eskişehir ve Bursa gibi büyük şehirlere yakınlığı ve Bilecik-İstanbul D-650 karayolu güzergahının ilçe merkezinin kenarına alınması ilçedeki tamir atölyelerinin eski işlevselliğinin zamanla azalmasına neden olmuştur. Kişiler kullandıkları eşya ya da araçlarının tamirini yenine daha yenisini alma yoluna gitmekte ayrıca tamir işlerinin bir kısmını çevredeki büyük şehirlerde yaptırmaktadırlar. Ayrıca 2010 yılına kadar günlük olarak çok sayıda otobüs, kamyon, tır ve otomobil gibi ticari, toplu taşıma ve bireysel araçların geçtiği ilçe merkezinde yol güzergahının değişmesiyle birlikte bu güzergahtan geçen araçların büyük bir kısmı yeni güzergahı kullanmakta dolayısıyla ilçe merkezindeki yol kenarı boyunca sıralanmış tamir atölyeleri, yedek parça atölyeleri ve küçük sanayi sitesindeki atölyeler önemini yitirmiştir.

5. Atölye Tipi Sanayi

Osmaneli ve çevresinde tarımsal faaliyetler yoğunluk kazandığından, ilçe merkezi ve çevresinde tarımla uğraşan kişilerin

tarımsal araçlarının bakım ve tamirini yapan çok sayıda atölye vardır. Atölye tipi sanayide 65 adet işyeri bulunmaktadır. Bu işyerlerinin yoğunlaştığı alanlar başta Bilecik-Osmaneli karayolu kenarında kurulmuş olan küçük sanayi sitesi olmak üzere, ilçenin ortasından geçen karayolu kenarındaki tamir atölyeleri oluşturmaktadır. Küçük sanayi sitesi ise, ilçe merkezi güneyindeki Bilecik-Osmaneli-İstanbul D-650 karayolunun eski güzergâhı üzerindeki Camii Kebir Mahallesi'nde yer almaktadır. Osmaneli ilçesinde 4 blok halinde faaliyet gösteren Küçük sanayi sitesinde 30 dükkândan 23 tanesi faal 7 tanesi de boş veya depo olarak kullanılmaktadır. Faal olan 23 dükkânda 35 kişi çalışmaktadır.

Tablo 3. Osmaneli'de atölye tipi sanayi tesisi sayısı (2010).

Atölyeler	Sayıları	Atölyeler	Sayıları
Marangoz	16	Bisiklet ve motorsiklet tamircisi	2
Fırın	6	Televizyon tamircisi	1
Kaynakçı-Tornacı	5	Saat tamircisi	1
Mermerci	2	Mobilya imalat ve tamircisi	1
Demir doğramacı	3	Döşeme tamircisi	1
Demirci	1	Ekzoz tamircisi	1
Beyaz Eşya tamircisi	2	Oto tamircisi	6
Ayakkabı tamirciliği	2	Oto lastiktamircisi	4
Bıçak tamircisi	1	Oto boyacısı ve kaportacı	6
Bilgisayar tamircisi	1	Oto elektrikçisi	3
Genel Toplam			65

Kaynak: Osmaneli Esnaf ve Sanatkarlar Odası kayıtlarından derlenmiştir.

Küçük sanayi sitesi içerisindeki bir marangoz atölyesi dışında, marangoz ve hızar atölyeleri ise Cami-i Kebir, Cami-i Cedit ve Hacıoğlu mahallelerinde dağınık olarak bulunmaktadır. Plastik ve ahşap doğrama atölyeleri ise ilçe merkezi ortasından geçen anayol üzerindedir. Bunun yanı sıra, Osmaneli İlçe merkezinden İstanbul'a doğru giden karayolu, yeni güzergâh yapılmadan önce çok aktif olduğundan oto elektrikçisi, akücü gibi atölyelerin bu yol üzerinde, küçük sanayi sitesinden bağımsız dükkânlar şeklinde yoğun olarak faaliyetteydiler. 2010 yılına kadar D-650 karayolu güzergâhının ilçe merkezinden geçtiği ilçede halkın ekonomik durumundaki iyileşmeler ve bankaların uyguladıkları kampanyalar sebebiyle yeni eşya ya da araç alımının artması, ilçenin Adapazarı, İzmit, İstanbul, Eskişehir ve Bursa gibi büyük şehirlere yakınlığı ve Bilecik-İstanbul D-650 karayolu güzergâhının ilçe merkezinin kenarına alınması yeni yol

güzergâhının hizmete girmesiyle ilçedeki tamir atölyelerinin eski işlevselliğinin zamanla azalmasına neden olmuş, ilçe merkezindeki eski güzergâh kenarında bulunan atölyelerin iş hacmi çok azalmıştır.

Son yıllarda ilçe merkezi ile köylerdeki genç nüfusun büyük şehirlere göç etmeleri nedeniyle, tarımsal faaliyetlerde önemli azalmalar olmuştur. Ulaşım imkânlarının elverişliliği ve ilçenin çevredeki büyük şehirlere yakınlığı sebebiyle bakım ve tamir yaptıracak veya oto yedek parçası alacak kişiler büyük şehirleri tercih etmeleri, bunun yanı sıra yeni araba veya eşya alımında, finans kurumu ya da markalar, kampanya ve kredi kolaylıklar ve kişilerin yeni araç veya eşya almayı tercih etmeleri bakım ve tamir atölyelerine olan talebi azalttığı gibi bir kısmının kapanmasına neden olmuştur.

6. Modern Sanayi

Fabrikalarda sürdürülen modern sanayi faaliyetleri; üretim yöntemleri, hammaddelerin sağlanması ve üretilen maddelerin dağıtımının hem çeşitli hem de karmaşık olması sebebiyle karmaşık imalat tipi olarak da adlandırılır (Tümertekin ve Özgüç, 2011: 406). Osmaneli'de faaliyette olan fabrika niteliğindeki modern sanayi tesisleri sanayi kollarına göre incelenmiştir. Çalışma, araştırma sahasındaki sanayi işletmelerine yapılan anket ve mülakat sonuçlarına göre incelenmiştir.

Osmaneli ilçesinde modern sanayi kollarını Taşa ve Toprağa Bağlı Sanayi, Gıda Sanayi ve Metal Eşya, Makine ve Donanım Sanayi oluşturmaktadır. Bu sanayi kolları içerisinde modern sanayi tesisi olarak ise 23 adet sanayi tesisi bulunmaktadır. Bu tesislerden sayı olarak en fazla işletme 11 fabrika ile taşa ve toprağa bağlı sanayide bulunmaktadır ve modern sanayi tesislerinin yarısını oluşturmaktadır (Tablo 4). Gıda sanayi kolunda 7, Metal eşya, makina ve donanım sanayi kolunda ise 5 tesisi yer almaktadır. Osmaneli ilçesinde hammaddesi taş ve toprak olan fabrikalarda toplam 203 kişi çalışmaktadır. Gaye Ertin 1995 yılında Osmaneli-Vezirhan arasındaki sanayi faaliyetleri üzerine yayınladığı bir çalışmada; işçi sayısının 20'den az olduğu sanayi tesislerini küçük ölçekli, 100'den fazla işçi çalışan işletmeleri de büyük işletmeler olarak kabul ederek sınıflandırma yapmıştır. 1990 yılında Küçük ve

Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı Kurulması Hakkında 3624 sayılı Kanun'da ise; "İmalat Sanayi sektöründe 1-50 arası işçi çalıştıran Sanayi işletmeleri küçük sanayi işletmelerini, 51-150 arası işçi çalıştıran sanayi işletmeleri orta ölçekli sanayi işletmelerini ifade eder" ibaresi bulunmaktadır. 2005 yılında Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Tanımı, Nitelikleri ve Sınıflandırılması Hakkında Yönetmelik'te ise (Bakanlar Kurulu Karar Tarihi -No:19/10/2005 - 2005/9617) çalışan işçi sayısına göre ise 50'den az yıllık çalışan istihdam eden işletmeler küçük ölçekli, 250 kişiden az yıllık çalışan istihdam eden işletmeler ise orta ölçekli kabul edilmiştir.

Tablo 4. Osmaneli ilçesinde sanayi kolları ve çalışan sayılarının dağılışı (2010).

	Taşa ve toprağa bağlı sanayi	Gıda Sanayi	Metal Eşya, Makine ve Donanım Sanayi	Toplam
İşletme sayısı	11	7	5	23
%'si	47,8	30,4	21,8	100
Çalışan sayısı	203	629	416	1248
%'si	16,3	50,4	33,3	100

Kaynak: Sanayi kuruluşlarına uygulanan anket ve mülakat sonuçlarından derlenmiştir.

Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı Kurulması Hakkında 3624 sayılı Kanun'a göre; ilçede bulunan 23 adet sanayi tesisinin 19'u 50 kişiden işçi çalıştırdığı için küçük sanayi işletmeleri, 4 adeti de büyük sanayi işletmeleri grubunda yer almaktadır.

Taşa ve Toprağa Dayalı Sanayi kuruluşlarının tamamı 50 kişiden az işçi çalıştırdığından dolayı küçük işletmeler sınıfında yer almaktadır. Bu işletmeler genel olarak önemli miktarda üretim gerçekleştirmelerine rağmen çalışan işçi sayısının orta büyüklükte işletmelere göre az olmasında en büyük etken hammadde mamüle kadar gerçekleşen işlemlerin daha az olması dolayısıyla daha az sayıda işçiye ihtiyaç duyulmasıdır. Nitekim taşta toprağa dayalı sanayi tesislerinin büyük bir kısmı mermer fabrikasıdır.

Gaye Ertin'in kriterine göre ise; 20'den fazla işçi çalıştıran işletmeler küçük sanayi tesisleri olduğundan ilçedeki 11 sanayi

işletmesi küçük ölçekli, 8 sanayi tesisi orta ölçekli, 4 sanayi tesisi de büyük ölçeklidir.

Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Tanımı, Nitelikleri ve Sınıflandırılması Hakkında Yönetmelik'e göre de 19 sanayi tesisi küçük ölçekli, 3 sanayi tesisi orta ölçekli, 1 sanayi tesisi de büyük ölçeklidir.

6.1. Taş ve Toprağa Bağlı Sanayi

Osmaneli'de bulunan sanayi kuruluşlarında hammaddeye bağımlılık geçmişe göre nispeten azalsa da, günümüzde sanayi kuruluşlarının büyük bir bölümünde hammadde önemini korumaktadır.

Osmaneli ilçesinde hammaddesi taş ve toprak olan 11 fabrika bulunmaktadır. Bu fabrikalardan 9 tanesi mermer, 2 tanesi de hazır beton alanında faaliyette bulunmaktadır. Söz konusu fabrikalarda 25 idari ve mühendis, 178 işçi olmak üzere toplam 203 kişi çalışmaktadır (Tablo 5). Fabrikaların büyük bir kısmı Osmaneli-Bilecik yolu üzerinde, Selimiye köyü sınırları içerisinde bulunmaktadır. Bilecik'ten İstanbul'a doğru uzanan D-650 karayolunun eski ve yeni güzergahı da Sakarya Vadisi'nden geçmektedir. Nitekim, tarih öncesinden günümüze kadar kara ulaşım güzergahlarında, vadiler, havzalar, oluklar, geçitler, ve boğazlar gibi ulaştırmayı kolaylaştıran yer şekilleri yerleşim yeri seçiminde ve gelişmesinde önemli rol oynamışlardır (Tıraş, 2002:122). Ayrıca Ulaşım faaliyetleri oluşturduğu istihdamdan çok sanayi, tarım, ticaret, yönetim, turizm ve güvenlik gibi fonksiyonların alt yapısını teşkil ettiği için büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, ulaşım güzergâhlarının belli yerlerde toplandığı kavşak noktalarının çevresi eskiden beri yerleşilmiş alanlardır (Koca 2005: 130). Sakarya Vadisi güzergahı Bilecik ve Eskişehir güneydeki merkezleri Adapazarı, Kocaeli ve İstanbul gibi kuzeydeki merkezlere bağlayan en önemli güzergahtır. Osmaneli şehri de bu güzergahta yer aldığından, karayolu ve demir yolu ulaşımının avantajıyla önemli bir merkez haline gelmiştir. Günümüzde ilçedeki sanayi kuruluşlarının önemli bir kısmı Osmaneli şehrinin çevresinde karayolu güzergahı boyunca sıralanmışlardır.

İlçede taşa ve toprağa bağlı olan bu sanayi kuruluşları 1987 yılında Omsan Mermer Sanayi Ticaret A.Ş. Mermer Fabrikası ile faaliyetine başlamıştır. Daha sonra 1995 yılında Uzlar Mermer Fabrikası, 2005 yılında Sunmer Mermer Fabrikası gibi birçok sanayi kuruluşlarıyla devam etmiş ve en son olarak da 2010 yılında bu sanayi koluna Dikilitaş Mermer fabrikası katılmıştır. Taşa ve toprağa bağlı 11 adet sanayi tesisinden Sunmer Mermer Sanayi Tic. Ltd. Şti. Mermer Fabrikası, Öksitaş Mermer Sanayi Tic. Ltd. Şti. Mermer Fabrikası ve Dikilitaş Mermer İnş. San. Tic. Ltd. Şti. Mermer Fabrikası'nın merkezi Osmaneli olup bu tesisler dışındaki taşa ve toprağa dayalı diğer sanayi tesislerinin merkezi İstanbul ve çevresidir.

Tablo 5. Osmaneli İlçesinde Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi Tesisleri ve Özellikleri (2010).

	Omsan Mermer Sanayi Ticaret A.Ş. Mermer Fab.	Uzlar Mermer Sanayi Tic. Ltd. Şti. Mermer Fab.	Sunmer Mermer Sanayi Tic. Ltd. Şti. Mermer Fabrikası	Öksitaş Mermer Sanayi Tic. Ltd. Şti. Mermer Fab.	Mansfield Madencilik ve İnş. San. Tic. Ltd. Şti. Mermer Fab.	Özerler Mermer Maden İnş. ve San. Tic. Ltd. Şti. Mermer Fab.	Ekmer Madencilik San. Tic. Ltd. Şti. Mermer Fab.	Hüseyin Avni Keleşoğlu Mermer San. Tic. Ltd. Şti. Mermer Fab. (HAKMER)	Dikilitaş Mermer İnş. San. Tic. Ltd. Şti. Mermer Fab.	Çimsa Çimento San. ve Tic. A.Ş. Osmaneli Hazır Beton Tesisi	Nuh Beton A.Ş. Osmaneli Hazır Beton Tesisi
İşletmenin merkezi	İstanbul	İstanbul	Osmaneli	Osmaneli	İstanbul	İstanbul	Gebze	İstanbul	Osmaneli	İstanbul	İstanbul
Faaliyet başlangıç yılı	1987	1995	2005	2005	2006	2006	2009	2009	2010	2008	2009
Kapalı Alan (m ²)	1350 m ²	1500 m ²	475 m ²	1000 m ²	3000 m ²	720 m ²	1100 m ²	1000 m ²	1000 m ²	300 m ²	200 m ²
Açık Alan (m ²)	23.650 m ²	12.500 m ²	13.090 m ²	15.000 m ²	17.000 m ²	10.540 m ²	89.900 m ²	8000 m ²	13.000 m ²	9700 m ²	13.700 m ²
Toplam Alan (m ²)	25.000 m ²	14.000 m ²	13.565 m ²	16.000 m ²	20.000 m ²	11.260 m ²	100.000 m ² (mermer ocağıyla birlikte)	9000 m ²	14.000 m ²	10.000 m ²	14.000 m ²
Üretim Kapasitesi (Yıllık)	90.000 m ³	116.000 m ³	115.200 m ³	80.000 m ³	150.000 m ³	110.000 m ³	5000 m ³	60.000 m ³	30.000 m ³	360.000 m ³	120.000 m ³
Fiili Üretim (Yıllık)	61.000 m ³	36.400 m ³	81.796 m ³	30.000 m ³	100.000 m ³	36.000 m ³	2500 m ³	30.000 m ³	26.000 m ³	180.000 m ³	120.000 m ³
Çalışan İdari+Mühendis Sayısı	2	2	2	2	5	1	1	2	1	5	2
Çalışan İşçi Sayısı	15	22	7	14	20	11	15	11	9	30	24
Toplam Çalışan Sayısı	17	24	9	16	25	12	16	13	10	35	26
Vardiya Sayısı	2	2	1	2	2	2	1	1	2	3	3
İhracat Ürün ve Miktarı	-	18.000 m ³	-	-	-30.000 m ³ 35.000 m ³	-	2000 m ³	-	-	-	-
İhracatın yapıldığı ülkeler	-	Libya, Irak, İsrail, Azerbaycan, Türkmenistan	-	-	Dubai, Libya, İsrail, Kosova, İran, Irak	-	Irak	-	-	-	-

Kaynak: Sanayi tesisleri yetkili kişilerine uygulanan bilgi (anket+mülakat) formlarından.

İlçede mermer fabrikalarına gerekli olan hammadde ilçenin de içerisinde bulunduğu Bilecik ilinden temin edilmektedir. Araştırma sahasında Mansfield Madencilik ve İnş. San. Tic. Ltd. Şti. Mermer Fabrikası, Ekmer Madencilik San. Tic. Ltd. Şti. Mermer Fabrikası, Hüseyin Avni Keleşoğlu Mermer San. Tic. Ltd. Şti.(HAKMER) Mermer Fabrikası ve Uzlar Mermer Sanayi Tic. Ltd. Şti. Mermer Fabrikası işleyeceği mermeri kendi ocağından keserek işleyen mermer fabrikalarıdır. Mansfield Madencilik ve İnş. San. Tic. Ltd. Şti. Mermer Fabrikası hammaddeyi işletmeye ait Bilecik merkez ilçesi Taşçılar köyü sınırları ilçesindeki mermer ocağından, Ekmer Madencilik San. Tic. Ltd. Şti. Mermer Fabrikası fabrikanın da bulunduğu Belenalan köyü sınırları içerisinde, köy yolunun 1 km kuzeybatısındaki mermer ocağından, Hüseyin Avni Keleşoğlu Mermer San. Tic. Ltd. Şti.(HAKMER) Mermer Fabrikası işletmesi de hammaddeyi Osmaneli ilçe merkezi-Balçıkhisar köyü arasındaki köy yoluna yakın bir alanda bulunan, Balçıkhisar köy sınırları içerisindeki kendi mermer ocağından, Uzlar Mermer Sanayi Tic. Ltd. Şti. Mermer Fabrikası da Vezirhan beldesindeki işletmeye ait ocaktan temin etmektedir.

Diğer mermer fabrikaları ise hammaddeyi ilçeye çok yakın bir konumda olan Bilecik merkez ilçesi ve çevresi ile Gölpazarı ilçesi çevresindeki mermer ocaklarından ve Bilecik merkez ilçesi sınırları içerisinde mermer ocağı bulunan mermer fabrikalarından ham blok mermer olarak temin etmektedirler. Dolayısıyla, Osmaneli ilçesinde taş ve toprağa bağlı sanayi tesislerinin önemli bir yer teşkil etmesi başta hammadde kaynağına yakınlık ve hammadde temininin kolay olmasının dan kaynaklanmaktadır.

İşletmelerde çeşitli ebatlarda kesilerek, işlenen mermer genellikle Bilecik beji ve Bilecik Rosalia mermeri olarak adlandırılan mermerlerdir.

Yakın çevreden temin edilen mermer blokları, çeşitli ebatlarda yer kaplaması, merdiven basamağı, duvar kaplaması ve tezgâh üstü olarak kullanılmak üzere, genellikle 2 ile 3 cm kalınlıklar arasında ve siparişe göre 30 cm'den 300 cm'ye kadar uzunlukta kesilerek mermer üretimi yapılabilmektedir.

Fabrikalardaki artık ürünler Toki konutları yakınında ilkel depolama şeklinde olan belediye çöplüğüne atılmaktadır. Kırık malzeme ise fabrikaların açık alanında dolgu malzemesi olarak kullanılmaktadır.

Taşa ve Toprağa bağlı sanayi tesisleri Bilecik-Osmaneli karayolu kenarında, Osmaneli ilçe merkezinin hemen güneyinden itibaren yoğunluk arz etmektedir. Bu tesislerde çalışan işçilerin büyük bir kısmı, yakın olması sebebiyle genellikle Osmaneli ilçe merkezinde ikamet etmektedir. Fakat, bazı tesislerde Osmaneli ilçesi dışından getirilerek çalıştırılan işçiler de bulunmaktadır. Nitekim, Omsan Mermer Fabrikası'ndaki işçilerin büyük bir kısmı Manisa'dan getirilmiştir. Hüseyin Avni Keleşoğlu Mermer San. Tic. Ltd. Şti.(HAKMER) Mermer Fabrikası işçileri ise Konya'dan temin edilmiştir. Bu fabrikaların merkezi İstanbul ve çevresi olduğundan, işçi teminini merkez şubeleriyle bağlantılı olarak gerçekleştirmektedirler.

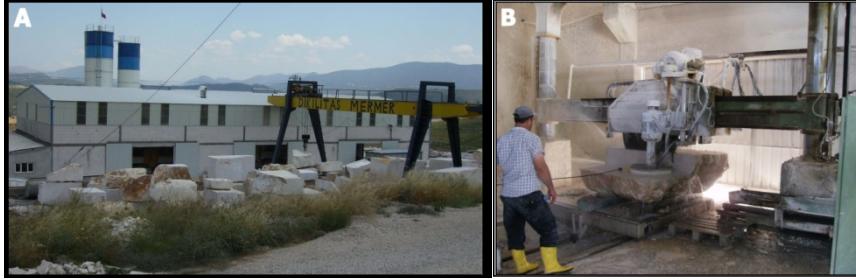

Fotoğraf 1. Mansfield Madencilik ve İnş. San. Tic. Ltd. Şti. Mermer Fabrikası'nda belli ebatlarda kesilmiş ve istiflenmiş mermerler (A) ve palet denilen tahta bloklara yerleştirilmek üzere nakliyeyle hazır hale getirilmiş mermerler (B).

Fotoğraf 2. A- Hüseyin Avni Keleşoğlu Mermer San. Tic. Ltd. Şti.(HAKMER) Mermer Fabrikası'nın dıştan görünümü. B- Fabrikada makineyle mermer kesme işlemi. C- Mermer cilalama işlemi.

Fotoğraf 3. Dikilitaş Mermer İnş. San. Tic. Ltd. Şti. Mermer Fabrikası.

Mermer fabrikalarındaki çalışma şartlarının zor olması, çalışma ortamının tozlu ve gürültülü olması, mermerin su ile kesilmesi ve cilalanmasından dolayı, ilçedeki mermer fabrikalarında çalışanlar genellikle erkeklerden oluşmaktadır. Nadiren de olsa kadın çalışan varsa da, bu kişiler sekreterlik işleriyle uğraşmaktadır.

Taşa ve toprağa bağlı sanayi tesislerinde vardiya sayısı işletmenin aldığı siparişe, pazarlama durumuna ve mevsime göre 1 ile 3 vardiya arasında değişmektedir. Tesislerde genellikle yılın 12 ayı boyunca üretim yapılmakta, fakat en fazla üretim 4. ile 12. aylar arasında olmaktadır.

İşletmelerde kullanılan su, işletme tarafından açılan sondajlardan elde edilebildiği gibi, tankerlerle Osmaneli ilçe merkezinden de getirilebilmektedir. Suyun kullanımı devamlılık gerektirdiğinden tankerlerle su getirmek yerine işletmelerin önemli bir kısmı zamanla sondaj kuyularından su elde etmeyi tercih etmektedirler.

Merkezi Osmaneli ilçesi olan Dikilitaş Mermer İnş. San. Tic. Ltd. Şti. Mermer Fabrikası ve merkezleri İstanbul çevresinde olan mermer fabrikalarından bazıları üretimin bir kısmını fabrikada pazarlarken, bir kısmını ise İstanbul gibi büyük şehirlerde pazarlamaktadırlar. Özellikle merkezleri İstanbul ve çevresinde olan işletmelerde, ürünün pazarlanması buralardaki merkezleri tarafından yapılmaktadır.

2008-2009 dönemindeki ekonomik krizde nakit para akışında sıkıntılar yaşandığından, işletmelerin birçoğunda ürünün pazarlanması çek-senet yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Halen ürünün iç piyasaya pazarlanmasında düşük fiyat uygulaması ve çek-senetle satış gibi pazarlama problemleri bulunmaktadır. Ayrıca işletmelerin geneli, 2008 ekonomik krizinden, pazarlama sıkıntısıyla birlikte üretim azalışı ve işten işçi çıkarma şeklinde etkilenmiş, kriz sonrası tekrar işçi alımı ve üretim artışı gerçekleştirilmiştir

Mermer fabrikalarından bir kısmı ürünü sadece yurtiçine pazarlarken, bir kısmı ihracatta gerçekleştirmektedir. Ürünün yurt içine pazarlanmasında özellikle İstanbul, İzmit, Adapazarı, Bursa, Eskişehir ve Bilecik gibi yakın ya da talebin daha yoğun olduğu büyük şehirler tercih edilmektedir.

Dikilitaş Mermer İnş. San. Tic. Ltd. Şti. Mermer Fabrikası gibi bazı tesisler ise, 1.sınıf ürün işleme, paketleme, yükleme, ürün kontrolü gibi işlemlerin zahmetli ve ayrı bir uğraş gerektirdiği gerekçesiyle, ihracat için mermer işlemeyi tercih etmemektedir.

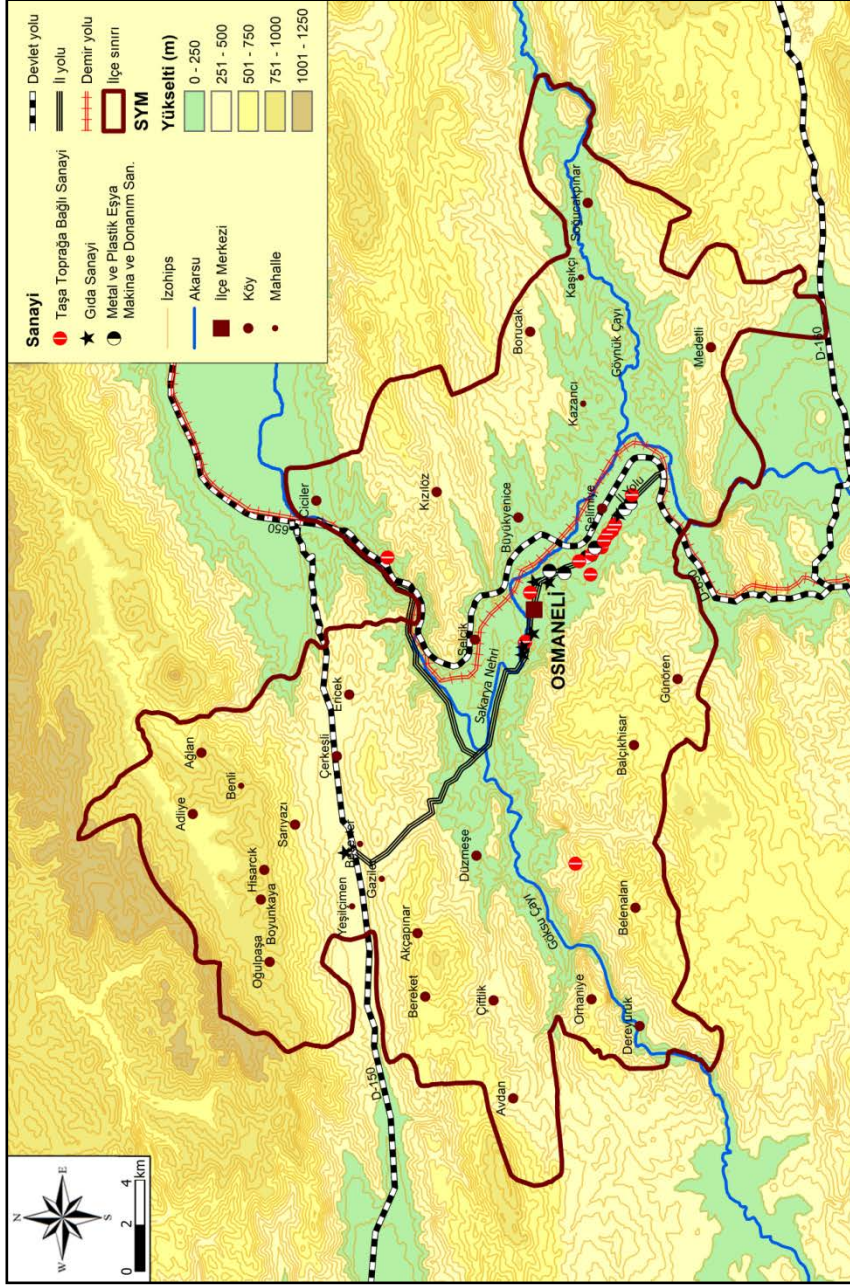
Yapılan anket ve mülakatlardan elde edilen verilere göre; Mansfield Madencilik ve İnş. San. Tic. Ltd. Şti. Mermer Fabrikası, Uzlar Mermer Sanayi Tic. Ltd. Şti. Mermer Fabrikası ve Ekmer Madencilik San. Tic. Ltd. Şti. Mermer Fabrikası işlendikleri mermerin bir kısmını ihraç etmektedirler.

Mansfield Madencilik ve İnş. San. Tic. Ltd. Şti. Mermer Fabrikası'nda ihracata yönelik işlenen mermer; Bursa-Gemlik'ten denizyoluyla Dubai, Libya, İsrail ülkelerine, karayoluyla ise Kosova, Irak ve İran ülkelerine gönderilmektedir. İşletmenin mermer ihracatı aylık 2500-3000 m², yıllık 30.000-35.000 m² arasında değişmektedir. Uzlar Mermer Sanayi Tic. Ltd. Şti.

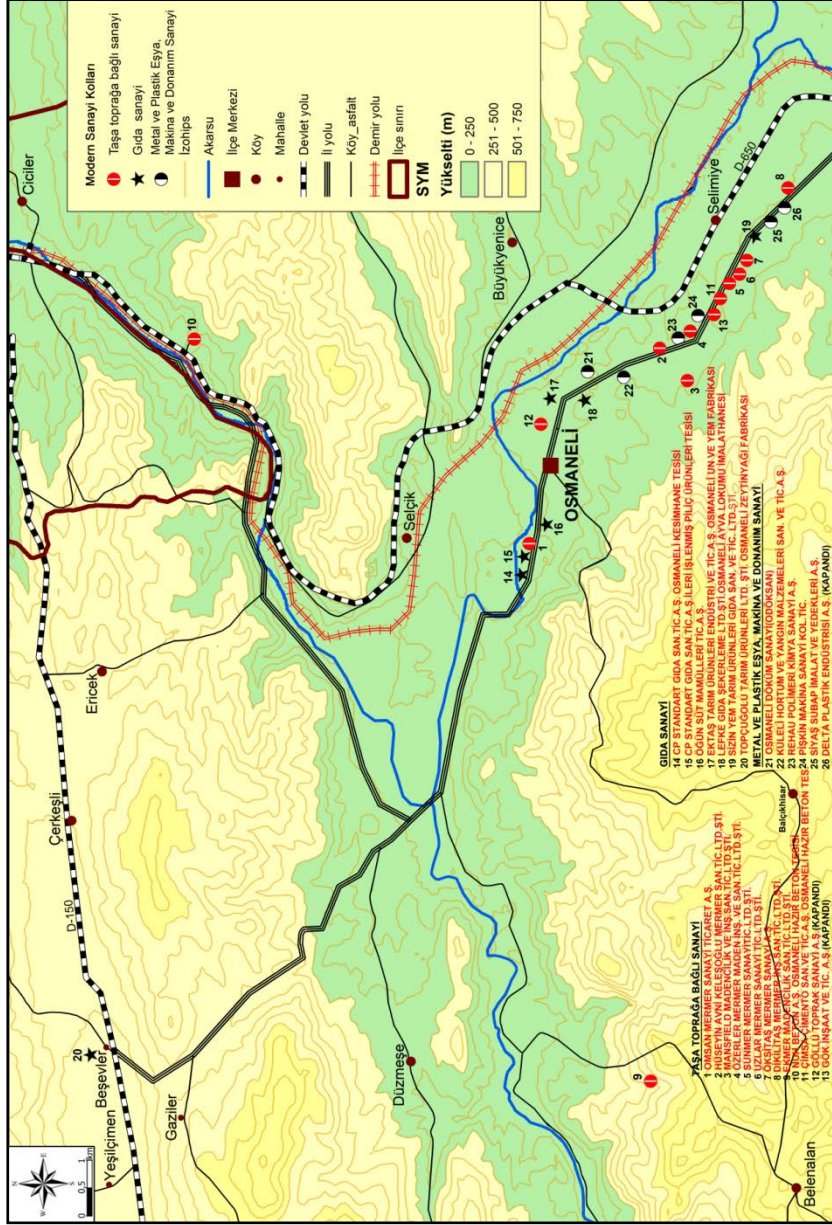
Mermer Fabrikası'nda yıllık 40.000 m³'e yakın olarak işlenen mermerin ise %50'si Libya, Irak, İsrail, Azerbaycan, Türkmenistan ülkelerine pazarlanmaktadır. Irak, Azerbaycan ve Türkmenistan'a karayoluyla, İsrail ve Libya'ya ise denizyoluyla nakliye yapılmaktadır. Son yıllarda Irak'ta inşaat sektöründeki hareketlilikle birlikte Türkiye'nin de Irak'a mermer ihracatı artmıştır. Ekmer Madencilik San. Tic. Ltd. Şti. Mermer Fabrikası da üretimin %80'ini Irak'a ihraç etmektedir

Uygulanan düşük kur politikası ve büyük firmaların dış piyasaya daha düşük fiyatla mal vermesinden dolayı Omsan Mermer Sanayi Ticaret A.Ş. Mermer Fabrikası gibi mermer ihracatı yapan tesislerin bazılarının ihracatı durmuştur. Nitekim, Omsan Mermer Sanayi Ticaret A.Ş. Mermer Fabrikası 2008 yılına kadar İsrail Suudi Arabistan, Dubai, İtalya ve Rusya ülkelerine mermer ihracatı yapmaktaydı.

Araştırma sahasında mermer fabrikaları dışında, taş ve toprağa dayalı sanayi içerisinde yer alan 2 tane hazır beton tesisi bulunmaktadır. Bu kuruluşlardan ilki, Çimsa Çimento San. ve Tic. A.Ş'nin 2008 yılında Osmaneli'de kurulan Osmaneli Hazır Beton Tesisi, diğeri ise Nuh Beton A.Ş'nin 2009 yılında kurulan Osmaneli Hazır Beton Tesisi'dir. Çimsa Çimento San. ve Tic. A.Ş. Osmaneli Hazır Beton Tesisi, 2010 yılı Ocak ayında tamamlanarak hizmete açılan Bozüyük-Mekece Yol İyileştirme Projesi'nin Osmaneli ilçesinde yer alan kısmına ve Ankara-İstanbul Yüksek Hızlı Tren Projesi'nin Bilecik-Osmaneli-Mekece arasında yapılan bölümüne hazır beton sağlamak amacıyla kurulmuştur. Nuh Beton A.Ş. Osmaneli Hazır Beton Tesisi de Osmaneli'de Ankara-İstanbul Yüksek Hızlı Tren Projesi'ne hazır beton sağlamak için Ciciler köy yolu yanında kurulmuştur.

Harita 2. Osmaniye ilçeşinde sanayi kollarının dağılışı.

Harita 3. Osmaneli ilçesinde sanayi tesislerinin sanayi kolu ve adlarına göre dağılışı.

12 ay boyunca üretim yapılan hazır beton tesislerinden Çimsa Çimento San. ve Tic. A.Ş.'nin Osmaneli Hazır Beton Tesisi için gerekli hammadde Çimsa Çimento San. ve Tic. A.Ş.'nin Eskişehir, Niğde ve Mersin'deki çimento fabrikalarından sağlanırken; Nuh

Beton A.Ş.'nin Osmaneli Hazır Beton Tesisi'nde ise tesisin kurulduğu yer ve çevresinin Sakarya Nehri'nin eski yatağı olması, kum-çakıl gibi hammaddenin bir kısmı bulunduğu yerden temin etmesini sağlamaktadır. Tesise diğer hammaddeler ise İstanbul çevresinden getirilmektedir.

Fotoğraf 4. Çimsa Çimento San. ve Tic. A.Ş. Osmaneli Hazır Beton Tesisi.

Günlük 1000 m³'e kadar hazır beton üretme kapasiteleri olan ve yıllık 120.000 ile 180.000 m³ arasında hazır beton üreten tesislerin Ankara-İstanbul Yüksek Hızlı Tren Projesi' bitirildikten sonra faaliyetlerine aynı yerde devam edip etmeyecekleri daha sonraki süreç içerisinde netlik kazanacaktır.

6.2. Gıda Sanayi

Osmaneli ilçesinde gıda sanayi içerisinde 11 fabrika bulunmaktadır. Bu fabrikalarda 81 kişi idari ve mühendis, 548 kişi işçi olmak üzere toplam 629 kişi çalışmaktadır (Tablo 6). Fabrikaların tamamı Osmaneli şehrinin içersinden de geçerek güneyinden kuzeyine doğru uzanan ve Bilecik-Osmaneli-İstanbul D-650 karayolunun eski güzergahı olan 2010 yılında da yeni güzergahın faaliyete geçmesiyle il yoluna dönüştürülen yol kenarında bulunmaktadır.

İlçede gıda sanayi içerisindeki sanayi tesislerinde en önemli girişim 1984 yılında Ektaş Tarım Ürünleri Endüstri ve Tic. A.Ş. Osmaneli Un ve Yem Fabrikası'nın faaliyete geçmesiyle başlamıştır. Daha sonra 1998 yılında CP Standart Gıda San. Tic. A.Ş. Osmaneli Kesimhane Tesisi'nin faaliyete geçirmesiyle Osmaneli'de Gıda Sanayi önemli bir sanayi kolu haline gelmiştir.

Bunu 2003 yılında Sizin Yem Tarım Ürünleri Gıda San. ve Tic. Ltd. Şti. Osmaneli Yem Fabrikası ve 2010 yılında CP Standart Gıda San. Tic. A.Ş. İleri İşlenmiş Piliç Ürünleri Tesisi gibi üretim ve işçi istihdam etme potansiyeli fazla olan sanayi tesisleri izlemiştir. Günümüzde CP Standart Gıda San. Tic. A.Ş.'ye bağlı Osmaneli kesimhane ve ileri işlenmiş piliç ürünleri tesislerinde çalışan 544 kişi gıda sanayinde çalışan kişilerin %85'inden fazlasını oluşturmaktadır. yabancı sermaye ile kurulmuş işletmelerdir. Dolayısıyla bu iki işletme Osmaneli ilçesinde önemli bir istihdam meydana getirmektedir. CP Standart Gıda San. Tic. A.Ş. ve Osmaneli'deki tesisleri yabancı sermaye ile kurulmuş işletmelerdir. Bunların dışında kalan Gıda Sanayi tesisleri ise yerli sermaye ile kurulmuştur. Osmaneli ilçesinde gıda sanayi alanında faaliyet gösteren 7 tesisten Topçuoğlu Tarım Ürünleri Ltd. Şti. Osmaneli Zeytinyağı Fabrikası, Öğün Süt Mamülleri Tic. A.Ş. ve Lefke Gıda Şekerleme Ltd. Şti. Osmaneli Ayva Lokumu İmalathanesi tesisleri küçük çapta işletmeler olup, Osmaneli kökenli kişilerce kurulmuş olan yerli işletmelerdir.

Tablo 6. Osmaneli İlçesinde Gıda Sanayi Tesisleri ve Özellikleri (2010).

	Ekteş Tarım Ürünleri End. ve Tic. A.Ş. Osmaneli Un ve Yem Fab.	Sizin Yem Tarım Ürünleri Gıda San. ve Tic. Ltd. Şti. Osmaneli Yem Fab.	CP Standart Gıda San. Tic. A.Ş. Osmaneli Kesimhane Tesisi	CP Standart Gıda San. Tic. A.Ş. İleri İşlenmiş Piliç Ürünleri Tesisi	Topçuoğlu Tarım Ürünleri Ltd. Şti. Osmaneli Zeytinyağı Fab.	Öğün Süt Mamülleri Tic. A.Ş.	Lefke Gıda Şekerleme Ltd. Şti. Osmaneli Ayva Lokumu İmalathanesi
İşletmenin Merkezi	Kırşehir	Bursa	İstanbul	İstanbul	Osmaneli	Osmaneli	Osmaneli
Faaliyet başlangıç yılı	1984	2003	1998	2010	2006	1984	2010
Kapalı Alan (m ²)	2757 m ²	992	6500 m ²	8861 m ²	250 m ²	480 m ²	410 m ²
Açık Alan (m ²)	17.518 m ²	11.444 m ²	6000 m ²	4139 m ²	6750 m ²	-	-
Toplam alan (m ²)	20.275 m ²	12.436 m ²	13.500 m ²	13.000 m ²	7000 m ²	480 m ²	410 m ²
Üretim Kapasitesi	Yıllık Un:24.480 ton Kepek: 6120 ton Yem: 24.000 ton Toplam:54.580 ton	Yıllık 24.000 ton yem	Yıllık 15.600.000 adet piliç	Arttırmaya yönelik.	-	-	Günlük 3 ton
Fiili Üretim	Yıllık 21.636 ton un 5800 ton kepek 12.282 ton yem Toplam: 39718 ton	Yıllık 6000 ton yem	Yıllık 27.450.000 adet piliç	Yıllık 5400 ton şarküteri ürünleri (salam,sucuk sosis, burger) 3600 ton ileri işlem ürünleri Kaplamalılar, köfte grubu, döner)	Günlük 60 ton zeytin'den 15 ton zeytinyağı (Kasım-Ocak ayları arası)	Günlük 500 kg süttten 450 kg naturel yoğurt	Günlük 1 ton
Çalışan İdari+Mühendis Sayısı	17	4	26	31	2	-	1
Çalışan İşçi	30	14	290	197	6	3	8

Sayısı							
Toplam Çalışan Sayısı	47	18	316	228	8	3	9
Vardiya Sayısı	3	1	3	2	2	1	1
İhracat Ürünü ve Miktarı	-	-	Vietnam ve Çin'e 375 ton Şoklu piliç ayağı İrak'a 950.000 adet şoklu bütün piliç 1600 ton şoklu parça.	İrak'a aylık 150 ton sosis, 30 ton kaplamalı ürünler (naget, şinitzel, cordon blue, kroket)	-	-	-
İhraç edilen ülkeler			Çin, Vietnam, İrak	İrak	-	-	-

Kaynak: Sanayi tesisleri yetkili kişilerine uygulanan bilgi (anket+mülakat) formlarından.

İlçede gıda sektöründe kullanılan hammadde, işletmelerin faaliyet alanlarına göre farklılık göstermesi sebebiyle Osmaneli çevresinden tedarik edilebildiği gibi Osmaneli dışından da temin edilebilmektedir.

Topçuoğlu Tarım Ürünleri Ltd. Şti. Osmaneli Zeytinyağı Fabrikası, Öğün Süt Mamülleri Tic. A.Ş. Lefke Gıda Şekerleme Ltd. Şti. ve Osmaneli Ayva Lokumu İmalathanesi Osmaneli ilçesinde yetiştirilen bazı ürünlerin değerlendirilmesi amacıyla devlet tarafından kredi ve hibe desteği alınarak küçük sermaye ile kurulmuş tesislerdir. Nitekim, Osmaneli ilçesinde Sakarya Vadisi ve İznik Depresyonu çevresinde önemli miktarda üretilen zeytinin Osmaneli ilçesinde değerlendirilmesi amacıyla, Topçuoğlu Tarım Ürünleri Ltd. Şti. Osmaneli Zeytinyağı Fabrikası, 2006 yılında Hisarcık köyü Beşevler Mahallesi'nde hizmete geçmiştir.

Osmaneli çevresinde üretilen sütün değerlendirilmesi amacıyla, Osmaneli ilçe merkezinin Cami-i Cedit Mahallesi sınırları içerisinde. 1984 yılında Öğün Süt Mamülleri Tic. A.Ş. kurulmuştur.

Osmaneli ilçesinde ayva üretiminin önemli miktarda olması ve üretilen ayva kalitesinin yüksek olması sebebiyle, Osmaneli Belediyesi'nin arsa tahsisi ve Osmaneli Belediyesi işbirliği ile tarıma dayalı kırsal kalkınma yatırımlarının desteklenmesi kapsamında ise Lefke Gıda Şekerleme Ltd. Şti. Osmaneli Ayva Lokumu İmalathanesi kurulmuştur. Osmaneli Belediyesi tarafından Türk Patent Enstitüsü'ne 29.08.2007 tarihinde patent başvurusu yapılarak patenti alınan, Osmaneli Ayva Lokumu'nun 2011 yılına kadar üretimi Beypazarı Belediyesi'ne yaptırılmaktaydı. Lefke

Gıda Şekerleme Ltd. Şti. Osmaneli Ayva Lokumu İmalathanesi'nin 2011 yılında yap-işlet-devret sistemiyle faaliyete geçmesiyle, patentli *Osmaneli Ayva Lokumu* Osmaneli'de üretilmeye başlanmıştır.

İşletmelerin büyüklüğü oranında hammaddeye ihtiyaç duyulmakta ve üretim gerçekleştirilmektedir. Üretim miktarındaki değişiklikler de ise pazarlama, arz talep ilişkisi ve mevsimsel farklılıklar önemli etkenler olabilmektedir. Sizin Yem Tarım Ürünleri Gıda San. ve Tic. Ltd. Şti. Osmaneli Yem Fabrikası, Topçuoğlu Tarım Ürünleri Ltd. Şti. Osmaneli Zeytinyağı Fabrikası, Ektaş Tarım Ürünleri Endüstri ve Tic. A.Ş. Osmaneli Un ve Yem Fabrikası, Öğün Süt Mamülleri Tic. A.Ş. ve Lefke Gıda Şekerleme Ltd. Şti. Osmaneli Ayva Lokumu İmalathanesi'nin üretiminde hasat zamanına bağlı olarak üretim miktarı değişmektedir. Topçuoğlu Tarım Ürünleri Ltd. Şti. Osmaneli Zeytinyağı Fabrikası zeytin hasatına bağlı olarak Kasım-Ocak aralı arasındaki üç aylık bir zamanda faaliyettedir.

Gıda sanayinde çalışan işçiler Osmaneli şehri başta olmak üzere tamamen Osmaneli ilçesinden temin edilmektedir. Bu işletmelerdeki bazı idareci ve mühendisler ise Osmaneli dışından sağlanmaktadır. İşletmelerdeki vardiya sayısı ise 1 ile 3 arasında değişmektedir (Tablo 6).

Üretilen ürünlerin işletmelere göre farklılık gösterdiği ilçede; Ektaş Tarım Ürünleri Endüstri ve Tic. A.Ş. Osmaneli Un ve Yem Fabrikası'nda un kepek ve yem; Sizin Yem Tarım Ürünleri Gıda San. ve Tic. Ltd. Şti'nde küçük ve büyükbaş hayvan başlangıç, büyütme, süt ve besi yemi, CP Stand.art Gıda San. Tic. A.Ş. Osmaneli Kesimhane Tesisi'nde bütün ve parça piliç; CP Standart Gıda San. Tic.A.Ş. İleri İşlenmiş Piliç Ürünleri Tesisi'nde şarküteri ürünleri (salam, sucuk, sosis, burger) ve ileri işlem ürünlerinden kaplamalılar (naget, şinitzel, cordon blue, kroket), köfte grubu (inegöl, misket, kadınbudu köfte) ve piliç döner ürünleri; Topçuoğlu Tarım Ürünleri Ltd. Şti. Zeytinyağı Fabrikası'nda Naturel Zeytinyağı; Öğün Süt Mamülleri Tic. A.Ş.'de yoğurt; Lefke Gıda Şekerleme Ltd. Şti. Osmaneli Ayva Lokumu İmalathanesi'nde ayva lokumu, cezerye, pişmaniye ve saray helvası üretilmektedir.

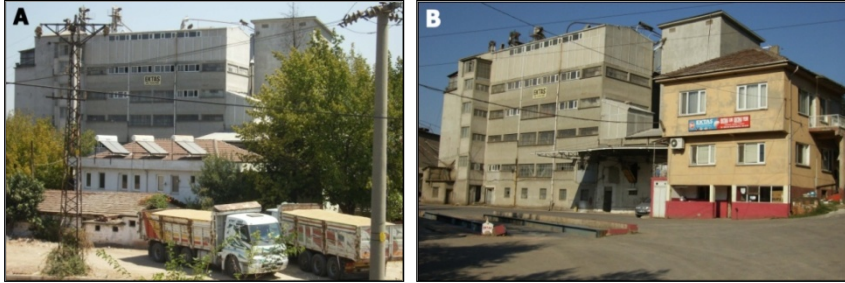
Bazı tesislerde hammadde ilçe ve çevresinden sağlanabildiği gibi ilçe dışından da temin edilebilmektedir. Ektaş Tarım Ürünleri Endüstri ve Tic. A.Ş. Osmaneli Un ve Yem Fabrikası Un ve yem üretiminde hammadde olarak kullanılan buğday, soya, mısır ve ayçiçeği; ağırlıklı olarak Trakya olmak üzere Güney Marmara Bölümü ve İç Anadolu Bölgesi'nin çeşitli yörelerinden getirilmektedir. Bunun yanı sıra üretimin %10'unu sağlayan buğday ise daha kaliteli ve yerli buğdaya göre daha fazla un elde edildiğinden; Rusya, Ukrayna, Kazakistan ve AB ülkelerinden ithal edilmektedir. Sizin Yem Tarım Ürünleri Gıda San. ve Tic. Ltd. Şti. ise yem üretimi için Trakya çevresinden ayçiçeği; Bilecik, Eskişehir, Sakarya ve Ankara çevresinden buğday, arpa ve mısır; Trakya çevresindeki illerden ayçiçeği küspesi; Hatay ile Adana'dan soya ve pamuk küspesi getirmektedir.

Osmaneli ilçe merkezinin Camii Cedit Mahallesi sınırları içerisinde yer alan CP Standart Gıda San. ve Tic. A.Ş.'nin Osmaneli kesimhane tesisi de hammaddeyi Osmaneli ve Adapazarı çevrelerinde bulunan broiler işletmelerinden, CP Standart Gıda San. ve Tic. A.Ş.'nin kendi broilerlerinden sağlanmaktadır. CP Standart Gıda San. Tic. A.Ş. İleri İşlenmiş Piliç Ürünleri Tesisi ise piliç hammaddesini başta Osmaneli olmak üzere İnegöl, Bolu ve Turgutlu'daki kesimhanelerinden diğer yardımcı hammaddeleri ise İstanbul, Konya ve Manisa gibi illerden sağlamaktadır. Buradan anlaşılıyor ki, işletmeler büyüdükçe, üretim ve işlemler karmaşıktıkça gerekli hammadde çeşitliliği ve miktarı artmakta, hammaddenin temini daha uzak mesafelerden sağlanabilmektedir.

İşletmelerin büyüklüğü ve üretilen ürünün çeşitliliği ve miktarı arttıkça ürünün pazarlanması daha da sistemleşmekte ve organize hale getirilmekte, ürün daha uzak noktalara ulaştırılabilmektedir. Nitekim, Öğün Süt Mamülleri Tic. A.Ş.'de üretilen yoğurt, işletmenin ilçe merkezinde bulunan satış noktasından halka, ilçedeki fabrikalardan bazılarına, lokantalara ve hızlı tren şantiyesine; Lefke Gıda Şekerleme Ltd. Şti. Osmaneli Ayva Lokumu İmalathanesi'nde üretilen ürünler Bilecik ve Osmaneli'deki büyük marketler ile Bilecik ve Sakarya karayolu üzerindeki dinlenme tesisleri aracılığıyla halka; Topçuoğlu Tarım Ürünleri Ltd. Şti. Osmaneli Zeytinyağı Fabrikası'nda üretilen

zeytinyağı ise; Sakarya, Bursa, Bilecik ve Eskişehir'deki büyük restoranlara pazarlanmaktadır.

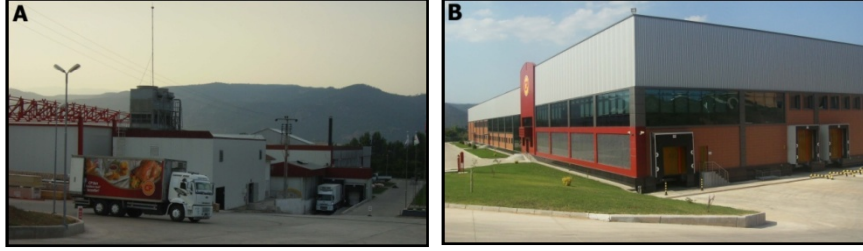
Ektaş Tarım Ürünleri Endüstri ve Tic A.Ş. Osmaneli Un ve Yem Fabrikası ve Sizin Yem Tarım Ürünleri Gıda San. ve Tic. Ltd. Şti. Osmaneli Yem Fabrikası gibi daha büyük tesislerde üretilen ürünün pazarlanmasında etki alanı biraz daha geniş olup, bölgesel bir nitelik taşımaktadır. Ektaş Tarım Ürünleri Endüstri ve Tic A.Ş. Osmaneli Un ve Yem Fabrikası'nda üretilen un İstanbul ve Adapazarı başta olmak üzere, Marmara Bölgesi'nin tamamına ve Marmara Bölgesi çevresindeki bayilere pazarlanmaktadır. Satışın büyük bir bölümü Sakarya ve Bursa illerinde bulunan depolarından gerçekleşmektedir. Üretilen yem ise Bilecik, Adapazarı, Bolu, Zonguldak ve Karabük gibi iller ile çevresine toptan pazarlanmaktadır. Sizin Yem Tarım Ürünleri Gıda San. ve Tic. Ltd. Şti. Osmaneli Yem Fabrikası'nda üretilen yem ise fabrikanın Bursa'da (Gürsu, Orhangazi, İznik) ve Bilecik'te bulunan 4 bayiliği aracılığıyla ve fabrika tarafından doğrudan pazarlanmaktadır. Ayrıca üretilen yem, Bilecik, Bolu ve Sakarya'nın yakın ilçelerindeki köylere kamyonlarıyla götürülerek pazarlanmaktadır.

Fotoğraf 5. A-B. Ektaş Tarım Ürün. End ve Tic A.Ş. Osmaneli Un ve Yem fabrikasından görünümüler.

Fakat, CP Standart Gıda San. ve Tic. A.Ş.'nin kesimhane ve ileri işlenmiş piliç ürünleri tesisinde üretilen ürünlerin pazar alanı ülke geneli olmasının yanı sıra yurt dışına ihracat yapılmaktadır. CP Standart Gıda San. ve Tic. A.Ş.'nin Osmaneli'deki tesislerinde üretilen ürünler İstanbul'daki merkezinden yurt içinde büyük marketler ve Cp Shoplar aracılığıyla Türkiye'nin bütün bölgelerine pazarlanmaktadır. Yurt dışına ihracat ise Çin ve Vietnam ve Irak ülkelerine olmaktadır. Çin ve Vietnam'a 2010 yılında 375.000 kg

şoklu piliç ayağı; Irak'a ise 950.000 adet şoklu bütün piliç ve 1.600.000 kg şoklu parça ihraç edilmiştir. İşlenmiş piliç ürünlerinde ise Irak'a aylık 150 ton piliç sosis ve 30 ton civarında kaplamalı ürünler ihraç edilmektedir.

Fotoğraf 6. A- CP Standart Gıda San. Tic. A.Ş. Osmaneli Kesimhane Tesisi
B- CP Standart Gıda San. Tic. A.Ş. İleri İşlenmiş Piliç Ürünleri Tesisi.

6.3. Metal Eşya, Makine ve Donanım Sanayi

Osmaneli ilçesinde Metal Eşya, Makine ve Donanım Sanayi kolunda faaliyet gösteren 5 fabrika bulunmaktadır. Bu fabrikalarda 81kişi idari ve mühendis, 335kişi işçi olmak üzere toplam 416 kişi çalışmaktadır (Tablo 7).

İlçede faaliyette olan Metal Eşya, Makine ve Donanım Sanayi tesislerinden ilki 1969 yılında üretime başlayan Siyaş Supap İmalat ve Yedekleri A.Ş.'dir. 1973 yılında Bilecik ilinin kalkınmada öncelikli iller kapsamına alınması ile Osmaneli'nin büyük şehirlere yakınlığı, hammadde sevkiyatının kolay olması ve yol kavşağında bulunmasından dolayı, aynı tarihte Osmaneli ilçesinin günümüzde de en önemli sanayi tesislerinden biri olan Osmaneli Döküm Sanayi (ODÖKSAN) kurulmuştur. Bu tesisi sanayi teşvikinden yararlanmak amacıyla 1975 yılında kurulan ve 1977 yılında faaliyetine başlayan Kuleli Hortum ve Yangın Malzemeleri Sanayi ve Ticaret A.Ş. Osmaneli Fabrikası izlemiştir. 1990 yılında ise Alman yatırımı olan ve yabancı sermaye ile kurulmuş olan REHAU Polimeri Kimya Sanayi A.Ş.'nin Osmaneli Fabrikası faaliyetine başlamıştır (REHAU Dünya çapında bir kuruluş olup, Türkiye'deki tek fabrikasını Osmaneli'de kurmuştur). Günümüzde faaliyette olan Pişkin Makine Sanayi Kol. Şti. Osmaneli Fabrikası ise 2008 yılında faaliyetine başlamıştır.

İlçede Metal Eşya, Makine ve Donanım Sanayi’de faaliyet gösteren sanayi tesislerinin tamamı merkezleri İstanbul’da olan kuruluşlardır. Bu kuruluşların üretimleri için gerekli hammadde Osmaneli dışından tedarik edilmektedir. Birbirinden farklı nitelikte hammadde kullanan bu tesislerde gerekli hammadde ya da yarı mamül madde, yurtiçinde İstanbul ve çevresinden, yurt dışında ise Almanya, İtalya, Çin, Vietnam gibi ülkelerden temin edilmektedir.

Siyaş Supap İmalat ve Yedekleri A.Ş Osmaneli Fabrikası tekerlek lastiklerine supap ve yedek parçaları üretmektedir. Üretimde demir, bakır, kurşun, çinko ve pirinç gibi alaşımları gibi hammaddeler kullanılan fabrikada, metal tubeless, gaz doldurma ve hidrofor supapları, traktör supapları, iç lastik subapları, bisiklet supapları, lastik tubeless supapları çeşitleri üretilmektedir. Osmaneli Döküm Sanayi’nin (ODÖKSAN) üretim konuları ise; emayeli pik döküm küvet, pik döküm radyatör ve çeşitli döküm parçalarıdır. Bu fabrika, İnegöl ve Bozüyük’te faaliyet gösteren kuruluşlarla birlikte Türkiye’de radyatör ve küvet üreten üç fabrikadan biridir. Pişkin Makine Sanayi Kol. Şti. Osmaneli Fabrikası için gerekli hammadde İstanbul’dan sağlanmakta olup, her çeşit fitting malzemesi, vana ve tesisat elemanları imal edilmektedir. REHAU Polimeri Kimya Sanayi A.Ş. Osmaneli Fabrikası’nda ise otomobil sızdırmazlık profilleri, otomobil kapı çitası profili, buzdolabı conta profili, sert pvc beyaz eşya profili, kablo kanalı tutucu profili üretilmektedir. Kuleli Hortum ve Yangın Malzemeleri Sanayi ve Ticaret A.Ş. Osmaneli Fabrikası da çapı 1 inçten 6 inç’e kadar olan yangın hortumu üretilmektedir. Polyester ipliği, poliüretan, kauçuk ve lastik gibi hammaddenin kullanıldığı fabrikada, hammaddenin büyük bir kısmı, şirketin İstanbul’da bulunan merkezi tarafından Almanya ve Vietnam’dan ithal edilmekte, geri kalanı ise yurt içinden sağlanmaktadır.

İlçede Metal Eşya, Makine ve Donanım Sanayi’ni oluşturan bu kuruluşlar Osmaneli-Bilecik karayolu üzerinde Osmaneli ilçe merkezinin güneyinde kurulmuşlardır. Türkiye’de faaliyet alanında çok önemli olan bu tesislerin Osmaneli’de kurulmasında önemli etkenler; kuruldukları dönemde Bilecik iline uygulanan vergi teşviklerinden yararlanmak, Osmaneli ilçesinin İstanbul, İzmit, Adapazarı, Bursa, Eskişehir gibi büyük şehirlere yakınlığının

etkisiyle ulaşım şartlarının elverişli olması, üretilen ürünün pazarlanması ve dağıtımında büyük şehirlere yakınlığın etkisiyle elde edilen avantajlar, Osmaneli çevresinde ucuz işçi temininin kolay olması vb. olarak sıralanabilir.

Bu işletmelerde mühendis, teknisyen gibi kalifiye eleman dışında çalışanlar genellikle Osmaneli ilçe merkezinden temin edilmektedir. Dolayısıyla bu tesisler, ilçede iş olanakları oluşturulmasında önemli bir fonksiyona sahiptir.

Tablo 7. Osmaneli İlçesinde Metal Eşya, Makine ve Donanım Sanayi Tesisleri ve Özellikleri (2010).

	Siyas Supap İmalat ve Yedekleri A.Ş	Osmaneli Döküm Sanayi (ODÖKSAN)	Pişkin Makine Sanayi Kol. Şti. Osmaneli Fabrikası	REHAU Polimeri Kimya Sanayi A.Ş. Osmaneli Fabrikası	Kuleli Hortum ve Yangın Malzemeleri Sanayi ve Ticaret A.Ş. Osmaneli Fabrikası
İşletmenin merkezi	İstanbul	İstanbul	İstanbul	İstanbul	İstanbul
Faaliyet başlangıç yılı	1969	1973	2008	1990	1977
Kapalı Alan (m ²)	2063 m ²	24.557 m ²	14.000 m ²	10.747 m ²	7500 m ²
Açık Alan (m ²)	21.357 m ²	150.703 m ²	50.000 m ²	93.305 m ²	2500 m ²
Toplam Alan (m ²)	23.420 m ²	175.260 m ²	64.000 m ²	104.052 m ²	10.000 m ²
Üretim Kapasitesi (Yıllık)	6.000.000 adet	Radyatör: 630.000 m ² , Emayeli pik döküm küvet ve eviye: 140.000 adet, Döküm parça. 10.000 ton	2400 ton fitting malzemesi, vana ve tesisat elemanları	7735 ton Buzdolabı contası, Otomobil sızdırmazlık profili, Kablo kanal tutucu profil,Otomobil kapı çıtası profil, Sert PVC profil	500.000 m yangın hortumu
Fiili Üretim (Yıllık)	650.000 adet	Radyatör: 100.000 m ² , Emayeli pik döküm küvet ve eviye: 40.000 adet, Döküm parça. 5000 ton	1000 ton fitting malzemesi, vana ve tesisat elemanları	5291 ton Buzdolabı contası, Otomobil sızdırmazlık profili, Kablo kanal tutucu profil, Otomobil kapı çıtası profili, Sert PVC profil	300.000 m yangın hortumu
Çalışan İdari+Mühendis Sayısı	5	53	4	17	2
Çalışan İşçi	20	105	25	156	29
Toplam Çalışan	25	158	29	173	31
Vardiya Sayısı	1	3	1	3	Döneme göre 2 ya da 3
İhracat Ürünü ve Miktarı ile İhrac Edilen Ülkeler	Kore'ye 120.000 adet metal tubeless	İngiltere ve Almanya'ya 2000 ton parça döküm ürünleri, Cezayir ve İtalya'ya 720.000 dilim radyatör, Tunus ve Ukrayna'ya 40.000 adet pik döküm küvet	-	Almanya, Avusturya, Azerbaycan, Bulgaristan, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Gürcistan, Hırvatistan, Hollanda, İngiltere, İran, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, Kazakistan, Kıbrıs, Kırgızistan, Macaristan, Makedonya, Meksika, Mısır, Özbekistan, Polonya, Portekiz, Romanya, Rusya, Sudan, Şili, Yunanistan.	-

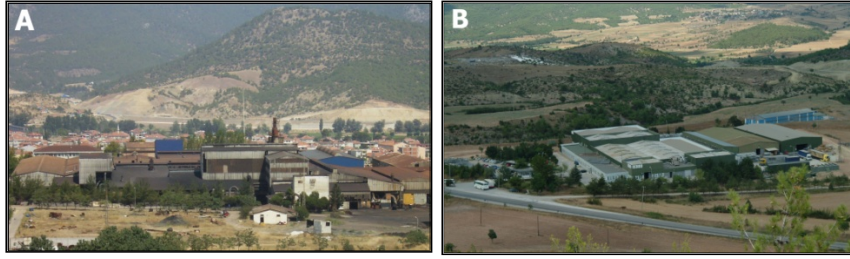
Kaynak: Sanayi tesisleri yetkili kişilerine uygulanan bilgi (anket+mülakat) formlarından.

1973 yılından sonra önemli sanayi tesislerinin ilçe merkezi çevresinde kurulması sebebiyle sanayi faaliyetlerinde çalışan faal nüfus artmaya başlamıştır. Nitekim, sanayi tesislerinin tamamının Osmaneli şehrindeki istihdama katkısı göz önüne alındığında; 1990 yılında 2551 kişi olan faal nüfusun 967'sinin yani %37,9'unun sanayi sektöründe çalıştığı, 2000 yılında ise 3781 olan faal nüfus içerisinde sanayi sektöründe çalışan kişi sayısının 1602'ye yükselerek önemli bir artış gösterdiği, faal nüfus içerisinde sanayi sektöründe çalışanların oranının ise %42,4'e yükseldiği görülmektedir.

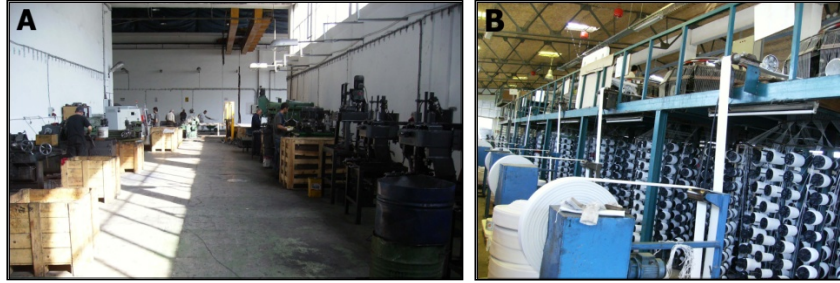
Günümüzde diğer fabrikaların çoğunluğunda olduğu gibi Osmaneli ilçesinde Metal Eşya, Makine ve Donanım Sanayi kolunda faaliyet gösteren fabrikalar da üretim kapasitelerinin altında üretim gerçekleştirmektedirler. Osmaneli Döküm Sanayi (ODÖKSAN) yılda 630.000 m² radyatör, 140.000 adet emayeli pik döküm küvet ve eviye, 10.000 ton döküm parça üretme kapasitesine sahiptir. Fakat fabrika, kapasitesinin oldukça altında üretim gerçekleştirerek 100.000 m² radyatör, 40.000 adet emayeli pik döküm küvet ve eviye, 5000 ton döküm parça üretmektedir. Pişkin Makine Sanayi Kol. Şti. Osmaneli Fabrikası ise yıllık 2400 ton üretim kapasitesine karşılık 1000 ton üretim gerçekleştirmektedir. 7735 ton ürün işleme kapasitesi olan REHAU Polimeri Kimya Sanayi A.Ş. Osmaneli Fabrikası'nda da %68 üretim oranıyla 5291 ton üretim yapılmaktadır. Kuleli Hortum ve Yangın Malzemeleri Sanayi ve Ticaret A.Ş. ise yıllık 500.000 m yangın hortumu üretim kapasitesinin %60'ı kullanılarak 300.000 m yangın hortumu üretmekte ve Türkiye yangın hortumu ihtiyacının %75-80'ini karşılamaktadır. .

Kuruldukları yıllarda üretim kapasiteleri daha yüksek olan bazı fabrikalar, ekonomik krizlerin olumsuz etkisi, pazarlama konusundaki sıkıntılar, mekanizasyondaki yenilenmelerin geciktirilmesi gibi bir takım sebeplerle, günümüzde çalışan personel sayılarını ve üretimlerini azaltmıştır. Nitekim, yıllık üretim kapasitesi 6.000.000 adet olan Siyaş Supap İmalat ve Yedekleri A.Ş Osmaneli Fabrikası'nda, 2010 yılında %12 üretim oranıyla 695.000 adet supap üretimi yapılmıştır. 1969 yılında

7.413.360 adet supap üretimiyle (Bilecik Valiliği, 1988: 90) kapasitesinin üzerinde üretim gerçekleştiren fabrikanın üretimi oldukça düşerek 2008 yılında 960.440 adet supap üretimi gerçekleşmiştir. Üretim azalmasıyla işçi sayısında da önemli sayıda azalma olmuştur. 1969 yılında 72 kişinin, 2005 yılında 71 kişinin çalıştığı fabrikada 2008 yılında çalışan kişi sayısı 26'ya düşmüştür. Osmaneli Döküm Sanayi'nde (ODÖKSAN) ise 1987 yılında 442 kişi, 2004 yılında ise 222 kişi çalışırken, ekonomik krizler sebebiyle bu sayı gittikçe azalmıştır. Günümüzde tesiste 158 personel istihdam edilmektedir (Tablo 7).

Fotoğraf 7. A-Odöksan (Osmaneli Döküm Sanayi). **B-**REHAU Polimeri Kimya Sanayi A.Ş. Osmaneli Fabrikası'nın uzaktan görünümü.

Fotoğraf 8. A- Pişkin Makine Sanayi Kol. Şti. üretim bölümü. **B-**Kuleli Hortum ve Yangın Malzemeleri Sanayi ve Ticaret A.Ş. Osmaneli Fabrikası'nın üretim bölümü.

Osmaneli'de Metal Eşya, Makine ve Donanım Sanayi kolunda faaliyet gösteren fabrikaların merkezleri İstanbul'da olduğundan üretilen ürünler İstanbul'daki merkezleri tarafından pazarlanmaktadır.

Pişkin Makine Sanayi Kol. Şti. Osmaneli Fabrikası, Kuleli Hortum ve Yangın Malzemeleri Sanayi ve Ticaret A.Ş. Osmaneli Fabrikası'nda üretilen ürünün tamamı yurt içinde pazarlanmakta, fakat Siyaş Supap İmalat ve Yedekleri A.Ş. Osmaneli Fabrikası,

Osmaneli Döküm Sanayi (ODÖKSAN) ve REHAU Polimeri Kimya Sanayi A.Ş. Osmaneli Fabrikası'nda üretilen ürünlerin bir kısmı ihraç edilmektedir.

Siyaş Supap İmalat ve Yedekleri A.Ş. Osmaneli Fabrikası'nda üretilen ürünlerden yıllık olarak Kore'ye 120.000 adet metal tubeless; Osmaneli Döküm Sanayi (ODÖKSAN) ürünlerinden İngiltere ve Almanya'ya 2000 ton parça döküm ürünleri, Cezayir ve İtalya'ya 720.000 dilim radyatör, Tunus ve Ukrayna'ya 40.000 adet pik döküm küvet pazarlanmaktadır. REHAU Polimeri Kimya Sanayi A.Ş. Osmaneli Fabrikası'nda üretilen ürünlerden ise 130 ton kadarı Almanya, Avusturya, Azerbaycan, Bulgaristan, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Gürcistan, Hırvatistan, Hollanda, İngiltere, İran, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, Kazakistan, Kıbrıs, Kırgızistan, Macaristan, Makedonya, Meksika, Mısır, Özbekistan, Polonya, Portekiz, Romanya, Rusya, Sudan, Şili ve Yunanistan ülkelerine ihraç edilmektedir (Tablo 7).

Osmaneli'de faaliyette olan sanayi kuruluşları dışında geçmişte yöre için oldukça önemli olan Gök İnşaat ve Tic. A.Ş., Trafosan A.Ş., Cem Elektrik, Göllü Toprak Sanayi A.Ş. Tuğla Fabrikası, Timsan A.Ş. PVC Ambalaj Sanayi, Delta Plastik Endüstrisi A.Ş. kuruluşları sermaye yetersizliği, idarecilerin yönetim sorunları, ürünün pazarlanmasındaki sıkıntılar gibi sebeplerle kapanmışlardır. Bu fabrikalardan, Gök İnşaat ve Tic. A.Ş., ve Göllü Toprak Sanayi A.Ş. Tuğla Fabrikası gibi birkaçının şehir imar planı sınırları içinde yer alan terk edilmiş görüntüleri şehir ve çevresinde görüntü kirliliği oluşturmaktadır. Bu terk edilmiş fabrika binaları onarılarak başka fabrikalarca kullanımı sağlanmalı ya da yıkılıp temizlenerek görüntü kirliliği ortadan kaldırılmalıdır.

İlçedeki faal olan atölye tipi sanayi ya da modern sanayi tesislerinden bir kısmı zaman zaman atıklarını belediyenin tahsisi ettiği alanlara değil de Sakarya Nehri'nin kenarı gibi insan ve akarsu canlıları için önem arz eden alanlara dökmektedirler. Bu durum sulamalı tarımda kullanılan Sakarya Nehri'nin kirlenmesine neden olabildiği gibi nehirdeki balık popülasyonu ve nehirde sağlanan suyla yetiştirilen ürünlerle insan sağlığını olumsuz

etkileyebilmektedir. Dolayısıyla Osmaneli Belediyesi ve ilgili kurumlar tarafından denetimlerin daha sık ve kontrollü yapılması gerekmektedir.

Çevresindeki büyük şehirlere yakınlığının getirdiği; hammadde sağlama, ulaşım ve pazarlama kolaylığı, ucuz işgücü gibi avantajlarla Bilecik ili ve içerisinde yer alan Osmaneli ilçesinde sanayi yatırımları son yıllarda hızla artmaktadır. Sanayi yatırımları yapılırken, dikkat edilmesi gereken noktalardan biri de yerel yönetimler tarafından oluşturulması gerekli olan organize sanayi bölgeleridir. O halde OSB nedir? OSB kurulmasının amaçları nelerdir? gibi merak uyandıracak soruları cevaplandırarak konuyu açmak yerinde olacaktır.

Ülkemizde OSB kavramı, 4562 sayılı OSB Kanununda “Organize Sanayi Bölgeleri; sanayinin uygun görülen alanlarda yapılanmasını sağlamak, kentleşmeyi yönlendirmek, çevre sorunlarını önlemek, bilgi ve bilişim teknolojilerinden yararlanmak, imalât sanayi türlerinin belirli bir plan dâhilinde yerleştirilmeleri ve geliştirilmeleri amacıyla, sınırları tasdikli arazi parçalarının gerekli alt yapı hizmetleriyle ve ihtiyaca göre tayin edilecek sosyal tesisler ve teknoparklar ile donatılıp planlı bir şekilde ve belirli sistemler dâhilinde sanayi için tahsis edilmesiyle oluşturulan ve bu Kanun hükümlerine göre işletilen mal ve hizmet üretim bölgeleri,” şeklinde tanımlanmıştır. (4562 Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu, Resmi Gazete 15.04.2000: 24021) .

Türkiye’de organize sanayi bölgelerinin resmi olarak kabul gören genel tanımı Sanayi ve Ticaret Bakanlığı’nca geliştirilmiş ve “Karma ekonomi şartları altında küçük ve orta ölçekli endüstrilerin geliştirilmesi için gerekli olan planlı yerleşme alanlarının, altyapı ve ortak hizmet ihtiyaçlarının inşa edilerek sağlanması yoluyla belli standartlarda geliştirilmesi ve organize edilmesidir.” şeklinde tanımlanmıştır. (Yücel, 1986: 3). Aynı zamanda Organize Sanayi Bölgesi, “organize edilmiş sanayi bölgesidir” şeklinde çok basit olarak da tanımlanmaktadır (Onal, 1974: 21).

Bu tanımlardan yola çıkarak, sanayileşmenin şehirleşme üzerinde doğurabileceği olumsuz etkilerden kurtularak, şehir ile sanayi arasındaki ilişkiyi düzenleyen organize sanayi bölgelerinin

önemi, temel olarak şu üç amacın gerçekleştirilmesini hedef almaktadır.

a) Orta ve küçük ölçekli sanayi işletmelerinin gelişimini sağlamak ve bunlara daha iyi üretim olanakları sunmak,

b) Ekonomik açıdan farklılaşan bölgeler arasında dengeli kalkınmayı gerçekleştirmek,

c) Sanayi kuruluşlarını büyük şehir merkezlerinin dışına çıkarmak ve sanayinin uygun, planlı ve programlı yerleşimini sağlamaktır.

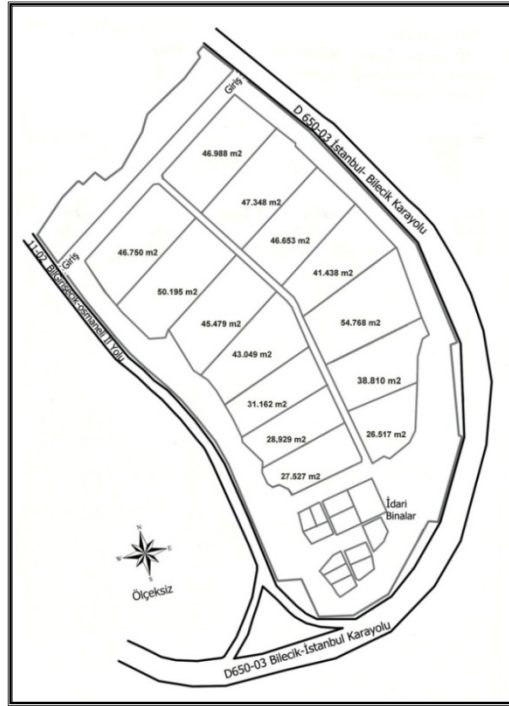
Bu amaçlar doğrultusunda Bilecik ili içerisinde Bilecik, Bozüyük, Söğüt, Pazaryeri ilçelerinde olduğu gibi Osmaneli'de de OSB kurulmuştur. Osmaneli Organize Sanayi Bölgesi'nin önemi açısından bu sanayi bölgesi ile ilgili açıklamalarda bulunmak yerinde olacaktır.

7. Osmaneli Organize Sanayi Bölgesi

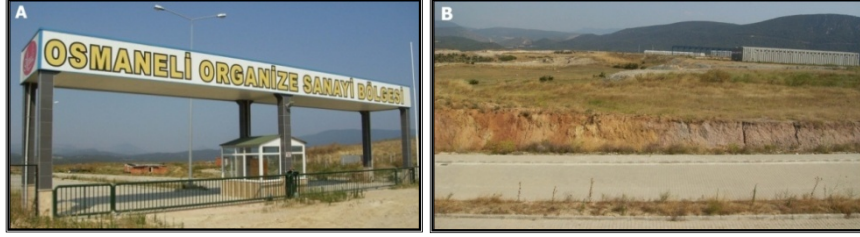
Proje çalışmalarına 1996 yılında başlanan ve 2008 yılında altyapı çalışmaları bitirilen Organize Sanayi Bölgesi'nin mülkiyeti İl Özel İdare Müdürlüğü'ne aittir. Toplam arazi büyüklüğü 90 hektar civarındadır. Bu alanın 575.613 m²'si sanayi parsellerine, 38.000 m²'si ise sosyal tesis alanlarına ayrılmıştır (Şekil 1). Bu alan, Bilecik-Osmaneli karayolu ve D-650 devlet yolunun yeni güzergâhı arasında kalmaktadır. Osmaneli Organize Sanayi Bölgesi, Selimiye Köyü sınırları içinde, ilçe merkezine 6 km, Bilecik il merkezine 30 km mesafededir. Üzerinde kurulduğu arazinin eğimi %6-12 arasında olup, toprak envanter raporlarına göre 4.sınıftır, sit alanı içinde değildir. Jeolojik yönünden, ikinci derece deprem kuşağı üzerindedir. Organize sanayi bölgesinde arazi çevre yolları stabilize olarak açılmıştır.

Organize Sanayi Bölgesi'nin sanayicinin hizmetine sunulması, ilçenin sanayi yönünden kalkınmasına katkı sağlayacağından, 2001-2006 yılları arasında, Osmaneli Organize Sanayi Bölgesi'nde bulunan 14 sanayi parselinin 8 sanayi kuruluşuna tahsisi yapılmıştır. Sözleşmeye göre bu sanayi kuruluşları parsel tahsis tarihinden itibaren 1 yıl içinde ruhsat alıp, ruhsat tarihinden itibaren 3 yıl içinde üretime geçmeleri

gerekiyordu. Fakat tahsis yapılan sanayi kuruluşlarının bir kısmı yatırım gerçekleştirmediklerinden, İl Özel İdaresi bünyesinde İlçe Özel İdaresi tarafından bu kuruluşların tahsisleri iptal edilmiştir. Tahsis iptal kararına karşı açılan davaların bir kısmı devam etmektedir. Osmaneli Organize Sanayi Bölgesi'nin ana yolları açılmış olup, alt yapı çalışmaları (yol, içme suyu, kanalizasyon, yağmur suyu) bitirilmiştir. (Fotoğraf 9. A-B). OSB'nin elektrik ana hatları tamamlanmış, parsel başlarına kadar enerji verilmiştir. OSB içerisinde kurulacak olan fabrikaların ihtiyacı için gerekli olan doğalgaz hattı OSB girişine kadar döşenmiştir. İl ve İlçe Özel İdaresinin OSB'yi 165 hektar olarak genişletme kararı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'na onaylanmış, özel mülkiyete konu olan yerlerle ilgili olarak kamu yararı kararı alınmıştır.

Şekil 1. Osmaneli Organize Sanayi Bölgesi'nin planı.

Fotoğraf 9.A- Osmaneli OSB'nin Bilecik-Osmaneli karayolu kenarındaki girişi.
B- Birkaç kuruluş dışında henüz yatırım yapılmamış olan Osmaneli Organize Sanayi Bölgesi'nden bir görünüm.

Osmaneli OSB'nin genişletilmesi ve sanayi parselleri tahsisinin yapılıp sanayi kuruluşlarının faaliyete geçmesi, hem yöre hem de ülke ekonomisine getiri sağlayacağından, bir an önce bu hedeflerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

8. Sonuç

Çalışmada sanayi faaliyetleri atölye tipi sanayi ve modern sanayi olarak iki kısımda incelenmiştir. Eskişehir-Bilecik-İstanbul D-650 karayolu eski güzergahının ilçe merkezinin ortasından geçtiği ilçede, ilçe merkezi kenarından geçirilen yeni güzergahın 2010 yılında faaliyete geçirilmesi ile ilçe merkezi olan Osmaneli şehrindeki yol boyu atölyeleri önemini yitirmiştir. Çünkü daha önceden Osmaneli ilçe merkezinden geçen karayolu Güneyden Eskişehir-Bilecik-İstanbul arasındaki tek yol durumundaydı. Şehirlerarası otobüsler, özel otomobiller ve ağır vasıtalar buradan geçtiğinden ilçe merkezinde yol kenarı boyunca kurulan bakım ve tamir atölyeleri çok işlevseldi. Yol güzergahının ilçe kenarına alınmasıyla motorlu araçların büyük bir kısmı ilçe merkezine uğramadan doğrudan yeni yol güzergahını kullanmaya başlamışlardır. Dolayısıyla son yıllarda halkın ekonomik durumundaki iyileşmeler ve bankaların uyguladıkları kampanyalar sebebiyle yeni eşya ya da araç alımının artması ile Osmaneli'nin çevresinde araç bakım servisleri yaygın olan yakın büyük şehirlerin bulunması da hesaba katıldığında ilçedeki bakım ve tamir atölyelerinin bir kısmı kapanmış ve bir kısmı ise kapanma noktasına gelmiştir.

Araştırma sahasında modern sanayi tesisi olarak ise 23 adet sanayi tesisi bulunmaktadır. Bu tesisler Taşa ve Toprağa Dayalı

Sanayi, Gıda Sanayi ve Metal ve Plastik Eşya, Makine ve Donanım Sanayi koluna ait kuruluşlardır.

Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı Kurulması Hakkında 3624 sayılı Kanun'a göre; ilçede bulunan 23 adet sanayi tesisinin 19'u 50 kişiden az işçi çalıştırdığı için küçük sanayi işletmeleri, 4 adeti de büyük sanayi işletmeleri grubunda yer almaktadır. Taşa ve Toprağa Dayalı Sanayi kuruluşlarının ise tamamı 50 kişiden az işçi çalıştırdığından dolayı küçük işletmeler sınıfında yer almaktadır. Bu işletmeler genel olarak önemli miktarda üretim gerçekleştirmelerine rağmen çalışan işçi sayısının orta büyüklükte işletmelere göre az olmasında en büyük etken büyük bir kısmının mermer fabrikası olmasından dolayı hammaddeden mamüle kadar gerçekleşen işlemlerin daha az olması ve daha az sayıda işçiye ihtiyaç duyulmasıdır. dır.

Gaye Ertin'in kriterine göre ise; 20'den fazla işçi çalıştıran işletmeler küçük sanayi tesisleri olduğundan ilçedeki 11 sanayi işletmesi küçük ölçekli, 8 sanayi tesisi orta ölçekli, 4 sanayi tesisi de büyük ölçeklidir.

Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Tanımı, Nitelikleri ve Sınıflandırılması Hakkında Yönetmelik'e göre de 19 sanayi tesisi küçük ölçekli, 3 sanayi tesisi orta ölçekli, 1 sanayi tesisi de büyük ölçeklidir.

İlçedeki en fazla işçi çalıştıran işletmeler Türkiye ya da Dünya çapında önemli kuruluşlara bağlı işletmelerdir Dolayısıyla büyük sermaye ve yatırımlarla kurulmuşlardır. Bu işletmelerin büyük bir kısmı yabancı sermaye ile kurulmuşlardır. Bunun yanı sıra yerli sermaye ile kurulan işletme sahiplerinin büyük bir kısmı da Bilecik ili dışındadır.

Modern sanayi işletmelerinde toplam olarak 1248 kişinin çalıştığı Osmaneli ilçesinde 7 Gıda Sanayi tesisi olarak 7 adet işletme bulunmaktadır. Gıda Sanayi tesislerinde çalışan işçi sayısı ise 629 kişi olup, ilçedeki sanayi tesislerinde çalışan işçi sayısının yarısını (%50,4) oluşturmaktadır. Çünkü ilçede en fazla işçi çalıştıran iki tesis Gıda Sanayi içerisinde yer almaktadır. Bu iki işletmede çalışan işçi sayısı 544 olup Gıda Sanayi'nde çalışan 629 kişinin büyük bir kısmını (%86,5)'ini oluşturmaktadır.

1973 yılında Bilecik ilinin Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda kalkınmada öncelikli il kapsamına alınmasıyla devletin ucuz arsa, kredi, yatırım, vergi ve gümrük indirimi kolaylıkları teşvik olarak sunması, Osmaneli ve çevresinin kuruluş yeri olarak seçilmesinde kuruluşu 1970'li yıllara dayanan fabrikalar için önemli bir etken olmuştur. Bunun yanı sıra, Sakarya, Kocaeli, İstanbul, Eskişehir ve Bursa il ve merkezlerine hammadde ve pazar şartları açısından yakınlık, tesislerin kuruluşu üzerinde önemli etken olmuştur. Nitekim, ilçede 1970'li yıllardan itibaren kurulan Metal ve Plastik Eşya, Makine ve Donanım Sanayisi tesisleri, bu illerde bulan Beyaz Eşya ve Otomobil fabrikaları gibi fabrikalar için parça üretmektedirler. Bu durumda, sanayi tesislerinin pazar alanına yakınlık ve coğrafi konum olarak Osmaneli ilçe merkezi ve yakın çevresinde kurulmasının yerinde bir uygulama olduğu söylenebilir.

Sanayi tesisleri Bilecik-Osmaneli karayolunun Osmaneli şehri ve çevresinde yoğunluk kazandığından sanayi tesislerinde çalışanların tamamına yakını Osmaneli ilçe merkezinde ikamet etmektedir. İlçe merkezi ve sanayi tesislerine yakınlığın getirdiği avantajla çok az sayıda kişi Selimiye ve Selçik köylerinden gelmektedir.

Sanayi tesislerinin ilçe merkezi çevresinde kurulması sebebiyle 1970'li yıllardan sonra Osmaneli ilçe merkezinde faal nüfusun önemli bir kısmı sanayi faaliyetlerinde çalışmaya başlamıştır. Nitekim, 1990 ve 2000 yılları Osmaneli şehrinde faal nüfusun ekonomik faaliyetlerinde göre dağılışı incelendiğinde; 1990 yılında 2551 kişi olan faal nüfusun 967'sinin yani %37,9'unun sanayi sektöründe çalıştığı görülmektedir. 2000 yılında ise 3781 olan faal nüfus içerisinde sanayi sektöründe çalışan kişi sayısı 1602'ye yükselerek önemli bir artış göstermiş, faal nüfus içerisinde sanayi sektöründe çalışanların oranı ise % 42,4'ü bulmuştur.

Osmaneli ilçe nüfusu bazı sayım dönemlerinde ilçe sınırlarındaki değişikliklerde azalış göstermesine rağmen, genel olarak artış eğilimindedir. Bunun sebebi olarak, kırsal nüfusun azalma eğiliminde olmasına rağmen ilçe merkezi nüfusunun sanayi tesislerinin de etkisiyle sürekli artmasının etkili olduğu

söylenbilir. İlçedeki sanayi kuruluşlarının ilçe merkezi çevresinde yoğunlaşması, kırsal kesimde tarım alanlarının giderek miras yoluyla küçülmesi, yeni neslin tarım dışındaki işlerde çalışma isteği, Osmaneli ilçesinin İstanbul, Bursa, İzmit, Sakarya, Eskişehir ve Ankara gibi şehirlere yakın olması, bu şehirlerdeki sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik çekicilikler kırsal kesimdeki nüfusun göçlerle giderek azalmasına sebep olmaktadır. Osmaneli ilçesinde mevcut fabrikaların büyük bir kısmının işçi çalıştırma kapasiteleri, ilçeden olan göçleri önemli ölçüde azalması için yeterli değildir. Bilecik-Osmaneli karayolu ile D-650 karayolu arasında bulunan ve 2008 yılında yapımı tamamlanan Osmaneli Organize Sanayi Bölgesi halen faaliyete geçmemiştir. 2001-2006 yılları arasında 14 sanayi parselinin 8 sanayi kuruluşuna tahsisi yapılmıştır. Ancak bu sanayi kuruluşlarının bir kısmının gerekli zamanda yatırım yapmaması üzerine bu kuruluşların tahsisleri iptal edilmiştir. İlgili kuruluşlar tarafından gerekli düzenlemelerin yapılarak, Osmaneli Organize Sanayi Bölgesi'nin faaliyete geçmesi halinde ilçe dışına göçlerde azalma olacağı tahmin edilmektedir.

İlçedeki faal olan atölye tipi sanayi ya da modern sanayi tesislerinden bir kısmı zaman zaman atıklarını belediyenin tahsisi ettiği alanlara değil de Sakarya Nehri'nin kenarı gibi insan ve akarsu canlıları için önem arz eden alanlara dökmektedirler. Bu durum sulamalı tarımda kullanılan Sakarya Nehri'nin kirlenmesine neden olabildiği gibi nehirdeki balık popülasyonu ve nehirden sağlanan suyla yetiştirilen ürünlerle insan sağlığını olumsuz etkileyebilmektedir. Dolayısıyla Osmaneli Belediyesi ve ilgili kurumlar tarafından denetimlerin daha sık ve kontrollü yapılması gerekmektedir.

Osmaneli'de geçmişte yöre için oldukça önemli olan ancak çeşitli sebeplerle kapanmış fabrikalardan birkaçının şehir imar planı sınırları içinde yer alan terk edilmiş görüntüleri şehir ve çevresinde görüntü kirliliği oluşturmaktadır. Bu terk edilmiş fabrika binaları onarılarak ya başka fabrikalar tarafından kullanımı sağlanmalı ya da yıkılıp temizlenerek görüntü kirliliği ortadan kaldırılabılır.

Kaynakça

Bilecik Valiliği, Bilecik Sanayi 1987, İl Yayınları No: 1, İstanbul 1988.

Çadırcı, M., *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi- Sayı: 1241, Ankara 1997.

Doğanay, H., *Türkiye Ekonomik Coğrafyası*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2011.

Ertin, G., "Osmaneli-Vezirhan Yerleşim Birimleri Arasında Sanayi Faaliyetleri", *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı: 30, İstanbul 1995.

Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi, Hicri 1287.

Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi, Hicri 1301.

Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi, Hicri 1307.

Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi, Hicri 1324

Koca, H., *Kuruluşu-Gelişmesi ve Fonksiyonel Özellikleri Yönünden Dörtüyl Şehri*, Aktif Yayınevi, İstanbul 2005.

Onal, G., *Organize Sanayi Bölgeleri ve Uygulamadaki Durum*, Eskişehir Sanayi Odası Yayınları No:12, Eskişehir 1974.

Özçağlar, A., *Ezine Depresyonunun Coğrafyası*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Coğrafya Bölümü, Ankara 1991.

Quartaert, D., *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, İstanbul 1999.

Şimşek, O., *Tuzluca İlçesi'nin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*, (Basılmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2005.

Tıraş, M., "Ulaşımın Yerleşmeye Etkisine Bir Örnek: Pozantı", *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı: 38, İstanbul 2002.

Tümertekin, E., *Ekonomik Coğrafya*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayın No: 2926, İstanbul 1984.

Tümertekin, E., *Sanayi Coğrafyası*, İstanbul üniversitesi Yayınları No: 751, Coğrafya Enstitüsü Yayınları No: 22, İstanbul 1969.

Tümertekin E.,-Özgüç, N., *Ekonomik Coğrafya (Küreselleşme ve Kalkınma)*, Çantay Kitabevi, İstanbul 2011.

Yücel A., *Türkiye’de Organize Sanayi Bölgeleri Uygulaması*, DPT Yayınları, Ankara 1986.

4562 Sayılı Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu, Resmi Gazete 15.04.2000-24021.

3624 Sayılı Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı Kurulması Hakkında Kanun, Resmi Gazete 20/04/1990-20498.

Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Tanımı, Nitelikleri ve Sınıflandırılması Hakkında Yönetmelik (Bakanlar Kurulu Karar Tarihi - No : 19/10/2005 - 2005/9617), Resmi Gazete 18/11/2005- 2599.

www.cpturkiye.com

Gösterilen Kişi:	
Unvanı:	
Tarih:	

SANAYİ İŞYERLERİ BİLGİ FORMU

1. İşletmenin adı ve ünvanı:.....
2. İşletmenin hukuki durumu nedir?
a) Ferdi mülkiyet b) Komandit şirket c) Kooperatif d) Adi ortaklık e) Limited şirket
f) Kit h) Kolektif şirket i) Anonim Şirket j) İktisadi teşekkül k) Diğer
3. İşletmenin merkezi:.....
4. İşletmenin Toplam alanı:..... Kapalı alanı:.....
5. Kuruluş yılı:..... İnşaata başlama ve bitiş yılı:.....
6. Fiiilen faaliyete geçiş yılı:.....
7. Yıllık kapasitesi:.....
8. Fiiili kapasitesi:.....
9. İşletmenin Osmaneli'de kurulmasının öncelikli nedenlerini belirtiniz.
a) Hammaddeye yakınlık b) Ulaşım kolaylığı c) Enerji kaynağına yakınlık
d) Pazara yakınlık e) Su kaynağına yakınlık f) Devletin teşvik tedbirleri
g) Yerel rekabet yokluğu h) Bilecikli olmak i) Ucuz işgücü temini
k) Diğer
10. Çalışan sayısı kaçtır? Toplam : Mühendis:..... Teknisyen:..... İşçi:..... İdari:..... Usta:.....
11. Vardiya sayısı:..... Çalışan personelin cinsiyet oranı:.....
12. İşletme işçileri nerelerden temin ediliyor?
.....
13. Hammadde nerelerden ve nasıl sağlanıyor?
.....
14. Yarı mamul madde nerelerden ve nasıl sağlanıyor?
.....

15. Üretilen ürünün çeşidi, birimi, yıllık kapasite ve fiiili üretim miktarı:

Ürün Çeşidi:	Yıllık Kapasite Miktarı	Yıllık Fiiili Üretim Miktarı	Birim

16. Üretilen ürünler nerelere pazarlanıyor?

Yurt İçi	Ürün Çeşidi	Birim Miktarı
İhrac Edilen Ülke	İhracat Ürünü	Birim Miktarı

16. İşletme yılın hangi ayları faaliyettedir?

17. İşletmeye ait donanım özellikleri nelerdir?

Donanım Özellikleri	Üretim	Depo	Park yeri	Aritma tesisi	Yakıt ve su deposu	Atık madde deposu	Sosyal tesisler	Yönetim
Olup olmadığı								
Donanım Özellikleri	Hammadde Alımı	Kalite Kontrol	Personel	Ar-ge	Pazarlama	Halkla ilişkiler	İthalat-İhracat	Muhasebe vb.
Olup olmadığı								

18. İşletmenin yıllık elektrik tüketimi ne kadardır?.....

19. 2008-2009 ekonomik krizinden nasıl etkilendiniz?
.....
.....

ULAŞTIRMA SEKTÖRÜNÜN YARATTIĞI DIŞSAL MALİYETLERİN EKONOMİK ETKİLERİ

Yrd. Doç. Dr. Meserret NALÇAKAN*
Yrd. Doç. Dr. Filiz TUTAR**
Prof. Dr. Erdinç TUTAR***

Özet

Ulaştırma sektörü, yarattığı ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel etkileriyle hizmet sektörü içinde çok önemli bir paya sahiptir. Günümüzde küreselleşmeyle birlikte tüm dünyada teknoloji ve bilginin büyük bir değişime uğraması, ulaştırma sektöründe de hızlı bir gelişime neden olmuş; ulaştırma faaliyeti sonucunda hem bireyleri hem de toplumu etkileyen dışsallıkların yaratılmasına yol açmıştır. Dışsallık; üretici ya da tüketicilerin davranışlarının bütün sonuçlarına katlanmadıkları ve ne üreteceklerine ya da tüketeceklerine karar verirken, başkaları üzerindeki etkilerini hesaba katmadıkları zaman ortaya çıkmaktadır. Bu yazının amacı, ulaştırma sektöründen kaynaklanan dışsallıkları belirlemek, dışsallıkların içselleştirilmesi yöntemlerini irdelemek ve ekonomik etkilerini ele almaktır.

Anahtar sözcükler: Ulaştırma sektörü, Dışsallıklar, Ulaştırmanın yarattığı negatif dışsallıklar.

ECONOMIC IMPACTS OF THE EXTERNAL COSTS CREATED BY TRANSPORT SECTOR

Abstract

Transport sector constitutes a significant part of service sector due to economic, social and cultural effects it creates on the society it operates in. As the inevitable effect of increasing globalization in today's world, transport sector is exponentially growing thanks to advanced information technology. Transport is a sector creating externalities for both individuals and societies in general. Externality occurs when producers and consumers do not compensate for the results of their actions as well as for the effects of their decisions on other third

* Anadolu Üniversitesi, Ulaştırma Bilimleri Enstitüsü,
mnalcakan@anadolu.edu.tr

** Niğde Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,
flztutar@hotmail.com

*** Niğde Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,
tutar80@hotmail.com

parties in terms of what to produce and consume. The aim of this paper is to determine the externalities created by transport sector, and to evaluate the methods of internalizing the externalities.

Key Words: *Transport sector, Externalities, Negative Externality created by Transport sector.*

1. GİRİŞ

Toplumların ilerlemesinde sağlık, eğitim, iletişim ve ulaştırma alanlarında gerçekleşen gelişmelerin çok önemli katkısı olmuştur. Makro ekonomik açıdan ele alındığında yeni gelişen teknolojiler, başka bir söyleyişle bilgi teknolojilerinin kullanımındaki artış, ülkelerin küresel rekabet ortamındaki gücünü, o ülkenin refah ve gelişmişlik düzeyini yükseltmektedir. Mikro ekonomik açıdan bakıldığında ise bilgi teknolojilerinden yararlanma düzeyi üreticilerin stratejik işletme yönetiminin mekanizmalarının çoğunu harekete geçirme yeteneğini ve üreticinin rekabet gücünü etkilemektedir.

Bir ülkede ulaştırma altyapısı oluşturulmadan ekonomik sistemin geliştirilmesi mümkün değildir. Çünkü ulaştırma hizmeti, ekonomik faaliyetlerin her aşamasında katkıda bulunan kilit sektörlerden birisidir. Ulaşım yollarının geçtiği yerlerde, ticaret, turizm, sanat, üretim ve tarım faaliyetleri canlanır. Tüm bu faktörler yeni iş olanaklarının oluşmasını, gelir düzeyinin artmasını ve dolayısıyla o toplumda yaşayan insanların yaşam kalitesinin yükselmesini sağlar. Özellikle turizm sektörü, neredeyse ulaştırma sistemlerinin varlığına bağlıdır. lke ekonomileri için işte bu denli önemli olan ulaştırma sektörünün yarattığı dışsal maliyetlerin ekonomik etkileri bu çalışmada incelenmiştir. Hizmet sektörünün en önemlilerinden biri olan Ulaştırma sektöründe ortaya çıkan dışsal maliyetler bir yandan ekonomik açıdan etkinsizlik meydana getirirken, diğer yandan yenilenemeyen kaynakların yok olmasına, daha da önemlisi gelir dağılımında adaletsizliklere neden olmaktadır.

2. KÜRESELLEŞMENİN ULAŞTIRMA SEKTÖRÜNE ETKİLERİ

Ulaştırma altyapısında meydana gelen iyileşmeler ve ulaşım aralarındaki hızlı gelişme, ekonominin tüm birimlerini etkileyen bir dönüşüm yaratmış ve bilgi ekonomisinin gerektirdiği yeniden yapılanmayı gerekli kılmıştır. Bilgi teknolojilerinin gelişerek dünya çapında, bilgi iletişim ve aç sistemlerinin kurulmasını sağlaması,

ulaştırma sektöründe pazarlama, dağıtım ve tanıtım faaliyetlerinin gelişmesine ve rekabet gücünün artmasına yol açmıştır.

Ulaştırma, ekonominin diğer kesimlerinden, örneğin tarımdan, sanayiden ya da diğer hizmet kesimlerinden daha farklı özelliklere sahip olan bir etkinlik alanıdır. Bu özellikleri şöyle özetlememiz mümkündür (Candemir, 2002:116):

- Ulaştırma her şeyden önce teknoloji kökenli bir mühendislik endüstrisidir.
- Ulaştırma günlük yaşamımızın içinde sürekli var olan ve onun ayrılmaz bir parçası olan bir etkinliktir. Başka bir deyişle, ulaştırma, herhangi bir kesimden daha fazla olmak üzere tipik bir dışsallıklar endüstrisidir.
- Ulaştırma bütün diğer kesimlere doğrudan bağlantılı, onları etkileyen ve onlardan etkilenen bir kesimdir.

Ticaretin dünya çapında büyümesi ve uluslararası sermaye piyasalarında görülen mali serbestleşmenin yarattığı finansal akımlar ile insan ve malların ülkeler arası hareketliliği gibi faktörler ekonomiye, çevreye, sağlığa ve topluma birçok yönden dışsal etki yapmaktadır.

Ulaştırmanın bileşenleri “taşıt, çevre ve ulaştırma sistemi altyapısı ile insan” olmak üzere sıralanabilir. Bu tanımlamada, gerek bu bileşenlerin kendisi ile gerekse de birbirleri ile olan ilişkilerinde ortaya çıkan problemler maliyet olarak tanımlanmaktadır (Bakırcı, 2005:397).

Ulaştırma hizmetleri ihtiyacı, en az maliyetle hangi ulaşım türü kullanılarak gerçekleştirilebileceğinin tespiti için maliyetlere; yapım, bakım-onarım, işletme maliyetlerinin yanı sıra ulaştırma türlerinin sebep olduğu sosyal ve çevresel maliyetlerin de dâhil edilmesi gerekmektedir. Dışsallıkların içselleştirildiği maliyet temelli yaklaşım, kaynakların kullanımında karşılıklı koordinasyon ve etkinliğin sağlanmasında önemli rol oynamaktadır. Maliyet temelli yaklaşım, aynı zamanda üretilen hizmetlerin maliyetlerinin fiyatlara tam olarak yansıtılmasına imkân sağlamakta ve tüketimde/tahsiste etkinlik için gerekli olmaktadır (Kabasakal-Solak, 2010:124-125).

3. DIŞSALLIK KAVRAMI

Bireylerin istek ve ihtiyaçlarının yelpazesinin genişlemesi ve üretim sektörünün alanının gelişmesi tüketim sürecinin sonunda çevresel sorunlar yaratarak dışsallıkların ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Çevresel maliyetlerin artması negatif dışsallıkları yaratmakta; çevrenin şimdi ve gelecekte “kıt kaynak” olduğunun ve olacağına farkına varılması ise önlemlerin hemen alınmasını gerekli kılmaktadır.

Bir üreticinin meydana getirdiği ürünler yalnızca kendi kullandığı girdilere bağlı olmayıp, diğer üreticilerin faaliyetlerine de bağlı olabilir ki, işte “dışsal tasarruf” veya “dışsal zarar” böyle bir durumda ortaya çıkar. Bir başka deyişle, dışsal tasarruf veya dışsal zarar, bir üreticinin karşılığında bir şey almadan veya vermeden diğer bir üreticiye sağlamış olduğu fayda(hizmet) veya zarardır(Kaynak, 2007:364).

Dışsallıklar, dış etkiler ya da dış ekonomi ve dış eksi ekonomiler ilk defa Alfred Marshall tarafından ortaya atılan bir kavramın farklı adlarıdır. En fazla benimsenen, tanımına göre, karşılığı ödenmeden başkalarına maliyet yüklediğinde ya da karşılığı alınmadan başkalarına fayda sağladığında bir dışsallık olayından söz edilebilir. Kısacası dışsallık, ekonomik birimler arasında bedeli ödenmemiş karşılıklı bağıntılardır. Bir başka açıdan dışsallık, ekonomik birimlerin davranışlarının tüm sonuçlarına katlanmadıkları ve faaliyetlerinin başkaları üzerindeki etkilerini hesaba katmadıkları zaman ortaya çıkar (Berberoğlu, 1982:219).

Hızla gelişen ekolojik ekonominin entelektüel öncüsü Herman Daly dünyanın “insan yapımı sermayenin ekonomik kalkınmada kısıtlayıcı unsur olduğu bir devirden (“boş” bir dünya) giderek kıtlaşan doğal sermayenin yerini bulduğu (“dolu” bir dünya) bir devire doğru geçiş yaptığını” belirtiyor. Sayımız gezegene oranla az iken, insan yapımı sermaye kıttı, doğal sermaye boldu. Şimdi bu değişti. İnsan girişimi yayılmaya devam ederken, ekosistemin sağladığı ürün ve hizmetler kıtlaşıyor ve insan yapımı sermaye bolken doğal sermaye hızla kısıtlayıcı öge haline geliyor (Brown, 2003:21).

4. SÜRDÜRÜLEBİLİR ULAŞTIRMA VE DIŞSALLIKLAR

Ulaştırma sektöründe, alt yapının, araç teknolojilerinin, kullanılan enerji kaynağının ve hizmet niteliğinin yetersizliğinin insan ve çevre üzerinde yarattığı olumsuz etkilerinden kaynaklanan dışsallıklar oldukça önemli boyutlardadır. Günümüzde çevre bilincinin artmasıyla birlikte dışsallık kavramı, büyük bir önem taşımakta ve ulaştırma alanında, alt sektörlerin önceliğinin belirlenmesinde birincil derecede etkili olmaktadır.

Sürdürülebilir ulaşım kapsamında öne çıkan hedefleri “ulaşım alt yapısının ekonomik kalkınmayı sağlayacak biçimde oluşturulması, sağlıklı ve güvenli ulaşım imkânlarının artırılması, dışsallıkların

azaltılması, ulaşım hizmetlerinin toplumun geneline yayılması ve ulaşım politikalarının belirlenmesinde demokratik katılımın sağlanması” şeklinde sıralamak mümkündür (Benk, 2007:130).

Sürdürülebilir ulaşımın kapsamını ise ekonomik, ekolojik ve sosyal olarak belirlemek mümkündür (Benk, 2007:129):

“Ekonomik açıdan sürdürülebilir ulaşım, maliyet etkin bir ulaşım yapısını ifade etmektedir. Buna göre ulaşım, değişken olan talep yapısına mümkün olduğu kadar hızlı biçimde ayak uydurmalı, bunu yaparken verimlilik, ekonomik faaliyetler, istihdam, vergi yükü ve ticaret gibi diğer ekonomik unsurları da dikkate almalıdır.

Ekolojik açıdan sürdürülebilir ulaşım ise, ulaşım faaliyeti sonucu meydana gelen emisyonlarının ve kaynak kullanımının gelecekteki ekosisteme zarar vermeyecek düzeyde gerçekleşmesi amaçlanmaktadır. Ekolojik sürdürülebilirlik kapsamına kirlilik emisyonları, iklim değişimi, biyolojik çeşitlilik, habitatın korunması ve estetik gibi konular girmektedir.

Sosyal açıdan sürdürülebilir ulaşım ise, sosyal ihtiyaçların adil biçimde sağlanmasını ifade eder. Bu bağlamda adalet, insan sağlığı, toplumsal açıdan yaşanabilirlik, kültürel, tarihi ve kamusal ilişkiler sosyal açıdan sürdürülebilir ulaşımın kapsamını oluşturmaktadır”.

Ulaştırma sektöründe kentiçi, kentlerarası, bölgesel, ulusal ve uluslararası ulaşım hizmetin gerçekleştirilmesi sektörünün karayolu, demiryolu, denizyolu ve havayolu alt sektörleri tarafından sağlanırken her alt sektörün yarattığı dışsallık da etki derecesi açısından farklılık sergilemektedir.

5. ULAŞTIRMA SEKTÖRÜNÜN YARATTIĞI NEGATİF DIŞSALLIKLAR

Ulaştırma ekonomik ve sosyal gelişmeye olumlu katkısı yanında enerji gibi yenilemeyen kaynakların ana tüketicisi durumundadır. Öte yandan, ulaştırma çevre kirlenmesini ve insan sağlığını etkilemekte ve sadece ulaşım kullanıcılarına değil toplumun diğer bireylerine de bir maliyet yaratmaktadır. Bu maliyetlerin tümüne “ulaştırmanın toplumsal maliyetleri” denilmektedir. Toplumsal maliyetler iki grupta toplanmaktadır (Zeybek, 2000:3):

• İç/Özel Maliyetler: Bu maliyetler, ulaşım kullanıcısının kendisinin katlanmak zorunda olduğu maliyetlerdir. Örneğin, yakıt, enerji, araç maliyeti, bilet, geçiş ücreti, akaryakıt vergisi, sigorta vb.

• Dışsal Maliyetler: Bir ulaşım kullanıcısı hiçbir maliyete katlanmadan diğer bir grubun refahını etkiliyorsa dışsal maliyet söz konusu olmaktadır. Örneğin kamyonların yol güzergâhında yaşayan insanları etkileyen hava kirliliği ve gürültü yaratması gibi.

Ulaşım dışsallıkları etkileşim düzeylerine göre sınıflandırıldığında; etkilenenler açısından sektör içi dışsallıklar olarak tıkanıklık, ulaşım altyapısının zarar görmesi ve kazalar; sektörlerarası dışsallıklar olarak ise gürültü ve çevre kirliliği söz konusu olmaktadır. Kaynaklarına göre sınıflandırmada ise taşıt kullanımından, aracın varlığından ve kentiçi faaliyetlerden kaynaklanan dışsallıklar söz konusu olmaktadır (Benk, 2007: 73).

Sektör içi dışsallıklardan öncelikli olarak ulaşım faaliyeti içinde olanlar etkilendiğinden bu tür dışsallıkların topluma olan etkisi dolaylı olarak gerçekleşmektedir. Sektör içi dışsallıklar başlığı altında ulaşım altyapı maliyetleri, ulaşım hizmet maliyetleri, engel etkisi, trafik kazaları ve trafik tıkanıklığı gibi etki düzeyleri “büyük ölçüde” ulaşım sektörü içerisinde kalan negatif dışsallıklar incelenmektedir. Dolayısıyla sektör içi dışsallıklar aynı zamanda “dolaylı dışsallıklar” şeklinde de adlandırılabilir (Benk, 2007: 83).

Ulaşım dışsallıkları birbirinden oldukça farklı biçimlerde ve düzeylerde oluşabilmektedir. Ancak genel olarak bu tür dışsallıkları oluşumları bakımından, dört temel şekilde incelemek mümkündür (Benk, 2007:69, 70):

Birinci düzeyde meydana gelen ulaşım dışsallıkları, ulaşım hizmetinin üretilmesi ya da tüketilmesi esnasında çevresel ve beşeri kaynakların maliyetlerine katlanılmadan ve bir daha yenilenemez bir biçimde tüketilmesi sonucunda oluşmaktadır. Bu tür dışsallıklara örnek olarak ulaşım sonucu meydana gelen hava ve su kirliliği gösterilebilir.

İkinci düzey ulaşım dışsallıkları, ulaşım altyapısının finansmanı ile ilgili olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumda eğer kamu kesimi ulaşım altyapısı finansmanının tamamını ulaşım hizmetini kullananlardan sağlayamıyorsa tazmin edilmeyen kısım için dışsal ekonomiden söz edilebilir. Bu şekilde meydana gelen dışsallık türlerine, ulaşım altyapısının yıpranması ve ulaşım hizmet maliyetleri örnek olarak gösterilebilir.

Üçüncü düzey ulaşım dışsallıkları ise, ulaşım hizmetini kullananların bu hizmeti belli bir anda ve belli bir akım boyunca eşzamanlı olarak kullanmalarından kaynaklanmaktadır. Bu durumda o an

için ulaşım altyapısının kapasitesi artırılamayacağından dolayı trafik tıkanıklığı denilen dışsal maliyet ortaya çıkmaktadır.

Dördüncü düzeyde ulaşım dışsallıkları ise, ulaşımın üretim ve tüketim gruplarına sağladıklarını ifade etmektedir. Bu tür etkiler ulaşım sektörü ile üretim ve tüketim sektörleri arasındaki etkileşimler sonucu meydana gelir. Bu kategoriye giren dışsallıklar konusunda ekonomistler arasında tam bir birliktelik yoktur. Bazı ekonomistler bu tür etkileşimleri dışsallık olarak kabul etmezlerken, bazı ekonomistler bu etkileşimleri dışsallık olarak kabul etmekle birlikte önemsenecek düzeyde olmadıklarını savunmaktadırlar. Üçüncü grup ekonomistler ise, bu tür etkileşimleri ulaşım sonucu oluşan diğer negatif dışsallıkları telafi eden etkiler (pozitif dışsallıklar) şeklinde tanımlamaktadırlar”.

Günümüzde, dünyada kapsamlı çevre koruma çalışmalarını başlatan ve uygulayan başlıca iki uluslararası kuruluş vardır. Bunlar; Birleşmiş Milletler Örgütü ve Avrupa Birliği’dir. Bu iki kuruluşun yanında, Dünya Bankası, OECD, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ve daha birçok uluslararası ve bölgesel nitelikte kuruluş çevreyi koruma ve geliştirme amaçlı faaliyetlerde bulunmaktadır. Çevresel düzenlemelerin ülke ekonomilerinin üzerindeki olumsuz etkilerinin temelinde, dışsallıkların içselleştirilmesi sürecinde, firmalara yüklenen maliyetler bulunmaktadır. Çevresel düzenlemelerin (özellikle vergiler) neden olduğu fiyat artışları, bir yandan üretim talebini, dolayısıyla üretim miktarını etkilerken, diğer yandan istihdam ve uluslararası rekabet üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır (Yalçın, 2009).

Trafik sıkışıklığı ve kazalarının, yaratılan çevre kirliliği, gürültü ve iklim değişikliğinin toplumsal maliyeti, ulaştırma sektörünün dışsal maliyetini oluşturur. Yapılan bir çalışmaya göre Avrupa Birliği ülkelerinde bu maliyet, Birlik ülkelerinin Gayri Safi Yurtiçi Hâsılları (GSYİH) toplamının % 4,1’ini (% 2’si trafik sıkışıklığının, % 1,5’u trafik kazalarının, % 0,6’sı kirletilen hava ve yaratılan gürültünün yol açtığı maliyet) oluşturmakta ve bunun % 90 kadarı karayolu taşımacılığında kaynaklanmaktadır (TUBITAK Raporu, Yüksek Hızlı Tren).

Avrupa Birliği, ulaştırma ile ilgili politikasında, taşımacılıkta sürdürülebilirliğin sağlanması ve alternatif yolların kullanılması, taşımacılık altyapısına yönelik planlama ve koordinasyonun geliştirilmesi, çevre dostu taşımacılık türlerinin (demiryolu ve denizyolu) ağırlığının arttırılması kent içi ulaşımında toplu taşımacılığa geçilmesi, araç ve yakıtların çevre dostu bir teknolojiye kavuşturulması, özel araç

kullanımının çevreci ve rasyonel kullanımının sağlanması hız sınırlaması kurallarına uyumun gerçekleştirilmesi şeklindeki kararları uygulamaya koymuştur (Nalçakan, 2003:34).

Avrupa Birliği Ulaşım Politikası'ndan sorumlu Komisyon üyesi Neil Kinnock şöyle demektedir: "Soluk almak ve uyumaktan sonra insanların zamanının çoğunluğunu alan diğer faaliyet şüphesiz ulaşım. Çoğumuz otomobil ile seyahat ediyoruz, fakat aracın maliyetini karşıladıktan sonra gerisini düşünmüyoruz. Hâlbuki kirlettiğimiz havanın çocuklarda yol açtığı solunum bozukluklarının tedavisi, kirletilen havanın temizlenmesi, bozulan otoyolların onarımı, trafik sıkışıklığı ile kaybedilen mesai saatlerini dikkate alarak bu maliyetin gerçekte ne kadar olduğunu durup düşünmeliyiz" (TUBITAK Raporu, Yüksek Hızlı Tren).

1. ULAŞTIRMA SEKTÖRÜNÜN YARATTIĞI DIŞSALLIKLARIN İÇSELLEŞTİRİLMESİ

Ulaşımın kaynaklanan yerel ve küresel kirlenme sorunlarının artması, tüm ülkeleri bu konuda gerekli girişimlerde bulunmaya ve acil önlemleri almaya yöneltmektedir. Özellikle Avrupa Birliği ülkeleri sürdürülebilir hareketliliğin sağlanması için dışsallıkların içselleştirilmesi konusuna özel bir önem vermektedirler.

Dışsallıkların piyasanın başarısızlığının başlıca kaynağı olması nedeniyle, karar alıcıların bu dışsallıkları hesaba katması için, gerekli özendiricilerin geliştirilmesine büyük çaba harcanmaktadır. İşte firmaların bu ek toplumsal maliyetleri hesaba katmasını sağlayan yöntemlere üretimin dış etkilerinin içselleştirilmesi adı verilmektedir (Lipseş vd., 1984:436).

Geleneksel olarak ulaşım sisteminin işleyişinde iki temel konuda oluşan maliyetler (yatırım ve işletme giderleri) için kaynak yaratılması söz konusu iken, günümüzde giderek ulaşımın oluşturduğu dışsallıkların yarattığı maliyetlerin de dikkate alınması gerektiği anlaşılacak üçüncü bir genel maliyet unsuru önem kazanmaya başlamıştır. Ulaşım sisteminde, kullanımla ortaya çıkan hava ve çevre kirlenmesi, sosyal eşitsizlik, sıkışıklık, zaman kayıpları gibi dışsallıkların ulaşım maliyet yapısı içine çekilmesi ve yaratılan maliyetlerin hesaplanmasına "sosyal marjinal maliyetler" in dikkate alınması ve bunların da kullanıcılardan alınarak kaynaklara katılması için girişimler başlatılmıştır (Öncü, 2003:70).

Dışsallıklarının içselleştirilmesine yönelik olarak çeşitli piyasa çözümleri olmakla birlikte, bu çözümlerin özellikle işlem maliyetleri dolayısıyla yetersiz kalmaları telafi edici ya da eksikliği giderici bir gücün varlığını zorunlu kılmaktadır. Bu telafi edici güç ise devlettir. Devletin

kentiçi ulaşım dışsallıklarına müdahalesinde ağırlıklı olarak ekonomik ve mali araçlar ile düzenleyici araçlar kullanıldığı görülmektedir (Benk, 2007:187).

Ulaşım sistemindeki yatırım ve işletme giderleri, sürekliliği olan ve harcamaların miktarını karşılayacak düzeyde finansman kaynağı gerektirmektedir. İhtiyaç duyulan tüm kaynaklar sadece genel vergilerle karşılanamadığından (ve karşılanması doğru olmadığından), altyapı ve hizmetlerin kullanılmasının bedelinin (ya da en azından bedelin bir kısmının) kullanıcılardan tahsili gerekmektedir (Öncü, 2003:70).

Ulaştırmanın çevre etkilerinin sosyal maliyetlerinin hesaplanması için yaklaşımlar belirlenmiş ve bazı yöntemler geliştirilmiştir. Sosyal maliyetler bir kentin, bir bölgenin ya da bir ülkenin ulaşım sistemi ile ilgili politik yönlendirmeler için stratejik kararların alınmasına katkıda bulunabilecek değerlerdir. Sosyal maliyetleri hesaplama yöntemleri esas olarak dolaylı etkilerin belirlenmesine veya olumsuz etkilerden kurtulabilmek için ödemeye hazır olunan bedelin saptanmasına dayanmaktadır (TÜBİTAK-TTGV, 2002:53-54).

Bir ulaşım yolunun planlaması sırasında değerli arazi ve doğal kaynaklara zarar verilmemesine özellikle dikkat edilmesi gerekmektedir. Bu ayrıntılar üzerinde yeterince durulmaması, hem doğal çevre dengesini “ekolojik dengeyi” bozmakta, hem de ekonomik kayba neden olmaktadır. Doğal kaynakların yanlış kullanımı, arazinin bölünmesi, değerli arazinin yok edilmesi ve diğer (çevreci kuruluşlar) çevre birlikleri ile ekosistem arasında birebir etkileşim söz konusudur (DPT, 2001:23).

Ulaşım araçlarının toplumsal (sosyal) maliyet olarak boş alanları park yeri olarak kullanması sonucu kentleşme ve yerleşim sorunları yarattığı gözlenmektedir.

Ulaştırma kesiminin tükettiği enerji her yıl ortalama %4 artmakta, diğer deyimle 20 yılda bir iki katına çıkmaktadır (İstanbul 1. Kentçi Ulaşım Şurası Raporu, 2002:25).

Ulaşımında kullanılan yakıt için kullanıcılar akaryakıt vergisi ödemektedirler. Toplum ise karşılanamayan altyapı maliyetlerine maruz kalmaktadır. “Kullanan, kirleten öder” şeklindeki ekonomik araçlarla yeni çevre politikaları uygulanarak dışsallıkların içselleştirilmesine çalışılmaktadır.

Kullanıcıların ulaşım türü seçimlerini ve yolculuk alışkanlıklarını daha sürdürülebilir türlerin kullanımını arttıracak biçimde değiştirmek için ekonomik araçlar en etkili yöntemler arasındadır. Vergiler, ücretler

ve fiyatlandırma uygulamaları ile kirletici ulaşım türlerinin daha az çekici kılınması, çevreci türlerin kullanımının ise daha uygun, ekonomik ve cazip hale getirilmesi mümkündür. Bu yöntemler farklı ulaşım türlerinin toplam kullanım maliyetlerinde değişikliğe yol açarak, kullanıcıların da tercihlerini değiştirmelerini sağlayabilmektedir (Babalık-Sutcliffe, 2010:28).

Altyapıya yönelik olarak bireylere yüklenen maliyet, otoyol ve köprü geçiş ücretleri ile taşıt alım vergisi ve yıllık taşıt vergisi şeklindeki ödemelerdir.

Ekosistem ile uyumlu bir ekonomi, bugünün kirleten, zarar veren ve kendini yok eden ekonomisi ile – fosil yakıtı dayalı, otomobil merkezli, kullan-at ekonomisi – tam karşıtlık oluşturmaktadır (Brown, 2003:85).

Avrupa Komisyonu, Eylül 2001’de kabul ettiği Beyaz Kitap ile ilk kez kullanıcı gereksinimlerini stratejilerinin temelinde koymuş ve bu anlayışla 60 önlem geliştirmiştir.

• Beyaz kitap, sürdürülebilir kalkınmanın gereği olan sürdürülebilir ulaşım için çizilen ve otuz yıla uzanan bir geleceğe ilişkin stratejinin ilk aşamasıdır. Bu amaçla aşağıdaki sorunların ivedilikle çözüme ulaştırılması hedeflenmiştir (CEC-White Paper, 2001):

• Dışsal maliyetlerin içselleştirilmesi ve özellikle çevresel dışsallıkların altyapı fiyatlandırmasına katılması büyük önem taşımaktadır.

• Avrupa Birliği’nin tıkanıklıktan kurtulmasında, yük taşımacılığında demiryolunun son şansını kullanabilmesi amacıyla düzenlenmiş rekabet koşullarına özen göstermek gerekmektedir.

• Toplu taşımanın çağdaştırılması ve özel otomobil kullanımının akılcı bir düzeye çekilmesi konularını birlikte yürütecek yeni bir yaklaşımın benimsenmesine gereksinim bulunmaktadır.

• Kullanıcıların giderek daha yüksek fiyatlarla elde ettikleri ulaşım hizmetlerinde kalite isteklerini ve haklarına saygının gereğini yerine getirmeye özen gösterilmelidir.

Yatırım ve ulaşım modelleri kesin olarak değiştirilmediği takdirde mevcut politikalarla ulaşımın sürdürülebilir olmaktan çıkacağı pek çok kesim tarafından kabul edilmekte ve bu görüş giderek yaygınlık kazanmaktadır (TÜBİTAK Raporu, Yüksek Hızlı Tren).

Pazar ekonomisi koşullarında trafiğin demiryollarına daha fazla kaydırılmasında şu araçların geçerli olacağı düşünülmektedir (TUBITAK Raporu, Yüksek Hızlı Tren):

- Her türlü ulaşımda içsel ve dışsal maliyetlerin kullanıcılara yüklenmesi: Yatırım maliyetleri ile yol bakım ve işletme maliyetlerinden oluşan içsel maliyetlerin her taşımacılık türü için belirlenmesi ve bu maliyetlerin ulaşım sistemleri arasında bir denge sağlayacak biçimde kullanıcılara ödetilebilmesinin yöntemlerinin geliştirilmesi planlanmaktadır. Avrupa Komisyonu bu konuda bir yeşil doküman hazırlamıştır.

- Güvenlik, toplumsal ve çevresel uyum için standartların belirlenmesi.

- Bileşik taşımacılığın (Combined Transport) iyileştirilmesi.

Avrupa Birliği bütününde dengeli ekonomik ve sosyal gelişmenin sağlanması çeşitli ekonomi ve maliye politikası araçlarının kullanılmasını gerektirir. Diğer taraftan, çevreye zararlı bir faaliyete devlet müdahalesinin olması ya da olmaması durumlarındaki fayda ve zararların tahmin edilmesi de ekonomi ilminin tekniklerinden faydalanmayı gerektirir(Ferhatoğlu, 2003:2).

Dışsal maliyetlerin içselleştirilip ücretlere yansıtılabilmesi için, dışsallıkların parasal olarak ifade edilebilmesi önemli bir koşuldur. Ancak dışsal maliyetlerin diğer bilinen mallar ve hizmetler gibi alışverişe konu olmamasından dolayı piyasaları yoktur. Dışsal maliyetlerin piyasalarının olmaması ise bunların fiyatlandırılmaması sorununu ortaya çıkarmaktadır. Dışsal maliyetlerin parasal olarak ifade edilebilmeleri için uygulamada en çok kullanılan yöntem, kullanıcıların neden oldukları dışsallıklar için ücret ödeme istekliliklerinin ya da ücreti ödemeyi kabul etmelerinin belirlenerek dışsallıklara fiyat biçilmesidir (Taban, 2009:26)

AB'nin 4. ve 5. Çerçeve programları kapsamında finanse ettiği projelere yönelik olarak farklı ulaştırma modları ile ilgili olarak dışsal maliyetlerin parasal olarak ifade edilebilmesi için metodlar geliştirilmiş ve bu metodların uygulanmasıyla farklı AB ülkelerinin dışsal maliyet rakamları hesaplanmıştır. Gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda karayolu

ulaştırmasının demiryolu ulaştırmasına göre daha fazla dışsal maliyetinin olduğu saptanmıştır(Taban, 2009:27).

Demiryollarında altyapı yetersizliği, kazalar, hava ve ses kirliliği biçiminde ortaya çıkan dışsal maliyetlerin içselleştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Aynı şekilde karayolu sektöründeki tıkanıklık ve trafik kazaları gibi dışsal maliyet kavramları ve bunların hesaplanma yöntemleri demiryollarındaki altyapı yetersizliği ve demiryolu kazaları ile farklılık taşımaktadır. Fakat hava kirliliği ve ses kirliliği ile ilgili dışsallıkların içselleştirilmesine ilişkin bilgi ve yöntemler her iki sektör için de geçerlidir(Taban, 2009:28).

Tablo 1. Demiryollarında Maliyet Bileşenlerinin Sınıflandırılması

	İçsel Maliyetler	Dışsal Maliyetler
Ulaştırma ve İşletme Harcamaları	Yakıt, araç-bakım ve bilet basım maliyetleri	Diğer kullanıcılar ya da toplum tarafından yüklenen maliyet
Altyapı Kullanım Maliyetleri	Ücretlendirme ile karşılanan altyapı maliyetleri	Kısmen karşılanamayan maliyetler
Kaza Maliyetleri	Sigorta ile karşılanan maliyetler ve şahsi kaza maliyetleri	Karşılanamayan (diğerleri üzerine yüklenen maliyet)kaza maliyetleri, idari ve kurtarma maliyetleri
Altyapı Yetersizlik Maliyetleri	Seferlerin iptal olması, bireylerin zaman kaybı	Diğer Kullanıcılar üzerine yüklenen gecikme/zaman maliyetleri
Çevresel Maliyetler	Bireylerin kendisine olan maliyet	Toplum ve gelecek nesiller üzerine yüklenen maliyetler

Kaynak: Taban, 2009:33

Tablo 1’de demiryolu taşımacılık sektöründe önemli maliyet bileşenlerinin içsel ve dışsal maliyetler açısından sınıflandırılması yapılmıştır.

7. TÜRKİYE’DE ULAŞTIRMA SEKTÖRÜNÜN YARATTIĞI DIŞSALLIKLAR VE DIŞSAL MALİYETLERİN ALT SEKTÖRLER AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ulaştırma sektörünün çevresel etkilerinin ve iklim değişikliğine katkısının azaltılması açısından ve sürdürülebilir ulaşım ilkeleri doğrultusunda Kalkınma Planlarında bir politik irade olduğu görülmektedir. 2001-2005 yıllarını kapsayan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda ulaşım türleri arasında ülke gereksinimlerine uygun biçimde dengenin sağlanması, ulaşımda can ve mal güvenliğinin yanı sıra çevreye verilen zararın en aza indirilmesi planın başlıca amaçları arasında sayılmıştır.

Dengeli bir ulaşım altyapısını oluşturmak üzere taşıma türleri arasında dengeyi sağlayacak bir Ulaştırma Ana Planı hazırlanması başlıca stratejiler arasında yer almış; Avrupa-Asya trafiği için tüm ulaşım sektörlerini kapsayan kombine taşımacılığın geliştirilmesi öngörülmüş; artan çevre bilincine paralel olarak önem kazandığı vurgulanan sosyal maliyet (dışsallık) kavramının ulaşım sektöründe planlama ve projelendirme aşamasında dikkate alınması ve dışsallıkların maliyetlere yansıtılması amacıyla, Avrupa

Ulaştırma Bakanları Konseyi kararı çerçevesinde başlatılan çalışmaların tamamlanacağı belirtilmiştir. Ulaştırma başlığı altında ayrıca ele alınmamış olmakla beraber, enerji başlığı altında “doğanın korunması amacı dikkate alınarak, yeni ve yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi, yaygınlaştırılması ve tüketimde daha büyük oranlarda yer alması için tedbirler” alınacağı da belirtilmektedir. Bu plan kapsamında kentsel ulaşımaya yönelik özel ihtisas komisyonu çalışmaları yapılmış ve raporu hazırlanmış olmasına rağmen, kentsel ulaşımaya ilişkin bir politika önerisinin plana girmediği görülmektedir (Babalık-Sutcliffe, 2010:15-16).

Türkiye’de 1990’ların ortasında hazırlanan Yedinci Kalkınma Planı’ndan itibaren ulaşım sektörünün çevresel etkilerinin “dışsal maliyetler” olarak farkına varılması gerektiği ve bunların kullanıcıya yansıtılarak maliyetlerin içselleştirilmesi yönünde uygulama yapılması gerektiği vurgulanmaktadır. Sekizinci Kalkınma Planında ise “karayollarında taşıt kullanıcılarının ekonomik maliyetleri dışsal maliyetler de dikkate alınarak, araç türlerine göre yeniden belirlenecektir”

denerek bu yönde bir stratejinin desteklendiği belirtilmiştir (Babalık-Sutcliffe, 2010:28).

Ulaştırma sektörünün çevresel etkilerinin ve iklim değişikliğine olan katkısının en aza indirilmesi açısından ele alındığında, Kalkınma Planlarında oluşturulan politikalar kapsamında, ulaştırma altyapısının ve taşımacılığın dengeli hale getirilmesi, çok-modluluk ve “intermodalite”, demiryolu ve denizyolunun taşımacılıktaki payının artırılması, önemli limanların lojistik merkezler olarak geliştirilmesi, ulaştırma sektöründe enerji verimliliği, ülke bütününe yönelik Ulaştırma Ana Planı hazırlanması, Ulusal Kentiçi Ulaşım Stratejisi oluşturulması, toplu taşıma ile yaya ve bisiklet ulaşımının desteklenmesi olumludur (Babalık-Sutcliffe, 2010:22).

Ulaştırma planlarında, bir ülkenin, bir bölgenin ya da bir kentin ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetlerinin gerçekleştirilmesini sağlayan ulaştırma hizmetlerinin katkıları ele alınırken tüm dışsal etkileri de göz önünde bulundurularak, ülkeye, en düşük maliyetle katkı sağlaması amaçlanmalıdır.

Türkiye’deki ekonomik araçların, ulaştırma sektöründe yeterince yaygın ve etkili kullanılmadığı görülmektedir (Babalık-Sutcliffe, 2010:28-31):

- En temel yöntemlerden olan taşıt vergilendirme sisteminde sera gazı emisyonu az olan araçların kullanımını teşvik edecek bir sistem tam olarak gelişmemiştir.

- Ulaştırma sektöründe kullanılan yakıtların vergilendirme sistemi de temiz yakıt kullanımını teşvik etmek açısından yeterince etkili değildir.

- Yakıt fiyatları kullanıcıların araç ve yakıt türünü değiştirmesini, hatta ulaşım türü seçimlerini değiştirmesini sağlayabilen bir ekonomik araç olarak etkilidir; ancak Türkiye’de bu araç da etkin biçimde kullanılmamaktadır.

- Yakıt fiyatlarının yanısıra ulaştırma altyapısının kullanımına ilişkin fiyatlandırma da sürdürülebilir ve çevre dostu türlere yönelmeyi sağlayarak; daha fazla sera gazı emisyonu yaratan türlere talebi azaltabilecek biçimde kurgulanmamıştır.

• Otoyol ve köprü geçiş ücretleri uygulaması da önemli bir ekonomik araçtır. Burada ise bir talep yönetim aracı olarak geçiş ücretleri ele alınmaktadır. Türkiye’de mevcut durumda “kullanan öder” ilkesi temel alınmaktadır. Bir başka deyişle, araçların kirletme oranları veya doluluk oranlarını temel alarak az kirleten ve araç başına daha fazla yolcu taşıyan araçlara teşvik söz konusu değildir. Bunun yanı sıra “kirleten öder” veya kirlettiği oranda “daha fazla öder” yönünde bir yaklaşım ile, sera gazı emisyonu düşük olan araçlardan daha düşük geçiş ücreti alınması yönünde de uygulamaların ülkemizde bulunmadığı görülmektedir.

Ulaştırmanın yarattığı olumsuz etkilerin giderilmesinde, başka bir deyişle dışsallıkların içselleştirilmesi çabalarının başarısızlığa uğramasında çevre politikalarının ekonomik ve sosyal politikalarla entegrasyonunun gerçekleştirilememesi ve bu alanda kullanılan ekonomik araçlardan yeterince faydalanılamaması etkili olmaktadır.

Kentsel ulaşımında ise aşağıdaki talep yönetimi yöntemleri tercih edilmektedir(Babalık-Sutcliffe, 2010:30-31):

• Kentsel ulaşımında otopark ücretleri de “kirleten öder” ilkesine göre şekillendirilmemektedir; ancak Türkiye’de bu yöntemler kullanılmamaktadır.

• Yolculuk talep yönetimi kapsamında ikinci bir örnek kent merkezine giriş fiyatlandırmasıdır: Yoğun trafik sıkışıklığı yaşanan kentlerde etkili olabilecek bu sistem henüz uygulanma alanı bulamamıştır. Çünkü sistemin başarılı olması için herşeyden önce etkin, kapsamlı ve nitelikli bir toplu taşıma hizmeti verilmesi gereklidir.

• Yolculuk talep yönetimi kapsamında son olarak toplu taşıma sistemlerinin fiyatlandırması konusu önemlidir: Ortak ve entegre bilet sistemleri hayata geçirilerek farklı toplu taşıma sistemleri arasında aktarmaların ücretsiz hale getirilmesi; günlük veya haftalık/aylık bilet uygulamalarıyla sınırsız yolculuk yapma olanaklarının sunulması; böylece toplu taşıma kullanımının ekonomik ve çekici hale getirilmesi evrensel olarak kabul gören bir toplu taşıma işletme yaklaşımıdır.

Sonuç

Günümüzde ulaştırma sektörü, karayolu alt sektörünün üstünlüğüne; otomobil kullanımının ağırlıklı olarak kullanımına sahne

olmaktadır. Ulaştırma faaliyetiyle ilgili olarak, karayolu taşımacılığı açısından bakıldığında araç teknolojilerinde yaşanan gelişim, hız ve erişilebilirlik açısından sektör etkin kullanılmakta, fakat çevre etkileri, yarattığı hava kirliliği, tıkanıklık-zaman kayıpları ve trafik kazaları açısından yüksek düzeyde dışsal maliyet yaratmaktadır.

Karayolu alt sektörünün ulaşım modeli olarak ağırlığını koruması, yaşamsal önemde ve küresel ölçekte çevresel zararlar ortaya çıkarmaktadır. Aynı zamanda ulaştırmanın yarattığı tıkanma ve trafik sıkışıklığı, gecikmelere ve zaman kaybına neden olmaktadır.

Kazaların neden olduğu maddi zararlar bireylere, sigorta şirketleri tarafından ödense de ölümle sonuçlanan kazalar toplumun ve bireylerin acı ve üzüntü yaşamalarına yol açmakta, bedeli asla ödenememektedir.

Ulaştırma kesimince çevreye verilen zararlar hava, su, toprak kirliliği ile gürültü ve görüntü kirliliği olmak üzere gerek bireylere gerekse topluma karşılanamayan maliyetler oluşturmaktadır.

Çalışmamız sürdürülebilir ulaştırmanın gerçekleştirilmesi ile ilgili olarak bütünleştirilmiş politikaların uygulanması ve süreçlerin geliştirilmesini tartışmaya açmaktadır. Hizmet sektörünün en önemlilerinden biri olan ulaştırma sektöründe ortaya çıkan dışsal maliyetler; ekonomik açıdan etkinsizlik meydana getirirken, yenilenemeyen kaynakların yok olmasına ve gelir dağılımında adaletsizliklere neden olmaktadır.

Dışsallıkların önlenmesi için, öncelikli olarak, otomobil merkezli bir yapıda olan geleneksel ulaşım anlayışından, ekonomik etkinliğin, adaletin ve çevresel güvenliğin sağlandığı ulaşım anlayışına geçilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır (Benk, 2007:198-199).

Dışsallığı ortaya çıkaran etken olarak ulaştırma sektörü ile ilgili, dışsallıklardan etkilenenleri korumak amacıyla;

- Sınırlamalar ve standartlar getirmek, önlemler aldırarak şeklinde “dışsallıkları içselleştirme yöntemleri”nin uygulanması ve
- Dışsallıklardan etkilenenlerin gördüğü zararın karşılanması gerektiği ortaya çıkmıştır.

Ulaşım sistemindeki yatırım ve işletme giderleri, sürekliliği olan ve harcamaların miktarını karşılayacak düzeyde finansman kaynağı gerektirmektedir. İhtiyaç duyulan tüm kaynaklar sadece genel vergilerle karşılanamadığından (ve karşılanması doğru olmadığından) altyapı ve

hizmetlerin kullanılmasının bedelinin(ya da en azından bedelin bir kısmının) kullanıcılardan tahsili gerekmektedir (Öncü, 2003:70).

- Dışsal maliyetlerin içselleştirilmesi ve zararın karşılanması sırasında uygulanan politikaların ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisinin olumsuz sonuçlar doğurmayacak şekilde belirlenmesi gereğini ortaya çıkıştır.

- Sürdürülebilir ulaştırma, bireylerin taşımacılık ihtiyaçlarını ve taleplerini karşılarken gelecek nesillerin de yaşam kalitelerini korumayı hedeflemektedir.

Ulaştırma sektörü ile ilgili çevresel, ekonomik ve toplumsal bir bütünlük taşıyan ulaştırma politikası uygulandığı takdirde ulaştırma faaliyetlerinin gerek küresel, gerekse ulusal ve yerel anlamda uzun vadeli, sürdürülebilir, kapsamlı ve sistemli bir şekilde yapılandırması mümkün olacaktır. Aynı zamanda ulaştırma politikalarının yürütülmesini üstlenen birimlerin, kurumsal işbirlikleri, iyi örnek uygulamaları, bilimsel öneriler çerçevesinde işlevlerini yerine getirmelerinin de önemi ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

Babalık-Sutcliffe, E. (2010), *Türkiye'nin Ulusal İklim Değişikliği Eylem Planı'nın Geliştirilmesi Projesi, Ulaştırma Sektörü Mevcut Durum Değerlendirmesi Raporu(2.TaslakWeb,Eylül2010)*, http://iklim.cob.gov.tr/iklim/Files/Ulastirma_Sektoru_Mevcut_Durum_Degerlendirmesi_Raporu.pdf, (01.11.2010).

Bakırcı, A.E. (2005), Taşıt İşletme Maliyetleri Bileşenlerinin İrdelenmesi, Tasarruf Bakışının Yerleştirilmesi, 6. Ulaştırma Kongresi Bildiriler Kitabı, TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi, İstanbul.

Benk, S. (2007), “Kentiçi Ulaşım Sonucu Oluşan Negatif Dışsallıklar ve Önleme Yolları”, İktisadi Araştırmalar Vakfı, Ünal Aysal Tez Değerlendirme Yarışması 2007/3.

Berberoğlu, C. N. (1982), “Ekonomik Açından Çevre Kirliliği Sorunu”, *Eskişehir İTİA Dergisi*, C.1, S.2.

Brown, L.R. (2003), *Eco-ecology : Building on Economy for the Earth (Eko-Ekonomi-Dünya İçin Yeni Bir Ekonomi Kurmak, (Çev: A.Y.Erkan), TEMA Vakfı Yayın No:42.*

- Candemir, Y. (2002), Ulaştırma Eğitim ve Öğretimi: Dünyada ve Türkiye’de, <http://www.e-kutuphane.imo.org.tr/pdf/3190.pdf> , (06.09.2010).
- Cec. (2001). European transport policy for 2010: time to decide. White Paper, *Publications of the Commission of the European Communities*, Brussels. http://www.central2013.eu/fileadmin/user_upload/Downloads/Document_Centre/OP_Resources/EU-transportpolicy2010_en.pdf, (10.12.2010).
- Dağdemir, Ö. (2003), *Çevre Sorunlarına Ekonomik Yaklaşımlar ve Optimal Politika Arayışları*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- DPT(2001), 8. BYKP, *Ulaştırma ÖİK Raporu (Demiryolu Ulaştırması Alt Komisyonu)*, Ankara.
- Ferhatoğlu, E. (2003), Avrupa Birliği’nde Ortak Çevre Politikası Çerçevesinde Çevre Vergileri, http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/cevre_vergisi.pdf (28.10.2010).
- İstanbul 1. Kentçi Ulaşım Şurası Raporu -Taslak(2002), *Kent ve Ulaştırma Planlaması Komisyonu Rapor(Taslak)*.
- Kabasakal, A. ve Solak, A. O. (2010), Demiryolu ve Karayolu Ulaştırma Sistemlerinin Ekonomik Etkinlik Analizi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt/Vol.: 10- Sayı/No: 1.
- Kaynak, M. (2007), *Kalkınma İktisadı*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Lipsev, R.G., Steiner, P.O., Purvıs, D.D.(1984), *İktisat I*, (Çev.: Ö.F.Batırel ve diğerleri), Bilim Teknik Yayınevi, Eskişehir.
- Nalçakan, M. (2003), *Türkiye Ekonomisi Açısından Ulaştırma Sektöründe Demiryolu Taşımacılığının Önemi ve Ekonometrik Model İle Türkiye Demiryolu Yurtiçi Yük Taşıma Talebinin Analizi (1980–2000 Dönemi)*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir.
- Öncü, E.(2003), Ulaşımında Finansman ve Fiyatlandırma Politikaları, **TMMOB, Ulaştırma Politikaları Kongresi, 16–17 Ekim 2003, s. 67–80.**
- Taban, A. (2009), *Türkiye’de Demiryolu Altyapı Ücretlendirmesi ve Yük Taşımacılığı*, T.C. Başbakanlık DPT Müsteşarlığı Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, Yayın No:DPT:2796, Ankara

TUBITAK(2010), *Yüksek Hızlı Tren Raporu*,
http://www.kentvedemiryolu.Com/İndir.Php?Dosya=Hizli_Tren_Tubitak_Raporu.Pdf, (26.10.2010).

TUBITAK-TTGV(2002), *Ulaştırma Sektörü Raporu*, Bilim TeknolojiSanayi Tartışmaları Platformu, Temiz Üretim-Temiz Ürün Çevre Dostu Teknolojiler Çalışma Grubu

Yalçın, A. Z. (2009), Küresel Çevre Politikalarının Küresel Kamusal Mallar Perspektifinden Değerlendirilmesi, *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:12 Sayı:21, <http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c12s21/makale/c12s21m18.pdf>, (20.10.2010).

Zeybek, H. (2000), Sürdürülebilir Kalkınmanın Geliştirilmesinde Ulaştırma Sektöründe Fiyatlandırmanın Önemi, *Birleşmiş Milletler- ESCAP Türkiye Ülke Raporu*. Ankara.

İLKÖĞRETİM OKULU VE LİSE ÖĞRETMENLERİNİN SİGARA İÇME ALIŞKANLIKLARI

Necdet KONAN*

Özet

Bu araştırma, öğretmenlerin sigara içme alışkanlıklarına ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amacı ile yapılmıştır. Araştırmanın evrenini Malatya ili merkez ilçedeki ilköğretim okulu ve liselerde görev yapan öğretmenler, örneklemini ise veri toplama aracını yanıtlamaya gönüllü olan 917 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmada veriler, araştırmacı tarafından geliştirilen, 5 sorudan oluşan Kişisel Bilgi Formu ve 22 sorudan oluşan “Öğretmenlerin Sigara Alışkanlıklarını Belirleme Anketi” aracılığı ile elde edilmiştir. Verilerin analizinde yüzde, frekans ve İki Değişken İçin Kay-Kare Testinden yararlanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, ilköğretim okulu ve liselerde görev yapan öğretmenlerin % 52.1’inin sigarayı hiç içmediği, % 20.5’inin sigarayı bıraktığı, % 27.4’ünün ise sigara içtiği, sigara içen öğretmenlerin yarıya yakınının (% 44.2) sigara içmeye 18 yaş ve altında başladığı belirlenmiştir. Sigara içilecek yerleri sınırlayan yasal düzenlemeye öğretmenlerin % 62.8’i tamamen, % 13.5’i büyük oranda, % 13.4’ü kısmen, % 2.1’i az düzeyde katıldıklarını belirtirken, % 8.2’si ise kesinlikle katılmadıklarını belirtmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Sigara içme, sigara içme alışkanlığı, ilköğretim okulu öğretmenleri, lise öğretmenleri.

PRIMARY AND HIGH SCHOOL TEACHERS’ SMOKING HABITS

Abstract

This research was done to determine the opinions of teachers related to their smoking habits. The population of the research consists of teachers working at primary and high schools in Malatya provincial centre, and the sample consists of 917 teachers voluntarily filling the data collecting tool. The data were collected using 5-item “Personal Information Form”, and 22-item “Teachers’ Smoking Habits Questionnaire” developed by the researcher. Percentage, frequency and Chi-Square for two variables were used to analyze the data. As a result of analysis, it was determined that 52.1 % of teachers in primary and high schools never smoked, 20.5% quit smoking, 27.4 % smoked; nearly half of smokers (44.2%) said they started smoking habit at 18 and younger. 62.8 % of teachers strongly, 13.5 % mostly, 13.4 % somewhat agree, while 2.1 % mostly disagree with Public Health Cigarette Smoking Act.

Keywords: Smoking, Smoking Habit, Primary School Teachers, High School Teachers.

* İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, necdet.konan@inonu.edu.tr

1. GİRİŞ

Okullar, en yakın çevresinden başlayarak evrensel düzeye kadar etkiler yaratabilen sistemlerdir. Bu etkinin yönü karşılıklı olmakla beraber, yoğunluğu ve etki gücü açısından bakıldığında okulun daha belirleyici olduğu söylenebilir. Okul, daha çok yakın çevresinden aldığı girdiyi, insan ögesinin başat olduğu bir süreçten geçirerek nitelikli çıktılar olarak mezun etmeyi öngörür. Okullarda, okulun çıktısının niteliğini belirleyen en etkili öge hiç kuşkusuz öğretmenlerdir. Öğretmenler bunu, sadece klasik anlamdaki bilgi aktarıcılığı yoluyla yerine getiremezler. Aynı zamanda öğrencilerine, meslektaşlarına ve topluma örnek olacak tutum ve davranışlarıyla oluşturacakları rol modeli olmayla gerçekleştirirler.

Bu rollerinden birini sigara içme alışkanlıklarıyla da göstermeleri beklenebilir. Burt ve Peterson'un (1998) yapmış oldukları çalışmada, sigara içenlerin %71'inin sigaraya 18 yaş veya altında başladığı saptanmıştır. Sigaraya başlama yaşının ilköğretim ve lise çağlarında yoğunlaştığı düşünülecek olunursa, bu okullarda görev yapan öğretmenlerin bu açıdan sorumlulukları olabileceği de göz ardı edilemez. Öğretmenlerin sigara kullanma düzeyinin yüksek olduğu okullarda öğrencilerin sigara kullanma düzeyinin yüksek olduğu (Murray, Kiryluk & Swan, 1984) bulgusu, bu sorumluluğu ve beklentiyi güçlendirmektedir.

Sigara kullanma alışkanlığı insanlık için sağlıktan, ekonomiye ve çevreye kadar birçok açıdan önemli bir risk kaynağıdır.

Dünyanın bir numaralı ölüm nedeni olan ve her yıl 5 milyondan fazla kişinin ölümüne yol açan (TÜİK, 2010: III) sigara içme, sağlığın bozulması ve erken ölüm nedenleri arasında, önlenemez, en önemli etmendir (Griesbach, Inchley & Currie, 2002). Her gün 14 bin kişi, her 8 saniyede bir kişi sigaraya bağlı nedenlerle hayatını kaybetmektedir (Mathers & Loncar, 2006; Bilir, 2008: III). Sigara, kullanıcılarının yaklaşık 15 yıl daha erken ölmesine neden olmaktadır (Peto, et al., 1996; U.S. Department of Health and Human Services, 2004).

Günümüzdeki sigara içme kalıpları devam ettiği takdirde, 2020 yılında dünyada her yıl yaklaşık 10 milyon kişinin sigara yüzünden öleceği ve bunlardan 7 milyonunun gelişmekte olan ülkelerde meydana geleceği öngörülmektedir (TÜİK, 2010: III). Dünyada şu anda 1 milyar 250 milyon kişinin sigara içtiği ve bunların yarısının bu alışkanlıkları yüzünden öleceği belirtilmektedir. İnsanların sigara içme alışkanlığının bugünkü düzeyde sürmesi halinde, tütünden bu yüzyıl içinde ölenlerin sayısının geçen yüzyılda ölenlerin 10 katına çıkarak 1 milyarı bulacağı öngörülmektedir (Tütün bu yüzyıl, 2006). Türkiye'de ise sigaraya bağlı

hastalıklar nedeniyle her yıl yaklaşık 100.000 kişi ölmektedir (Arısoy, 2003: 293). Bu sayının 2030 yılında 240 bin kişiye yükseleceği tahmin edilmektedir (Ulusal Tütün Kontrol Programı, 2006).

Bununla beraber, tütün kullanımı, ücret kaybına, azalan verimliliğe ve sağlık giderlerinin artmasına yol açarak ailelere ve ülkelere önemli ekonomik zarar vermektedir (Ergüder, 2010: 81). Türkiye’de, sigaranın yol açtığı sağlık, işgücü ve benzeri nedenlerle yılda yaklaşık 2,72 milyar dolar ekonomik kayıp olmaktadır (Aslan, 2005: 20). Bu rakama sigaraya harcanan yaklaşık yıllık 15 milyar Dolarlık miktar dahil değildir (Ulusal Tütün Kontrol Programı, 2006). Türkiye, 2007 bütçesinde Çevre Bakanlığı’na 1, Sağlık Bakanlığı’na 6.5, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’na 16 ve Milli Eğitim Bakanlığı’na 21 milyar YTL kaynak ayırabilirken, aynı yıl 25 milyar YTL’yi tütün endüstrisine sigara satın almak için aktarmıştır (Elbek, 2010: 53).

Ayrıca, Türkiye’de kentlerde çıkan yangınların % 45’ine, orman yangınlarının ise % 50’sine sigara neden olmaktadır. Sigaranın ormana ve ağaca verdiği zarar bununla da kalmamaktadır. Her 3.000 paket sigaranın yanan kâğıdı ve paketi için 1 ağaç kullanılmaktadır. İçilen sigaralar nedeniyle Türkiye’de her yıl 2 milyon ağaç yok olmaktadır (Alkoçlar, 2012). Bütün bu veriler, sigaranın birey ve toplum yaşamındaki yerini göz ardı etmenin pek de akıllıca olmayacağını açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu nedenle, özellikle gelişmiş ülkelerin sigaraya karşı duyarlılıkları ve mücadeleleri gittikçe artmaktadır. Bu amaçla öncelikle sigara kullanımının yaygınlığına ilişkin var olan durum belirlenmekte daha sonra ise topyekûn mücadeleye girilmektedir.

2008 yılı Kasım ayında Türkiye genelinde gerçekleştirilen Küresel Yetişkin Tütün Araştırması sonuçlarına göre, Türkiye’de 15 ve daha yukarı yaştaki bireylerin %31,2’si tütün kullanmaktadır. Tütün kullanma durumu cinsiyet ayrımında incelendiğinde, her gün tütün kullanan bireyler için oran erkeklerde %43,8 iken, kadınlarda %11,6’dır. Tütün kullanımı kadınlara oranla erkeklerde daha yaygındır. Cinsiyetler arası farklılığa hiç tütün kullanmayanlar açısından baktığımızda, erkeklerin %30’u, kadınların ise %74,8’i hiç tütün kullanmadıklarını belirtmişlerdir (TÜİK, 2010: 1-2). Bunun yanı sıra, anket tarihinde, her gün tütün kullanan bireylerin %17,4’ü ilk kez her gün tütün kullanmaya 18-19 yaşında başladığını beyan ederken, %21’i 15 yaşından daha küçük ve %32,9’u ise 15-17 yaş arasında ilk kez her gün tütün mamulü kullandığını bildirmiştir (TÜİK, 2010: 11). Bu sonuçlar, her gün tütün kullanan bireylerin %53,9’unun, ilk kez her gün tütün mamulü kullanmaya 17 yaşından önce başladığını göstermektedir.

Bu yaş, ilköğretim okulu ve lise öğrenimine de denk gelmektedir. Bu evrede, öğrenciler için en önemli rol modellerden biri öğretmenlerdir. Böylesi bir rol modelinin sigara kullanmaya ilişkin tutumunun, öğrencilerin sigaraya karşı tutumunu etkileyebileceği göz ardı edilemez. Herken, Özkan, Çilli, Telcioğlu ve Kucur (2000) tarafından yapılan araştırmada, sigaraya başlamanın önlenmesi ve bırakılmasında gençlerin örnek aldıkları kişilerin, özendirici tarzda sigara kullanmalarının etkili olduğu belirlenmiştir. Gençlerin örnek aldığı kişilerden biri de öğretmenlerdir.

Bu temel gerekçe ışığında gerçekleştirilen araştırma ile ilköğretim okulu ve liselerde görev yapan öğretmenlerin sigara kullanma alışkanlıklarına ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada ayrıca cinsiyet, branş, öğretmenlik mesleğindeki toplam hizmet süresi (kıdem), okul düzeyi ve sigara içilecek yerleri sınırlayan yasal düzenlemeye onay değişkenlerinin, öğretmenlerin sigara içme durumu ile sigaraya bağımlılık düzeyi üzerinde farklılık yaratıp yaratmadığının belirlenmesi de öngörülmüştür.

Bu amaçla aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Öğretmenlerin sigara içme durumları cinsiyet, branş, kıdem, okul düzeyi ve sigara içilecek yerleri sınırlayan yasal düzenlemeye onaya göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
2. Sigara içmeyen öğretmenlerin sigara içmemesinin nedenlerine ilişkin görüşleri nelerdir?
3. Sigara içmeyi bırakan öğretmenlerin sigara bırakma süresi, sigara içmeyi bırakma nedenleri, sigara içmeyi bırakma biçimlerine ilişkin görüşleri nelerdir?
4. Sigara içen öğretmenlerin sigara içmeye kaç yaşında başladığı, kaç yıldır sigara içtiği, sigaraya başlamalarına etkili olan en önemli etmenin ne olduğu, sigara içme ve içmeyi bırakmalarındaki en önemli nedenin ne olduğuna ilişkin görüşleri nelerdir?
5. Sigara içen öğretmenlerin genellikle hangi durumlarda sigara içtiği, daha önce kaç kez sigara içmeyi bırakmayı denediği, sigara içmeyi bırakmayı denediyse tekrar başlamasının en önemli nedeni, sigara içmeye devam etmeyi düşünüp düşünmediği, sigara içmeyi bırakmak istiyorsa bunun en önemli nedeni, sigara içmenin sağlığı üzerindeki olası zararlı etkilerinin kendisini düşündürüp düşündürmediğine ilişkin görüşleri nelerdir?
6. Sigara içen öğretmenlerin sigara bağımlılık düzeyi, cinsiyet, branş, kıdem, okul düzeyi ve sigara içilecek yerleri sınırlayan yasal düzenlemeye ilişkin görüşlerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

2. YÖNTEM

İlköğretim okulu ve liselerde görev yapan öğretmenlerin sigara kullanma alışkanlıklarına ilişkin görüşlerinin belirlenmesini amaçlayan bu çalışma, tarama modelinde betimsel bir araştırmadır.

2.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 2011-12 öğretim yılında Malatya ili Merkez ilçedeki ilköğretim okullarında görev yapan 3.285 ve liselerde görev yapan 1.285 olmak üzere toplam 4.570 öğretmen oluşturmaktadır.

Evrenden oranlı küme örnekleme yöntemi ile seçilen, veri toplama aracını yanıtlamaya gönüllü olan ve bunu yönergeye uygun biçimde ve eksiksiz olarak yanıtlayan 917 öğretmen ise araştırmanın örneklemini oluşturmuştur.

Araştırmaya dahil edilen öğretmenlerin % 40'ı kadın, % 60'ı erkektir. % 28.9'u Sınıf Öğretmenliği, % 23.6'sı Matematik ve Fen Bilimleri, % 32.7'si Sosyal Bilimler, % 3.3'ü Güzel Sanatlar, % 8'i Yabancı Dil, % 3.6'sı Beden Eğitimi branşındadır. Öğretmenlik mesleğindeki toplam hizmet süresi (kıdem) açısından % 42.2'si 10 yıl ve altı, % 40.1'i 11-20 yıl, % 17.7'si 21 yıl ve üzeri kıdeme sahiptir. Katılımcıların % 53.9'u ilköğretim okullarında, % 46.1'i liselerde öğretmen olarak görev yapmaktadır.

2.2. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veriler, araştırmacı tarafından geliştirilen, iki bölümden oluşan anket aracılığı ile elde edilmiştir. Öğretmenler hakkında demografik bilgileri elde etmek ve öğretmenlerin sigara içmeye ilişkin görüşlerini belirlemek amacı ile araştırmacı tarafından geliştirilen Anketin birinci bölümü olan Kişisel Bilgi Formu, öğretmenin cinsiyet, branş, kıdem, okul düzeyi ve sigara içilecek yerleri sınırlayan yasal düzenlemeye ilişkin görüşlerini belirlemeyi amaçlayan beş sorudan oluşmaktadır. Öğretmenlerin Sigara Alışkanlıklarını Belirleme Anketi veri toplama aracının ikinci bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölümde sigara içenlere, sigara içmeyi bırakanlara ve hiç sigara içmemiş olanlara yönelik olarak, alanyazından yararlanarak hazırlanan toplam 22 soru bulunmaktadır. Bu sorular içerisinde, sigara içen öğretmenlerin bağımlılık düzeylerini ölçmek amacıyla, Fagerstrom, Heatherton ve Kozlowski (1990) tarafından geliştirilen ve Uysal vd. (2004) tarafından Türkçeye uyarlanan Fagerstrom Nikotin Bağımlılık Testine ait 6 soru da yer almaktadır.

2.3. Verilerin Analizi

İlköğretim okulu ve liselerde görev yapan öğretmenlerin sigara içilecek yerleri sınırlayan yasal düzenlemeye onay, cinsiyet, branş, öğretmenlik mesleğindeki toplam hizmet süresi (kıdem) ve okul düzeyi

değişkenlerinin, öğretmenlerin sigara içme durumu ile sigaraya bağımlılık düzeyi üzerinde farklılık yaratıp yaratmadığını belirlemek amacıyla, elde edilen verilerin analizinde yüzde, frekans ve İki Değişken İçin Kay-Kare Testinden (Chi-Square Test χ^2) yararlanılmıştır. “İki Değişken İçin Kay-Kare Testi (Chi-Square Test χ^2)” iki sınıflı (kategorik) değişken arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek için kullanılmaktadır. Analiz, biri sınıflı, diğer sıralı olan iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını test etmek için de kullanılır (Büyüköztürk, 2010, s. 148).

3. BULGULAR

İlköğretim okulu ve liselerde görev yapan öğretmenlerin sigara kullanma alışkanlıklarına ilişkin görüşlerinin belirlenmesi; sigara içilecek yerleri sınırlayan yasal düzenlemeye onay (yasaya onay), cinsiyet, branş, öğretmenlik mesleğindeki toplam hizmet süresi (kıdem) ve okul düzeyi değişkenlerinin, öğretmenlerin sigara içme durumu ile sigaraya bağımlılık düzeyi üzerinde farklılık yaratıp yaratmadığının belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen bu araştırma sonucunda elde edilen bulgulara aşağıda yer verilmiştir. Bulgular, alt amaçlara yanıt olacak biçimde sıralanarak sunulmuştur.

1. Öğretmenlerin sigara içme durumları cinsiyet, branş, kıdem, okul düzeyi ve yasaya onaya göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

Bu soruyu yanıtlamak amacıyla elde edilen verilerin, analiz sonuçları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1.

Öğretmenlerin Cinsiyet, Branş, Kıdem, Okul Düzeyi ve Yasaya Onaya Göre Sigara İçme Durumu

Değişkenler	Sigara İçmeyenler		Sigarayı Bırakanlar		Sigara İçenler		Toplam		χ^2	p	
	N	%	N	%	N	%	N	%			
Cinsiyet	Kadın	252	68.7	49	13.4	66	18.0	367	100.0	67.06	.000*
	Erkek	226	41.1	139	25.3	185	33.6	550	100.0		
Branş	Sınıf Öğretmenl.	130	49.1	66	24.9	69	26.0	265	100.0	17.74	.059
	Mat. ve Fen Bil.	123	56.9	37	17.1	56	25.9	216	100.0		
	Sosyal Bilimler	152	50.7	60	20.0	88	29.3	300	100.0		
	Güzel Sanatlar	12	40.0	4	13.3	14	46.7	30	100.0		
	Yabancı Dil	42	57.5	11	15.1	20	27.4	73	100.0		
Beden Eğitimi	19	57.6	10	30.3	4	12.1	33	100.0			

Kıdem	10 yıl ve altı	243	62.8	53	13.7	91	23.5	387	100.0	38.56 .000*
	11-20 yıl arası	170	46.2	84	22.8	114	31.0	368	100.0	
	21 yıl ve üzeri	65	40.1	51	31.5	46	28.4	162	100.0	
Okul Düzeyi	İlköğretim	265	53.6	99	20.0	130	26.3	494	100.0	1.02 .600
	Lise	213	50.4	89	21.0	121	28.6	423	100.0	
Yasaya onay	T. katılıyorum	391	67.9	126	21.9	59	10.2	576	100.0	3.07 .000*
	B.O. katılıyorum	51	41.1	34	27.4	39	31.5	124	100.0	
	K. katılıyorum	22	17.9	20	16.3	81	65.9	123	100.0	
	A. katılıyorum	4	21.1	2	10.5	13	68.4	19	100.0	
	K. katılmıyorum	10	13.3	6	8.0	59	78.7	75	100.0	
Toplam		478	52.1	188	20.5	251	27.4	917	100.0	

Tablo 1’de öğretmenlerin % 52.1’inin sigara içmediği, % 20.5’inin sigarayı bıraktığı, % 27.4’ünün sigara içtiği görülmektedir. Kadın öğretmenlerin % 68.7 oranla, erkek öğretmenlerin sigara içmeme oranından yüksek olduğu (% 41.1) dikkati çekmektedir. Erkek öğretmenlerin % 33.6 oranla kadın öğretmenlerden (% 18) daha fazla sigara içtiği belirlenmiştir. Sigarayı bırakan öğretmenler cinsiyet açısından incelendiğinde bu oranın erkek öğretmenlerde (% 25.3) kadın öğretmenlerden (% 13.4) daha fazla olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin cinsiyeti ile sigara içme durumuna ilişkin gözlenen bu farkın anlamlı olduğu bulunmuştur [$\chi^2 (2)=67.06$, $p<.001$]. Farklı bir ifadeyle, öğretmenlerin cinsiyeti ile sigara içme durumu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Öğretmenlerin branşı ile göre sigara içme durumu arasında anlamlı bir ilişki olmadığı belirlenmiştir [$\chi^2 (10)=17.74$, $p>.05$]

Tablo 1 incelendiğinde, 10 yıl ve altı kıdeme sahip öğretmenlerin en az sigara içen grup olduğu (% 23.5) görülmektedir. 10 yıl ve altı kıdeme sahip olan öğretmenlerin sigara içmeme durumu % 62.8 oranla 11-20 yıl arası kıdeme sahip öğretmenlerden (% 46.2) ve 21 yıl-üzeri kıdeme sahip olan öğretmenlerden (% 40.1) yüksektir. Öğretmenlerin kıdemi ile sigara içme durumu arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır [$\chi^2 (4)=38.56$, $p<.001$].

İlköğretim ve lise düzeyinde öğretmenlik yapan öğretmenlerin sigara içme durumları karşılaştırıldığında oranların birbirine yakın olduğu gözlenmektedir. Okul düzeyi ile sigara içme durumu arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır [$\chi^2 (2)=1.02$, $p>.05$].

Sigara içecek yerleri sınırlayan yasal düzenlemeye onaya ilişkin görüşlere bakıldığında, sigara içmeyen öğretmenlerin % 67.9’u bu yasal düzenlemeye tamamen katıldıklarını belirtirken, bu oran sigarayı bırakanlarda % 21.9, sigara içenlerde ise % 10.2’ye düşmüştür. Bu sonuca paralel olarak, sigara içmeyen öğretmenlerin % 13.3’ü bu yasal düzenlemeye kesinlikle katılmadıklarını belirtirken, bu oran sigarayı

bırakanlarda % 8.0, sigara içenlerde ise % 78.7'ye kadar yükselmiştir. Yasaya onay ile sigara içme durumu arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır [$\chi^2(8)=3.07, p<.001$].

2. Sigara içmeyen öğretmenlerin sigara içmemesinin nedenlerine ilişkin görüşleri nelerdir?

Bu soruyu yanıtlamak amacıyla elde edilen veriler, Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2

Sigara İçmeyen Öğretmenlerin Sigara İçmemesinin En Önemli Nedeni

Sigara içmeme nedenleri	N	%
Sağlığa zararlı olduğundan	482	72.4
Kokusunu ve tadını sevmiyorum	122	18.3
Ailem ve büyüklerimin uyarısı ile	25	3.8
Diğer	37	5.6

Sigara içmeyen öğretmenler, sigara içmemelerinin en önemli nedeni olarak, sigaranın sağlığa zararlı olmasını göstermişlerdir. Sigara içmeyen öğretmenlerin % 72.4'ü kadar büyük bir oranı, bu nedeni, sigara içmemelerinin en önemli nedeni olarak belirtirken, %18.3'ü ise sigara içmemelerinin en önemli nedeni olarak, kokusunu ve tadını sevmemeyi göstermişlerdir. Ailem ve büyüklerimin uyarısı ile diyenlerin oranı ise % 3.8'dir.

Bu bulgular, sigara içmeyen öğretmenlerin, sigaranın sağlık üzerindeki olumsuz sonuçlarını bildikleri ve buna daha duyarlı oldukları biçiminde değerlendirilebilir.

3. Sigara içmeyi bırakan öğretmenlerin sigara bırakma süresi, sigara içmeyi bırakma nedenleri, sigara içmeyi bırakma biçimlerine ilişkin görüşleri nelerdir?

Bu soruyu yanıtlamak amacıyla elde edilen veriler, Tablo 3, Tablo 4 ve Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 3

Sigara İçmeyi Bırakan Öğretmenlerin Sigara Bırakma Süresi

Sigara bırakma süresi	N	%
1 yıldan az (Bırakmayı deneyenler)	33	17.6
1-5 yıl arası (Bırakmada kararlı olanlar)	73	38.8
5 yıldan çok (Bırakanlar)	82	43.6

Tablo 3 incelendiğinde, sigara içmeyi bırakan öğretmenlerin % 43.6'sını 5 yıldan daha fazla süredir sigarayı bıraktığı, % 38.8'inin sigarayı bırakma süresinin 1-5 yıl arasında olduğu, % 17.6'sının da 1 yıldan az süredir sigarayı bıraktığı görülmektedir.

Bu durum, sigara içmeyi bıraktığını belirten öğretmenlerin % 43.6'sının sigarayı bırakanlar, % 38.8'inin sigarayı bırakmada kararlı olanlar, % 17.6'sının ise sigarayı bırakmayı deneyenler olarak nitelendirilen gruplar içerisinde yer aldığını göstermektedir.

Öğretmenlerin sigarayı bırakma süresi açısından 5 yıldan daha fazla bir süredir sigara içmemesi sevindirici bir sonuçtur. Elde edilen bu sonuç, araştırma kapsamındaki öğretmenlerden, sigara içmeyi bıraktığını belirten öğretmenlerin, sigarayı bırakma konusunda kararlı olduğunu düşündürmektedir.

Tablo 4

Sigara İçmeyi Bırakan Öğretmenlerin Sigara İçmeyi Bırakmalarının En Önemli Nedeni

Sigara içmeyi bırakma nedenleri	N	%
İleride sağlığını olumsuz etkileyeceğini bildiğim için	81	43.1
Sağlık sorunum olduğu için	51	27.1
Zararlı olduğu için	24	12.8
Doktor tavsiye ettiği için	9	4.8
Aile ve çevre baskısından	8	4.3
Parasal sorunlarım olduğu için	3	1.6
Zevk alamamadan	5	2.7
Kötü koktuğu için	2	1.1
Suçluluk duygusundan	1	0.5
Diğer	4	2.1

Sigara içmeyi bırakan öğretmenlerin % 43.1'i ileride sağlığını olumsuz yönde etkileyeceğini bilmesini; % 27.1'i sağlık sorunu olmasını; % 12.8'i de zararlı olmasını sigarayı bırakmadaki en önemli nedeni olarak göstermiştir.

Tablo 5

Sigara İçmeyi Bırakan Öğretmenlerin Sigara İçmeyi Bırakma Biçimi

Sigara içmeyi bırakma biçimleri	N	%
Birden bire	139	73.9
Azaltarak yavaş yavaş	40	21.3
Herhangi bir sağlık programına katılarak	3	1.6
Medikal tedaviyle (nikotin bandı, zyban, nikotin çikleti vb.)	3	1.6
Diğer	3	1.6

Tablo 5 incelendiğinde, sigara içmeyi bırakan öğretmenlerin % 73.9'unun sigarayı birdenbire bıraktığı görülmektedir. Öğretmenlerin büyük bir çoğunluğunun sigarayı birdenbire bırakmasını, % 21.3 oranla azaltarak yavaş yavaş bırakma biçimi izlemektedir. Öğretmenler, % 1.6'sar oranlarla herhangi bir sağlık programına katılarak, medikal tedaviyle (nikotin bandı, zyban, nikotin çikleti, vb.) ve diğer şekillerde bırakma biçimlerini tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

4. Sigara içen öğretmenlerin sigara içmeye kaç yaşında başladığı, kaç yıldır sigara içtiği, sigaraya başlamalarına etkili olan en önemli etmenin ne olduğu, sigara içme ve içmeyi bırakmalarındaki en önemli nedenin ne olduğuna ilişkin görüşleri nelerdir?

Bu soruyu yanıtlamak amacıyla elde edilen veriler, Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6

Sigara İçen Öğretmenlerin Sigara İçmeye Başlama Yaşı, Sigara İçme Süresi, Sigaraya Başlamalarına Etkili Olan En Önemli Etmen, Sigara İçme ve İçmeyi Bırakmamalarındaki En Önemli Nedenin Ne Olduğuna İlişkin Görüşleri

		N	%
Sigara içmeye kaç yaşında başladınız?	18 yaş ve altı	111	44.2
	19-22 yaş arası	89	35.5
	23 yaş ve üzeri	51	20.3
Kaç yıldır sigara içiyorsunuz?	10 yıl ve altı	55	21.9
	11-20 yıl arası	128	51.0
	21 yıl ve üzeri	68	27.1
Sigaraya başlamanızda etkili olan en önemli etmen nedir?	Sosyal çevre ve arkadaş grubu	120	47.8
	Özenti - merak	52	20.7
	Stres ve sıkıntı	36	14.3
	Keyif ve zevk	34	13.5
	Zayıflama	1	0.4
	Yetersiz eğitim	2	0.8
	Diğer	6	2.4
Sigara içmenizin en önemli nedeni hangisidir?	Alışkanlık	131	52.2
	Hoşlanmak	72	28.7
	Stres	38	15.1
	Kilo almamak	3	1.2
	Uyumsuzluk	1	0.4
	Diğer	6	2.4
Sigara içmeyi bırakmamanızın en önemli nedeni hangisidir?	Severek içiyorum	87	34.7
	Alışkanlık	77	30.7
	Geçerli neden yok	58	23.1
	Zararını görmedim	19	7.6
	Diğer	10	4.0

Sigara içen öğretmenlerin % 44.2'si 18 yaş ve altı, % 35.5'i 19-22 yaş arası, % 20.3'ü ise 23 yaş ve üzeri yaşta sigaraya başladıklarını belirtmişlerdir. Sigaraya başlama yaşında en yüksek oranın 18 yaş ve

altında olduğu belirlenmiştir. Sigara içen öğretmenlerin yarıya yakınının sigara içmeye 18 yaş ve altında başladığı görülmektedir.

Sigara içen öğretmenlerin % 51'i 11-20 yıl arası, % 27.1'i 21 yıl ve üzeri, % 21.9'u ise 10 yıl ve altı süredir sigara içtiklerini belirtmişlerdir.

Sigara içen öğretmenlerin % 47.8'i sigaraya başlamada en önemli etken olarak sosyal çevre ve arkadaş grubunu göstermiştir. Bu oranı % 20.7 ile özenti-merak, % 14.3 ile stres ve sıkıntı, % 13.5 ile keyif ve zevk izlemektedir. Sigara içen öğretmenlerin % 52.2'si alışkanlığı, % 28.7'si hoşlanmayı, % 15.1'i ise stresi sigara içmesinin en önemli nedeni olarak belirtmişlerdir.

Sigara içen öğretmenlerin % 34.7'si severek içiyorum, % 30.7'si alışkanlık, % 23.1'i geçerli bir neden yok, % 7.6'sı zararını görmedim gerekçelerini, sigara içmeyi bırakmamalarının en önemli nedeni olarak göstermişlerdir.

5. Sigara içen öğretmenlerin genellikle hangi durumlarda sigara içtiği, daha önce kaç kez sigara içmeyi bırakmayı denediği, sigara içmeyi bırakmayı denediye tekrar başlamasının en önemli nedeni, sigara içmeye devam etmeyi düşünüp düşünmediği, sigara içmeyi bırakmak istiyorsa bunun en önemli nedeni, sigara içmenin sağlığı üzerindeki olası zararlı etkilerinin kendisini düşündürüp düşündürmediğine ilişkin görüşleri nelerdir?

Bu soruyu yanıtlamak amacıyla elde edilen veriler, Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7.
Sigara İçen Öğretmenlerin Genellikle Hangi Durumlarda Sigara İçtiği, Daha Önce Kaç Kez Sigara İçmeyi Bırakmayı Denediği, Sigara İçmeyi Bırakmayı Denediye Tekrar Başlamasının En Önemli Nedeni, Sigara İçmeye Devam Etmeyi Düşünüp Düşünmediği, Sigara İçmeyi Bırakmak İstiyorsa Bunun En Önemli Nedeni ve Sigara İçmenin Sağlığı Üzerindeki Olası Zararlı Etkilerinin Kendisini Düşündürüp Düşündürmediğine İlişkin Görüşleri

		N	%
Genellikle hangi durumlarda sigara içersiniz?	Arkadaşlarımla beraberken	103	41.0
	Sinirli gergin ve moralim bozuk olduğunda	82	32.7
	Mutlu olduğum zamanlarda	17	6.8
	Yorgun olduğum zamanlarda	9	3.6
	Önemli olaylarda	7	2.8
	Diğer	33	13.1
Daha önce kaç kez	Hiç denemedim	94	37.5

sigara içmeyi bırakmayı denediniz?	Sadece bir kez denedim	39	15.5
	2-3 defa denedim	76	30.3
	4 ve daha fazla denedim	42	16.7
Sigara içmeyi bırakmayı denediyseniz, tekrar başlamanızın en önemli nedeni hangisidir?	Hiç denemedim	83	33.1
	Stres, sıkıntı, sinirlilik	57	22.7
	İstek, keyif	45	17.9
	Alışkanlık	38	15.1
	Sigara içen yakın çevredekiler	24	9.6
	Diğer	4	1.6
Sigara içmeye devam etmeyi düşünüyor musunuz?	Kesinlikle bırakmayı düşünmüyorum	115	45.8
	Belki içerim	105	41.8
	Kesinlikle içmeyi düşünmüyorum	31	12.4
Sigara içmeyi bırakmak istiyorsanız, bunun en önemli nedeni hangisidir?	Sağlığımı korumak için	109	43.4
	Sigara içmeyi bırakmayı düşünmüyorum	96	38.2
	Yakın çevredekilerin istemleri	16	6.4
	Diğer insanları rahatsız etmemek için	13	5.2
	Son yasal düzenleme nedeniyle	9	3.6
	Ekonomik nedenlerle	3	1.2
Sigara içmenizin sağlığınız üzerindeki olası zararlı etkileri sizi düşündürüyor mu?	Diğer	5	2.0
	Çok fazla	53	21.1
	Oldukça	75	29.9
	Biraz	100	39.8
	Hiç	23	9.2

Tabloda 7'de sigara içen öğretmenlerin % 41'inin arkadaşlarıyla beraberken, % 32.7'sinin sinirli gergin ve morali bozuk olduğu zamanlarda sigara içtiği görülmektedir.

Sigara içen öğretmenlerden, daha önce sigara içmeyi bırakmayı hiç denemeyenlerin oranı % 37.5, 2-3 kez deneyenlerin oranı % 30.3, 4 ve daha fazla deneyenlerin oranı % 16.7, sadece bir kez deneyenlerin oranı ise % 15.5'tir.

Sigara içen öğretmenlerden % 33.1'i, sigara içmeyi bırakmayı hiç denememiştir. Bıraktıktan sonra, en yüksek oranla tekrar başlamada en önemli neden olarak stres, sıkıntı, sinirliliği (% 22.7) göstermişlerdir. Bununla beraber, % 17.9'u istek, keyif nedeniyle; % 15.1'i alışkanlık nedeniyle; % 9.6'sı sigara içen yakın çevredekiler (eş, arkadaş, v.b.) nedeniyle tekrar sigaraya başlamayı en önemli neden olarak göstermiştir.

Sigara içmeye devam etmeyi düşünme durumu açısından, kesinlikle bırakmayı düşünmediğini belirtenlerin oranı % 45.8, belki içerim diyenlerin oranı % 41.8, kesinlikle içmeyi düşünmüyorum diyenlerin oranı ise sadece % 12.4 olarak belirlenmiştir.

Öğretmenlerin % 43.4'ü sağlığını korumayı sigara içmeyi bırakmak istemede en önemli neden olarak göstermiştir. Sigara içmeyi bırakmada en önemli neden olarak gösterilen diğer seçenekler ise sırasıyla yakın çevredekilerin istemleri (eş, çocuklar, arkadaş, v.b.) (% 6.4), diğer insanları rahatsız etmemek için (% 5.2), son yasal düzenlemenin getirdiği yasaklamalar (% 3.6) ve ekonomik nedenlerdir (% 1.2).

“Sigara içmenizin sağlığınız üzerindeki olası zararlı etkileri sizi düşündürüyor mu?” sorusuna, sigara içen öğretmenlerin % 39.8'i biraz, % 29.9'u oldukça, % 9.2'si hiç yanıtını verirken, % 21.1'i ise çok fazla yanıtını vermiştir.

6. Sigara içen öğretmenlerin sigara bağımlılık düzeyi, cinsiyet, branş, kıdem, okul düzeyi ve sigara içilecek yerleri sınırlayan yasal düzenlemeye ilişkin görüşlerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

Bu soruyu yanıtlamak amacıyla elde edilen verilerin, analiz sonuçları Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8

Sigara İçen Öğretmenlerin Cinsiyet, Branş, Kıdem, Okul Düzeyi ve Yasaya Onaya Göre Sigara Bağımlılık Düzeyleri

Değişkenler	Bağımlılık Düzeyi										χ^2	p	
	Çok Düşük		Düşük		Orta		Yüksek		Çok yüksek				
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%			
Cinsiyet	Kadın	37	56.1	16	24.2	4	6.1	6	9.1	3	4.5	7.61	.107
	Erkek	70	37.8	51	27.6	21	11.4	26	14.1	17	9.2		
Branş	Sınıf Öğretmen.	26	37.7	19	27.5	8	11.6	7	10.1	9	13.0		
	Mat. ve Fen Bil.	21	37.5	16	28.6	5	8.9	9	16.1	5	8.9		
	Sosyal Bilimler	40	45.5	24	27.3	8	9.1	13	14.8	3	3.4		
	Güzel Sanatlar	5	35.7	5	35.7	2	14.3	2	14.3	0	0.0		
	Yabancı Dil	12	60.0	2	10.0	2	10.0	1	5.0	3	15.0		
	Beden Eğitimi	3	75.0	1	25.0	0	0.0	0	0.0	0	0.0		
Kıdem	10 yıl ve altı	45	49.5	23	25.3	10	11.0	8	8.8	5	5.5	5.32	.72

	11-20 yıl arası	45	39.5	30	26.3	11	9.6	18	15.8	10	8.8		2
	21 yıl ve üzeri	17	37.0	14	30.4	4	8.7	6	13.0	5	10.9		
Okul Düzeyi	İlköğretim	56	43.1	35	26.9	14	10.8	12	9.2	13	10.0	4.21	.378
	Lise	51	42.1	32	26.4	11	9.1	20	16.5	7	5.8		
Yasaya onay	T. katılıyorum	35	59.3	15	25.4	4	6.8	4	6.8	1	1.7		
	B.O. katılıyorum	20	51.3	12	30.8	2	5.1	5	12.8	0	0.0		
	K. katılıyorum	42	51.9	20	24.7	11	13.6	7	8.6	1	1.2		
	Az katılıyorum	2	15.4	7	53.8	1	7.7	1	7.7	2	15.4		
	K. katılmıyorum	8	13.6	13	22.0	7	11.9	15	25.4	16	27.1		
Toplam		107	42.6	67	26.7	25	10.0	32	12.7	20	8.0		

Tablo 8 incelendiğinde, sigara içen kadın öğretmenlerin sigaraya bağımlılık düzeyinin % 56.1 ile çok düşük olduğu; bu oranı % 24.2 ile düşük bağımlılık düzeyinin takip ettiği görülmektedir. Bağımlılık düzeyi çok yüksek olan erkeklerin oranı % 9.2, kadınların oranı ise % 4.5'tir. Bağımlılık düzeyi çok düşük olan kadınların oranı % 56.1 iken, bu oran erkek öğretmenlerde % 37.8'dir. Öğretmenlerin cinsiyeti ile sigara bağımlılık düzeyine ilişkin gözlenen bu farkın anlamlı olmadığı belirlenmiştir [$\chi^2(4)=7.61, p>.05$].

Sigara içen öğretmenler arasında branş açısından sigaraya bağımlılık düzeyini çok düşük olan branş Beden Eğitimidir (% 75). Sigara içen Beden Eğitimi öğretmenlerinin % 25'i de sigaraya bağımlılık düzeyini düşük olarak ifade etmişlerdir. Beden Eğitimi branşını, sigara bağımlılık düzeyi açısından, çok düşük olarak izleyen diğer branş ise Yabancı Dil branşıdır (% 60). Buna karşılık sigara bağımlılık düzeyini çok düşük olarak ifade eden Güzel Sanatlar branşına sahip öğretmenlerin oranı % 35.7, Sosyal Bilimler % 45.5, Matematik ve Fen Bilimleri % 37.5, Sınıf Öğretmenliği % 37.7'dir. Bunun yanı sıra, sigaraya bağımlılık düzeyi çok düşük olarak belirlenen Sosyal Bilimler branşındaki öğretmenlerin oranı % 45.5, Sınıf Öğretmenliği % 37.7, Matematik ve Fen Bilimleri % 37.5 ve Güzel Sanatlar % 35.7'dir.

Tablo 8'de sigaraya bağımlılık düzeyi çok düşük olarak belirlenen 10 yıl ve altı kıdeme sahip öğretmenlerin oranının % 49.5, 11-20 yıl arası kıdeme sahip olanların oranının % 39.5, 20 yıl ve üzeri kıdeme sahip olanların oranının ise % 37 olduğu görülmektedir. Kıdeme göre öğretmenlerin sigara bağımlılık düzeyi anlamlı olarak değişmemektedir [$\chi^2(8)=5.32, p>.05$].

İlköğretim ve lise öğretmenlerinin sigaraya bağımlılık düzeyi çok düşük olanların oranlarının birbirine yakın olduğu görülmektedir (% 43.1, % 42.1). İlköğretim öğretmenlerinden sigaraya bağımlılık düzeyi çok yüksek olarak belirlenenlerin oranı % 10, lise öğretmenlerinin oranı ise % 5.8'dir. Öğretmenlerin okul düzeyi ile sigara bağımlılık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır [$\chi^2(4)=4.21, p>.05$].

Sigaraya bağımlılık düzeyi çok düşük olan öğretmenlerden, sigara içilecek yerleri sınırlayan yasal düzenlemeye tamamen katılanların oranı % 59.3, bağımlılık düzeyi çok yüksek olan öğretmenlerden yasal düzenlemeye tamamen katılanların oranı ise % 1.7'dir. Sigara içen öğretmenlerden, sigaraya bağımlılık düzeyi çok yüksek olanların, sigara içilecek yerleri sınırlayan yasal düzenlemeye kesinlikle katılmadıklarını belirtenlerin oranı ise % 27.1'dir. Sigaraya bağımlılık düzeyi çok düşük olan öğretmenlerden, yasaya büyük oranda katıldıklarını ifade eden öğretmenlerin oranı (% 51.3) ile kısmen katıldıklarını ifade eden öğretmenlerin oranının (% 51.9) birbirine yakın olduğu belirlenmiştir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

İlköğretim okulu ve liselerde görev yapan öğretmenlerin sigara kullanma alışkanlıklarına ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amacıyla yapılan bu araştırmada öz olarak şu sonuçlara ulaşılmıştır:

İlköğretim okulu ve liselerde görev yapan öğretmenlerin % 52.1'inin sigarayı hiç içmediği, % 20.5'inin sigarayı bıraktığı, % 27.4'ünün ise sigara içtiği belirlenmiştir. Erkek öğretmenlerin % 33.6'sı, kadın öğretmenlerin ise % 18'i sigara içtiklerini belirtmişlerdir. Sigarayı bırakan öğretmenler, cinsiyet açısından incelendiğinde, erkek öğretmenlerin (% 25.3) kadın öğretmenlerden (% 13.4) daha fazla olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin cinsiyeti ile sigara içme durumuna ilişkin belirlenen bu farkın anlamlı olduğu bulunmuştur [$\chi^2(2)=67.06, p<.001$]. Öğretmenlerin branşı ile göre sigara içme durumu arasında anlamlı bir ilişki olmadığı belirlenmiştir [$\chi^2(10)=17.74, p>.05$]. 10 yıl ve altı kıdeme sahip olan öğretmenlerin sigara içmeme durumu % 62.8 oranla 11-20 yıl arası kıdeme sahip öğretmenlerden (% 46.2) ve 21 yıl-üzeri kıdeme sahip olan öğretmenlerden (% 40.1) yüksektir. Öğretmenlerin kıdemi ile sigara içme durumu arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır [$\chi^2(4)=38.56, p<.001$]. Okul düzeyi ile sigara içme durumu arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır [$\chi^2(2)=1.02, p>.05$]. Sigara içilecek yerleri sınırlayan yasal düzenlemeye onaya ilişkin görüşlere bakıldığında, sigara içmeyen öğretmenlerin % 67.9'u bu yasal düzenlemeye tamamen katıldıklarını belirtirken, bu oran sigarayı bırakanlarda % 21.9, sigara içenlerde ise % 10.2'ye düşmüştür. Sigara içmeyen öğretmenlerin %

13.3'ü bu yasal düzenlemeye kesinlikle katılmadıklarını belirtirken, bu oran sigarayı bırakanlarda % 8.0, sigara içenlerde ise % 78.7'ye kadar yükselmiştir. Yasaya onay ile sigara içme durumu arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır [$\chi^2(8)=3.07, p<.001$].

Sigara içen öğretmenlerin yarıya yakınının (% 44.2) sigara içmeye 18 yaş ve altında başladığı görülmektedir. Sigara içen öğretmenlerin % 51'i 11-20 yıl arası, % 27.1'i 21 yıl ve üzeri, % 21.9'u ise 10 yıl ve altı süredir sigara içtiklerini belirtmişlerdir. Sigara içen öğretmenlerin % 47.8'i sigaraya başlamada en önemli etken olarak sosyal çevre ve arkadaş grubunu göstermiştir. Bu oranı % 20.7 ile özenti-merak, % 14.3 ile stres ve sıkıntı, % 13.5 ile keyif ve zevk izlemektedir. Sigara içen öğretmenlerin % 52.2'si alışkanlığı, % 28.7'si hoşlanmayı, % 15.1'i ise stresi sigara içmesinin en önemli nedeni olarak belirtmişlerdir. Sigara içen öğretmenlerin % 34.7'si severek içiyorum, % 30.7'si alışkanlık, % 23.1'i geçerli bir neden yok, % 7.6'sı zararını görmedim gerekçelerini, sigara içmeyi bırakmalarının en önemli nedeni olarak göstermişlerdir. Sigara içen öğretmenlerin % 41'i arkadaşlarıyla beraberken, % 32.7'si sinirli gergin ve morali bozuk olduğu zamanlarda sigara içtiklerini belirtmişlerdir. Sigara içen öğretmenlerden, daha önce sigara içmeyi bırakmayı hiç denemeyenlerin oranı % 37.5, 2-3 kez deneyenlerin oranı % 30.3, 4 ve daha fazla deneyenlerin oranı % 16.7, sadece bir kez deneyenlerin oranı ise % 15.5'tir. Sigara içen öğretmenlerden % 33.1'i, sigara içmeyi bırakmayı hiç denememiştir. Bıraktıktan sonra, en yüksek oranla tekrar başlamada en önemli neden olarak stres, sıkıntı, sinirliliği (% 22.7) göstermişlerdir.

Sigara içmeye devam etmeyi düşünme durumu açısından, kesinlikle bırakmayı düşünmediğini belirtenlerin oranı % 45.8, belki içirim diyenlerin oranı % 41.8, kesinlikle içmeyi düşünmüyorum diyenlerin oranı ise sadece % 12.4 olarak belirlenmiştir. Öğretmenlerin % 43.4'ü sağlığını korumayı sigara içmeyi bırakmak istemede en önemli neden olarak göstermiştir. Sigara içmeyi bırakmada en önemli neden olarak gösterilen diğer seçenekler ise sırasıyla yakın çevredekilerin istemleri (eş, çocuklar, arkadaş, v.b.) (% 6.4), diğer insanları rahatsız etmemek için (% 5.2), son yasal düzenlemenin getirdiği yasaklamalar (% 3.6) ve ekonomik nedenlerdir (% 1.2). "Sigara içmeniz sağlığınız üzerindeki olası zararlı etkileri sizi düşündürüyor mu?" sorusuna, sigara içen öğretmenlerin % 39.8'i biraz, % 29.9'u oldukça, % 9.2'si hiç yanıtını verirken, % 21.1'i ise çok fazla yanıtını vermiştir.

Sigara içen kadın öğretmenlerin % 56.1'inin sigaraya bağımlılık düzeyinin çok düşük olduğu; bu oranı % 24.2 ile düşük bağımlılık düzeyinin takip ettiği görülmektedir. Bağımlılık düzey çok yüksek olan

erkeklerin oranı % 9.2, kadınların oranı ise % 4.5'tir. Bağımlılık düzeyi çok düşük olan kadınların oranı % 56.1 iken, bu oran erkek öğretmenlerde % 37.8'dir. Öğretmenlerin cinsiyeti ile sigara bağımlılık düzeyine ilişkin gözlenen bu farkın anlamlı olmadığı belirlenmiştir [$\chi^2(4)=7.61$, $p>.05$]. Sigara içen öğretmenler arasında branş açısından sigaraya bağımlılık düzeyini çok düşük olan branş Beden Eğitimidir (% 75). Sigara içen Beden Eğitimi öğretmenlerinin % 25'i de sigaraya bağımlılık düzeyini düşük olarak ifade etmişlerdir. Beden Eğitimi branşını, sigara bağımlılık düzeyi açısından, çok düşük olarak izleyen diğer branş ise Yabancı Dil branşıdır (% 60). Sigaraya bağımlılık düzeyi çok düşük olarak belirlenen 10 yıl ve altı kıdeme sahip öğretmenlerin oranının % 49.5, 11-20 yıl arası kıdeme sahip olanların oranının % 39.5, 20 yıl ve üzeri kıdeme sahip olanların oranının ise % 37 olduğu görülmektedir. Kıdeme göre öğretmenlerin sigara bağımlılık düzeyi anlamlı olarak değişmemektedir [$\chi^2(8)=5.32$, $p>.05$]. İlköğretim ve lise öğretmenlerinin sigaraya bağımlılık düzeyi çok düşük olanların oranlarının birbirine yakın olduğu görülmektedir (% 43.1, % 42.1). Öğretmenlerin görev yaptığı okul düzeyi ile sigara bağımlılık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır [$\chi^2(4)=4.21$, $p>.05$]. Sigaraya bağımlılık düzeyi çok düşük olan öğretmenlerden, sigara içilecek yerleri sınırlayan yasal düzenlemeye tamamen katılanların oranı % 59.3, bağımlılık düzeyi çok yüksek olan öğretmenlerden yasal düzenlemeye tamamen katılanların oranı ise % 1.7'dir. Sigara içen öğretmenlerden, sigaraya bağımlılık düzeyi çok yüksek olanların, sigara içilecek yerleri sınırlayan yasal düzenlemeye kesinlikle katılmadıklarını belirtenlerin oranı ise % 27.1'dir. Sigaraya bağımlılık düzeyi çok düşük olan öğretmenlerden, yasaya büyük oranda katıldıklarını ifade eden öğretmenlerin oranı (% 51.3) ile kısmen katıldıklarını ifade eden öğretmenlerin oranının (% 51.9) birbirine yakın olduğu belirlenmiştir.

Sigara içmeyi bıraktığını belirten öğretmenlerin % 43.6'sı sigarayı bırakanlar, % 38.8'i sigarayı bırakmada kararlı olanlar, % 17.6'sı ise sigarayı bırakmayı deneyenler olarak nitelendirilen gruplar içerisinde yer almaktadır. Sigara içmeyi bırakan öğretmenlerin % 43.1'i ileride sağlığını olumsuz yönde etkileyeceğini bilmesini; % 27.1'i sağlık sorunu olmasını; % 12.8'i de zararlı olmasını, sigarayı bırakmadaki en önemli nedeni olarak göstermiştir. Sigara içmeyi bırakan öğretmenlerin % 73.9'u sigarayı birdenbire bıraktığını belirtmişlerdir.

Sigara içmeyen öğretmenler, sigara içmemelerinin en önemli nedeni olarak, sigaranın sağlığa zararlı olmasını (% 72.4) göstermişlerdir.

Sigara içilecek yerleri sınırlayan yasal düzenlemeye öğretmenlerin % 62.8'i tamamen, % 13.5'i büyük oranda, % 13.4'ü kısmen, % 2.1'i az

düzeyde katıldıklarını belirtirken, % 8.2'si ise kesinlikle katılmadıklarını belirtmişlerdir.

İlköğretim ve lise öğretmenlerinin sigara içme alışkanlıklarını, farklı yıllarda ve farklı illerde, çalışma konusu yapan çok sayıda araştırma bulunmaktadır (Açık, 2011; Barış, 2009; Danacı, Yorgancıoğlu, Çelik, Topçu ve Şen 2000; Demirel, Toktamış, Nur ve Sezer 2004; Fidan, Sezer, Demirel, Kara ve Ünlü, 2006; Kocabaş, 1988; Kutlu ve Çivi, 2007; Marakoğlu, Erdem ve Çivi, 2007; Talay, Altın ve Çetinkaya, 2005; Tunç, 2007; Turgut, Deveci, Altuntaş ve Muz, 2001; Turhan, 2010; Ünlü, Orman, Cirit ve Demirel, 2002).

Bu araştırmalarda öğretmenler arasında sigara içenlerin oranı % 52.4 ile % 32.5; sigarayı bırakanların oranı % 24.3 ile % 15.3, sigara içmeyenlerin oranı ise % 52.2 ile % 29.0 arasında belirlenmiştir. Sigara içen kadın öğretmenlerin oranı % 50 ile 28.6, erkeklerin oranı ise % 61.0 ile 34.9 arasında belirlenmiştir. Kadın öğretmenlerde sigara içme oranı % 50 ile 28.6 arasında değişmekteyken bu oran erkek öğretmenlerde % 61.0 ile 34.9 arasında belirlenmiştir. Öğretmenler arasında sigarayı bırakmayı düşünenlerin oranı % 80.2 ile % 28.1 arasında değiştiği belirlenmiştir.

Öğretmenler, en çok özentisi ve merakı, sigaraya başlama nedeni olarak göstermektedirler. Bu nedenin % 82.1'e kadar çıktığı görülmektedir (Ünlü, vd. 2002).

Sigara bağımlılık düzeyi az ve çok az olan öğretmenlerin oranı Kutlu ve Çivi (2007)'nin araştırmasında % 73, Tunç (2007)'un araştırmasında % 75, Marakoğlu, vd. (2007)'nin araştırmasında ise % 76 olarak bulunmuştur. Öğretmenlerin sigara bağımlılık düzeyleri ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (Demirel, vd., 2004; Marakoğlu, vd., 2007). Benzer biçimde, öğretmenlerin cinsiyeti, yaşı ve branşı ile sigara bırakma düşüncesi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır (Kutlu ve Çivi, 2007).

Sigara içilecek yerleri sınırlayan yasal düzenlemeye katılma düzeyine ilişkin görüşler, sigara içen ve içmeyen öğretmenler arasında, anlamlı olarak farklılık göstermektedir (Açık, 2011; Turhan, 2010)

Öğretmenlerin önemli sayılabilecek oranının, sigaraya bağımlılıklarının az veya çok az olması, sigarayı bırakma olasılıklarının yüksek olabileceğini göstermektedir.

Planlı ve kontrollü bir eğitsel ortam olan okullarda bireyin daha önce geçirdiği toplumsallaşma sürecinin olumsuz etkilerini azaltmayı ve gidermeyi öngörür (Celep, 2004a: 200). Ancak bazen bunun tam tersinin de gerçekleştiği görülmektedir. Bunlardan biri de sigara içme alışkanlığının edinilmesine uygun koşulların oluşma olasılığıdır. Bu koşullardan en kritik olanlardan biri öğretmenin sigara içme davranışdır.

Öğretmenlerin sigara kullanma düzeyinin yüksek olduğu okullarda öğrencilerin sigara kullanma düzeyinin de yüksek olduğu (Murray, Kiryluk & Swan, 1984) bulgusu, bunun en önemli dayanaklarından birisidir.

Öğretmenlerin sigara içiyor olması, sadece öğrencilerin sigaraya başlamasını özendirmekle kalmamakta, aynı zamanda okulun sağlıklı çevresel koşullarını da olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bununla beraber, sigara kullanan öğretmenlerin sağlık sorunları yaşaması da kaçınılmazdır. Bu durum, sigara kullanan öğretmenlerin yaşam kalitelerini düşürmesine ve yaşam süresini azaltmaya neden olabilecektir.

Öte yandan, toplumda “davranış modeli” ve “örnek insan” olarak nitelenen (Celep, 2004b: 25) öğretmen, sadece okul ve sınıf ortamında öğrencilerle değil, okul dışında veliler ve toplumla da iç içe olan bir kişidir (Celep, 2004b: 31). Bu durum, öğretmenin sigara kullanma alışkanlığının olası etkilerinin yaygınlığını da ortaya çıkarmaktadır. Öğretmenler arasında sigara içenlerin oranını azaltılarak, onları örnek alanlar ve öğrencilerin sigara içme oranını, dolayısıyla tüm toplumdaki sigara içme oranını düşürebilir. Bütün bu açılardan bakıldığında ilköğretim okulu ve liselerde görev yapan öğretmenlerin sigara kullanma alışkanlıklarının ne denli önemli olduğu görülmektedir.

Bu nedenle, öğretmenlerin sigara içmeleriyle topyekûn ve etkili bir mücadeleye gereksinim vardır. Mücadelenin başlangıç noktalarından biri olarak, öğretmen adaylarını yetiştiren fakültelerde yer alan, uygun derslerin programları alınabilir. Örneğin Eğitim Fakültelerinin programlarında yer alan Toplum Hizmet Uygulamaları dersinde, öğretmen adayları, sigara konusunda bilgilendirilerek, duyarlılıkları artırılabilir.

Öğretmenlerin ise, sigara içmelerini önleme ve bırakmalarını sağlamaya yönelik olarak, sigaranın zararları, sigara bağımlılığı ve bırakmada izlenebilecek yöntemler konusunda eğitilmeleri, bilgilendirilmeleri, desteklenmeleri ve tedavi edilmeleri yol ve yöntemleri izlenebilir.

Kaynaklar

Açık, N. (2011). Sivas'taki ilköğretim ve lise öğretmenlerinin sigara kullanımı ve 4207 sayılı yasa ile ilgili gelişmeler konusundaki görüş, tutum ve davranışları. Yayınlanmamış uzmanlık tezi, Sivas: Cumhuriyet üniversitesi tıp fakültesi.

- Alkoçlar, H. (2012). Sigara ve etkileri. <http://www.bsm.gov.tr/ruhsag/> (Erişim Tarihi: 12.12.2012).
- Arısoy, E. S. (Ed.). (2003). *T.C. Sağlık Bakanlığı Birinci Basamağa Yönelik Tanı ve Tedavi Rehberi 2003*. Ankara, Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Hıfzıssıhha Mektebi Müdürlüğü.
- Aslan D. (2005). Dünyada ve Türkiye'de tütün kontrolünde yeni bir dönem başladı: Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 2005; 14 (1), 19-21.
- Barış, S.A. (2009). Kocaeli ili İzmit belediyesi sınırları içerisindeki okullarda görev yapan öğretmenlerde sigara içme ve kronik obstrüktif akciğer hastalığı prevalansı. Yayınlanmamış uzmanlık tezi, Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi.
- Bilir, N. (2008). Önsöz. *DSÖ küresel tütün salgını raporu 2008, MPOWER paketi*, (Çev. Ed.: N. Bilir), WHO Europa.
- Burt, R.D. & Peterson, A.V. (1998). Smoking cessation among high school seniors. *Preventive Medicine*, 27, 319-327.
- Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni SPSS uygulamaları ve yorum*. 11. Baskı, Ankara, Pegem A Yayıncılık.
- Celep, C. (2004a). Eğitimin toplumsal işlevi. C. Celep (Ed.), *Meslek olarak öğretmenlik* (ss.190-215), Ankara, Anı Yayıncılık.
- Celep, C. (2004b). Meslek olarak öğretmenlik. C. Celep (Ed.), *Meslek olarak öğretmenlik* (ss.23-49), Ankara, Anı Yayıncılık.
- Danacı, A.E., Yorgancıoğlu, A., Çelik, P., Topçu, F. Ve Şen, F.S. (2000). Manisa ili lise öğretmenlerinin sigara içmeye karşı tutumları. *Toraks Dergisi*, 1(3), 16-20.
- Demirel, Y., Toktamış, A., Nur, N. ve Sezer, E. (2004). İlköğretim okullarındaki öğretmenlerde sigara içme durumu. *Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Dergisi*, 24, 492-497.
- Elbek, O. (2010). Tütün kontrolünde ulusal mevzuat. M. Karadağ (Ed.), *Tütün ve Tütün Kontrolü*, İstanbul: Türk Toraks Derneği Kitapları, s.52-80.
- Ergüder, T. (2010). Dünyada tütün kontrolü ve Dünya Sağlık Örgütü önerileri (MPOWER). M. Karadağ (Ed.), *Tütün ve Tütün Kontrolü*, İstanbul: Türk Toraks Derneği Kitapları, s.81- 92.
- Fagerstrom, K.O., Heatherton, T.E., & Kozlowski, L.T. (1990). Nicotine addiction and its assessment. *Ear, Nose and Throat Journal*. 69(11), p.763-765.

- Fidan, F., Sezer, M., Demirel, R., Kara, Z. ve Ünlü, M. (2006). Öğretmenlerin sigara içme durumu ve sigara yasağı karşısındaki tutumları. *Toraks Dergisi*, 7(3), 196-199.
- Griesbach, D., Inchley, J. & Currie, C. (2002). More than words? The status and impact of smoking policies in Scottish schools. *Health Promotion International*, 17(1), s. 31-41.
- Herken, H., Özkan, İ., Çilli, A.S., Telcioğlu, M. ve Kucur, R. (2000). Sigara kullanma davranışında sosyal öğrenmenin etkisi. *Bağımlılık Dergisi*, 1(1), 38-42.
- Kocabaş, A. (1988). Öğretmenlerde sigara içme alışkanlığı. *Ondokuzmayıs Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 5(1), 51-61.
- Kutlu, R. ve Çivi, S. (2007). Konya ili lise öğretmenlerinin sigara içme sıklığı ve etkileyen faktörler. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 6(4), 273-278.
- Marakoğlu, K., Erdem, D. ve Çivi, S. (2007). Konya'da ilköğretim okullarındaki öğretmenler arasında sigara içme durumu. *Toraks Dergisi*, 8(1), 37-40.
- Mathers C. D. & Loncar D. (2006) Projections of global mortality and burden of disease from 2002 to 2030. *PLoS Medicine*, 3(11), 2011-2030: e442. doi:10.1371/journal.pmed.0030442.
- Murray, M., Kiryluk, S. & Swan, A.V. (1984). School characteristics and adolescent smoking. Results from the MRC/Derbyshire Smoking Study 1974-8 and from a follow up in 1981. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 38, 167-172.
- Peto, R., Lopez, A.D., Boreham, J., Thun, M., Heath Jr, C. & Doll, R. (1996). Mortality from smoking worldwide. *British Medical Bulletin*, 52(1), 12-21. <http://bmb.oxfordjournals.org/content/52/1/12.full.pdf+html> (Erişim Tarihi: 12.12.2012).
- Talay, F., Altın, S. ve Çetinkaya, E. (2005). İstanbul Eyüp ilçesi lise öğretmenlerine uygulanan sigara anketi sonuçları. *Solunum Hastalıkları*, 16, 53-59.
- Tunç, Z. (2007). Edirne'de öğretmenlerin sigara içme ile bırakma davranışları ve etkileyen faktörler. Yayınlanmamış uzmanlık tezi, Edirne: Trakya üniversitesi tıp fakültesi.
- Turgut, T., Deveci, F., Altuntaş, E. Ve Muz, M.H. (2001). Elazığ'da lise ve dengi okul öğretmenlerine uygulanan sigara anketi sonuçları. *Solunum Hastalıkları*, 3, 295-299.
- Turhan, E. (2010). Denizli merkez ilçe liselerinde 5727 sayılı yasanın ve eğitimin, öğretmenlerde sigara içmeyi bırakma üzerine etkileri. Yayınlanmamış uzmanlık tezi, Denizli: Pamukkale üniversitesi tıp fakültesi.

- Tütün bu yüzyıl içinde 1 milyar kişiyi öldürecek. (2006, 11 Temmuz). *Hürriyet Gazetesi*. <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=4730478> (Erişim Tarihi: 23.10.2012).
- TÜİK. (2010). Küresel Tütün Araştırması, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Yayın No: 3324.
- Ulusal tütün kontrol programı adlı 2006/29 sayılı Başbakanlık genelgesi (2006, 7 Ekim). *T.C. Resmî Gazete*, 26312, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/10/20061007.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/10/20061007.htm> (Erişim Tarihi: 12.12.2012).
- Uysal, M.A., Kadakal, F., Karşıdağ, Ç., Bayram, N.G., Uysal, Ö. ve Yılmaz, V. (2004). Fagerstrom test for nicotine dependence: Reliability in a Turkish sample and factor analysis. *Tüberküloz ve Toraks Dergisi*. 52(2), s. 115-121.
- U.S. Department of Health and Human Services. (2004). *The health consequences of smoking: what it means to you*. U.S. Department of Health and Human Services, Centers for Disease Control and Prevention, National Center for Chronic Disease Prevention and Health Promotion, Office on Smoking and Health. http://www.cdc.gov/tobacco/data_statistics/sgr/2004/pdfs/whatitmeanstoyou.pdf (Erişim Tarihi: 12.12.2012).
- Ünlü, M., Orman, A., Cirit, M. ve Demirel, R. (2002). Afyon'da lise öğretmenlerinin sigara içme alışkanlığı ve sigaraya karşı tutumları. *Solunum Hastalıkları*, 13, 203-207.

BAĞIMSIZLIK SONRASI KIRGIZ ŞİİRİNDE HÜRRİYET ALGISI

İsmail Turan KALLİMCİ*

Özet

Tüm Sovyetler Birliğinde olduğu gibi Kırgızistan'da da Perestroyka döneminde siyasetteki katı tutumun hafiflemesiyle, sosyal hayatta bir rahatlama oldu. Bu durum aydınlar üzerinde de etkisini gösterdi, ifade edilemeyen düşünceler dillendirilmeye başlandı. Kırgız yazar ve şairleri Gorbaçov döneminden başlayarak fikirlerini eskiye nazaran daha açık bir şekilde belirtme ve eserlerine eleştirilerini yansıtma fırsatı yakaladı. Toplumsal hareketler de eş zamanlı olarak bunu takip etti. Bu bakımdan Kırgız yazar ve şairlerin eserlerinde perestroyka döneminden başlayarak bağımsızlık sonrası dönemde yükselme eğilimi gösteren milli temalara bir yöneliş söz konusudur. Gerek toplumun gerekse bireyin hürriyeti doğrultusunda süreli yayın organlarında ve kitaplarda yazılan şiirlerin sayısı arttı; Kırgız Türklerinin hürriyet algısında değişimler gözlenmeye başlandı.

Anahtar Kelimeler: Kırgız Edebiyatı, Kırgız Şiiri, Hürriyet

THE CONCEPTION OF FREEDOM IN KYRGYZ POETRY AFTER INDEPENDENCE

Abstarct

As in every part of Soviet Union, a relaxation in the social life was observed following the softening of political atmosphere in Perestroika period in Kyrgyzstan. This had some ramifications on intellectuals and thoughts that had not been able to be expressed started to be uttered. Kyrgyz writers and poets, starting with Gorbachev era, were able to express their opinions more freely when compared to the past and were able to tell their criticisms in their works. These were accompanied by societal movements. In this regard, there was an continuously increasing orientation towards national themes in the works of Kyrgyz writers and poets starting in Perestroika period. Parallel to the developments seen in societal and individual freedoms, the number of the poems written in journals and books also increased; and changes were observed in the Kyrgyz conception of freedom.

Key Words: Kyrgyz Literature, Kyrgyz Poetry, Freedom

* Yrd. Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, turan@mu.edu.tr

Giriş

Gorbaçov'un 1986 yılında başa geçmesiyle sosyalist rejimin izlediği katı politika sona ermiş, Sovyetler Birliği halklarının siyasi ve sosyal hayatında rahatlama olmuştur. Bağımsız Kırgızistan için son merhale olan bu dönemde, özellikle de 1988-1991 yılları arasında toplumsal hareketler yaşanmıştır. 1989 yılında Kırgız gençleri Bişkek'in çevresindeki arazilerin halka verilmesi için "Aşar" adında hareket başlatmış, miting ve yürüyüşler tertip etmişlerdir. Bundan bir yıl sonra genç tarihçilerin kurduğu *Kırgızistan Genç Tarihçiler Kurulu*, toplantılarını Kırgız Türkçesi ile gerçekleştirmiştir. Bu toplantılar Sovyet yönetimindeki tüm Orta Asya ülkelerine yayılmıştır. Bunun yanı sıra yine gençlerden oluşan *Kırgızistan Demokratik Hareketi*'nin Rus emperyalizmi konusunda toplantılar düzenleyip bireysel ve toplumsal özgürlükler adına talepleri, Kırgızistan'da hürriyet havasının hissedilmesine yol açmıştır.¹

Kırgız Şiirinde Hürriyet

Dönemin ruhuna uygun olan hürriyet havası şairlerin şiirlerinde de hissedilmeye başlanmıştır. Özellikle Kırgız gençlerinin başlattıkları bu hareketler Kırgız aydınları tarafından da desteklenmiştir. Şayloobek Düşeyev "Kırgızbay Menen Kırgızgüldün Bayanı" (Kırgızbay İle Kırgızgül'ün Hikâyesi), Anatay Ömürkanov "Cer Aldı Kırgız Baldar" (Toprak Alan Kırgız Gençleri) adlı şiirleriyle, Kırgız gençlerinin toprak talebine destek vermişlerdir. Ayrıca şairlerin bu dönemde Komünist parti, sosyalist sistem, yöneticiler başta olmak üzere daha önce eleştirilmesi imkânsız olan konular üzerinde şiirler yazdıkları gözümüze çarpmaktadır.

Bu konuda Şayloobek Düşeyev "Kompartiyanın Soñku Tarıhınan" (Komünist Partinin Son Döneminden) adlı şiirinde SSCB dönemini, özeleştiri ile şu şekilde mısralarına aktarmaktadır:

<i>Kompartiya çılımın çegip turduk,</i>	<i>Komparti türküsünü</i>
<i>söyledik durduk,</i>	
<i>Kommunisttik tarbiya berip turduk.</i>	<i>Komünist terbiye verdik</i>
<i>durduk.</i>	
<i>Moskvanın ıgına köñüp turduk,</i>	<i>Moskova'nın sözünü</i>
<i>dinledik durduk,</i>	
<i>Moskvaga cün kerek degen küñü</i>	<i>Moskova'ya yün gerekli</i>
<i>dendiği gün</i>	

¹ Mehmet Saray, **Modern Kırgızistan'ın Doğuşu**, TİKA, Ankara, 2004, s. 121

*Maten bolup cuurkandı sögüp turduk. Üzülp yorganlarımızı söktük durduk.*²

Mısralardan da anlaşılabilceği üzere, Kırgız halkının o dönemde sosyalist idareye canı gönülden inanmışlığı dikkat çekmektedir. Bu inanmışlığın yanında şairin sistemin çözülmeye başlamasıyla birlikte içine düştüğü büyük hayal kırıklığı da mısralarda kendini göstermektedir. Komünist Partiye, komünist ideolojiye, Moskova'ya olan güvenin ve gösterilen fedakârlığın sona erdiğini bu mısralardan anlayabiliriz. Şairin bu konuda yazmış olduğu "Partiya Menen Süylöşüü" (Parti İle Sohbet) adlı bir şiiri daha bulunmaktadır.

Anatay Ömürkanov'un "Kızım Menen Süylöşüü" (Kızım İle Sohbet) adlı şiiri hürriyet havasının esmeye başladığının ilk örneklerini göstermesi açısından önemli bir şiirdir. Baba ve kızın diyalogları, SSCB'nin ideolojisinin özünü teşkil eden eşitlik ilkesi üzerinedir. Konuşmalar arasında artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı, hürriyetin çok uzakta olmadığı hissettirilmektedir. Kız, sosyalist ideolojinin "eşitlik" söylemine yönelik eleştirisini dile getirmektedir:

- *Baarıbzga ukuk birdey dep koyup* - *Hepimize eşit hukuk diyerek*

bul emnesi bölgönü bay, kedeydey? *bu ne böyle, bölmek zengin, fakir diye?*

- *Ok, anday dep aytpayt bala* - *Sus, öyle söylenmez çocuğum*

cindi bolup ketkensiñbi sen emne, ey?! *delirdin mi sen yoksa, hey?!*

- *Aytış kerek aytpagandı* - *Söylemek gerek söylenilmeyenleri*

ak süylöönün keldi mına zamanı. *doğruyu konuşmanın işte geldi zamanı.*³

SSCB döneminde her ne kadar eşitlik ilkesi ön plana çıkarılsa da, bunun tam tersi uygulamalar yapılmıştır. "Bal tutan parmağını yalar." düşüncesi çerçevesinde, Komünist Parti temsilcileri ve yakınları her zaman ayrıcalıklı tutulmuşlardır. Bu durum ekonomik yönden ve sosyal yaşam standardı yönünden insanlar arasında farkların oluşmasına neden olmuştur. Elbette bu durum Kırgız insanının gözünden kaçmamıştır. Şair de bu durumu, şiirinde kızının dilinden gündeme getirmektedir. Kızın sormuş olduğu bu soru karşısında baba, korktuğunu belli ederek kızını susturmaya çalışır. Burada babanın verdiği cevap, adı anılmamasına

² Şayloobek Düyşeyev, **Arabadagi Ir 2**, Biyiktik, Bişkek, 2001, s. 136.

³ Anatay Ömürkanov, **Cankise**, Adabiyat, Frunze, 1991, s. 26.

rağmen SSCB'nin güçlü ve acımasız istihbarat örgütü KGB'den çekindiğini göstermektedir. Kızın verdiği cevap ise, SSCB'nin katı kurallarının artık bittiği, düşüncelerin rahatça ifade edilebileceği, eleştirilemeyenlerin eleştirilebileceği, doğruların savunulabileceği hürriyet ortamının geldiğini bildirmektedir. Bu durum karşısında babanın şahsında Kırgız halkının çekincelerini dile getirir şair:

- *Aytkandın da cönü bar da,* - *Bir adabı var*
konuşmanın da,
munu biröö ugup kalsa *bunu birisi duyarsa*
menin künüm kıyrabaybı *benim başım belaya*
girmez mi
tiygen okşop aynek taşka?! *değmiş gibi taş*
aynaya?!⁴

Kırgız insanı SSCB döneminden gelen alışkanlıkla, halâ korkularını üzerinden atamamıştır. KGB'nin her yerde dolaştığı, en yakın arkadaşından, dostundan hatta eşinden bile şüphe eder olduğu, kimsenin kimseye güveninin kalmadığı bir ortamda yaşayan insanların bu şekilde düşünmeleri ve davranmaları gayet normal bir tutumdur. Yukarıda verilen ufacak bir eleştirinin dahi babanın “başımın belaya girmesi” demektir: Hatta “taşın aynayı parçalaması” derecesinde büyük bir belaya... Şair kızın şahsında, o günlerin artık geride kaldığını şu mısralarla, Kırgızlara ilan eder:

- *Atake, al kün başka,* - *Babacığım, o gün*
başka,
bul kün başka, *bu gün başka,*
korkunun da ebi bar da... *Bir adabı var korkmanın*
da...
Korkpoçu kölököñdön, *Korkma artık gölgenden,*
taştacı münözündü *bırak bu özelliğini*
degendin bardığına kulday köngön. *denilen her şeyi köle gibi*
kabullenen.⁵

Korkulmaması gereken günler gelmiştir. Şair “Bir adabı var korkmanın da...” diyerek aslında, SSCB döneminde duyulan bu korkuyu da, Kırgız insanının nezdinde eleştirmekte, bu kadar çok korkulmasına anlam verememektedir. Bu mısradaki aynı zamanda hür düşüncenin hâkim olduğu insanın, SSCB dönemine olan bakışını yansıtmaktadır. Şair SSCB döneminde insanların köleleştirildiğini de belirtmektedir. İnsanların bu kölelik duygusunu, rejime karşı korkak tavrı üzerlerinden atmaları

⁴ A. Ömürkanov, *a.g.e.*, s.26.

⁵ A. Ömürkanov, *a.g.e.*, s. 26.

gerektiğini belirtmektedir. Ömürkanov, hür düşüncenin gereğini şu şekilde izah eder:

<i>Andan körö kıykır, çñır</i>	<i>Aksine bağır, çığır</i>
<i>cıylbagan cıynalıştın,</i>	<i>toplanamayan</i>
<i>toplantının,</i>	
<i>toktolbogon toktomuna:</i>	<i>tartışılmayan kanununa:</i>
<i>- Çoñgo bölök, bizge bölök</i>	<i>- Büyüğe farklı, bize</i>
<i>farklı</i>	
<i>oorukana kurbagıla.</i>	<i>hastahane yapmayın.</i>
<i>Bolgula de baarıñ birdey,</i>	<i>Hepiniz eşit olun de,</i>
<i>çoñdor bizge çirenışpey</i>	<i>büyükler bize üstün</i>
<i>bakmayıp</i>	
<i>cürsün de cöpcönököy</i>	<i>yaşasın de oldukça sade</i>
<i>Lenindey.</i>	<i>Lenin gibi.⁶</i>

Görüldüğü gibi yanlışın karşısında dimdik ayakta durabilmek, yanlış olduğunu gerekirse yüksek sesle ifade edebilmek, yanlış yapanlara bunun hesabını sorabilmek hür düşüncenin gereğidir. Sistem içerisinde baş gösteren yönetim kademesindekilere ayrıcalıklı tutumlar ve kanunların kişilere göre yorumlanması şairin isyanına neden olmuştur. Şair sesini yükseltirken bu seslenişin muhatabı sosyalist düzenin geldiği nokta ve uygulayıcılarıdır. Ömürkanov, sosyalist ideoloji ile yetişmiş olmasının getirdiği anlayışla, belki de yukarıda bahsettiği korkunun kendisinde de kırıntılarının bulunmasıyla, eşitlik kavramının uygulanmasında Lenin'i örnek göstermekte, sosyalist ideolojinin teorisinin doğru olduğunu ima etmektedir. Bilindiği gibi SSCB'nin dağılmasından sonra rejimin Stalin tarafından yanlış uygulandığı insanlar tarafından ifade edilmekte, Stalin suçlanmaktadır. Kırgız insanını hür düşünceye ve hür iradeye çağıran ilk şiiirlerden olması bakımından Ömürkanov'un bu şiiiri, Kırgız edebiyatı ve şiiiri açısından önemli bir yere sahiptir.

Sözlerini Calil Sadıkov ile Şaban Kuluyev'in yazmış olduğu Kırgız millî marşında hürriyet sevinci, mısralara yansıyan coşku ve gelecek için taşınan büyük umutlar ifade edilir:

<i>Atkarılıp eldin ümüt tilegi,</i>	<i>Yerine gelip halkın ümidi</i>
<i>dileği,</i>	
<i>Celbiredi erkindiktin celegi.</i>	<i>Dalgalandı hürriyetin</i>
<i>sancağı.</i>	
<i>Bizge cetken ata saltın, murasın,</i>	<i>Bize ulaşan baba</i>
<i>geleneğini, mirasını,</i>	

⁶ A. Ömürkanov, *a.g.e.*, s.27.

*Iyık saktap, urpaktarga bereli. Kutsal tutup, verelim
nesillere.⁷*

Uzun yıllar boyunca Kırgız insanının arzuladığı hürriyet kazanılmıştır. Hürriyetini kazanan Kırgız insanının görevi, millî değerlerin; atalardan miras kalan millî-manevî değerlerin gelecek nesillere aktarılmasıdır. Hürriyeti ellerinde bulan Kırgız halkının başka bir görevi ise;

*Algalay ber kırgız el, İleri atıl Kırgız halkı,
Azattıktın colunda. Hürriyet yolunda.
Örkündöy ber, ösö ber, Serpiliver, gelişiver,
Öz tagdırıñ kolunda. Öz kaderin elinde.⁸*

çağın gereklerine uygun olarak kendisini geliştirmektir. Artık gelecek, başkalarının düşünceleriyle ve ağızlarından çıkacak cümlelerle şekillenmeyecektir. Kırgızlar kendi kaderini kendileri çizecektir.

Sooronbay Cusuyev kazanılan hürriyetten duyduğu coşkuyu şiirine aksettirmiş şairlerden biridir. Sooronbay Cusuyev “Han Manas Tukumdarı, Kaydasıñar?” (Han Manas’ın Nesli Neredesiniz?) adlı şiirinde hürriyetin ne demek olduğunu okuyucularına izah etmektedir:

*Akıru adilettik ceñdi mına - Sonunda adalet kazandı
işte,
Azattık Ala-Toogo keldi mına! Hürriyet Ala Too’ya
geldi işte!
Özüñ caz, özüñ süylö öz tiliñde, Özüñ yaz, özüñ söyle, öz
dilinde,
Özüñ kaz özüñ tapkan kendi mına! Özüñ çıkar bulduğun
madeni işte!⁹*

Şair hürriyetin elde edilmesini adaletin tecelli etmesi olarak görmektedir. Dolayısıyla Kırgız topraklarının ve halkının Sovyet döneminde baskılar altında yaşamasının “adaletsizlik” olarak nitelenebileceği ortaya çıkmaktadır. Hürriyetin birebir göstergesi olan dil meselesi de hemen ardından gelmektedir. Artık Kırgızlar, yukarılardan bir yerlerden baskı ve denetim olmaksızın kendi dillerinde hür bir şekilde yazabilecek, söyleyebilecektir. Şair aynı şiirde;

*Köz salıp kuday senin köz çaşıña, Nazar edip Allah senin
gözyaşına,*

⁷ <http://www.turkbirlik.gen.tr/lang-tr/bas-bet/56-turkiye-haberler/202-turk-dunyasi-milli-marslari.pdf>

⁸ <http://www.turkbirlik.gen.tr/lang-tr/bas-bet/56-turkiye-haberler/202-turk-dunyasi-milli-marslari.pdf>

⁹ Sooronbay Cusuyev, **Adamdar**, Bişkek: Kırgızstan, 1997, s. 9

*Ee bolduñ emi kırıgız öz başıña. Sahip oldun artık Kırıgız,
öz başına.¹⁰*

demektedir. Şair, yukarıda bahsedilen adaletin gerçekleşmesini Allah'ın Kırıgız halkının gözyaşına nazar salmasına bağlamaktadır. Şair Kırıgız halkının gözyaşı döktüğünü ifade etmek hem geçmiş dönemde çok büyük acıların yaşandığını, hem de hürriyetin ne denli arzulandığını anlatabilmesi açısından uygun bir kullanımdır. Şair şiirin devamında

*Ulanıp ulam önüp tukumubuz, Geleceğe uzayıp gelişip
neslimiz,*

*Zamandan ubay körör uçurubuz. Bu devirden şefkat görme
vaktimiz.*

*Tilektin büt bardığı orundalar Dileğin tamamı yerine
gelir*

*Tiygen kez kolubuzga ukugubuz. Geçtiği zaman elimize
hakkımız.¹¹*

diyerek, artık baskı rejiminin ve çekilen acıların geride kaldığına, geleceğin hür Kırıgız insanı için güzellikler ve rahatlık getireceğine inanmaktadır. Ancak geleceğin güzel olabilmesi için, yeni dönem ile birlikte Kırıgız insanının hürriyetin değerini ve hürriyeti yaşamayı tam anlamıyla öğrenmesi, bilmesi gerekmektedir. Bunun için şair öğütte bulunmaktadır:

*Öspösök al ukuktan paydalanıp, Büyümezsek o haktan
faydalanarak,*

*Öksüybüz, birkıranıp, maydalanıp. Zayıflarız, bölünüp
parçalanarak.*

*Tüz coldon türtüp iyse bölüp-caruu, Doğrudan rahatsız etse
bölmek yıkmak,*

*Tüşöbüz tuñguyukka taygalanıp. Uçurumdan ineriz
yuvarlanarak.¹²*

Hürriyet ortamının hazırladığı bu fırsatlardan faydalanmak gerektiğini söyleyen şair, bu fırsatların kaçırılması halinde tam tersi bir durumun ortaya çıkacağını belirtir. Şairin söylemek istediği hürriyetin kazanılması ile millî birlik beraberliğin pekiştirilmesi yönünde adımların atılması kolaylaşmıştır. Ancak hürriyetin bu yönünün göz ardı edilmesi ve hürriyetin yanlış yorumlanması ile geri dönülemez hataların yapılacağı da kaçınılmazdır. İlk iki mısradan, Kırıgızistan'daki kabilecilik, boy milliyetçiliği yaklaşımlarına dikkat çekilmiştir.

¹⁰ S. Cusuyev, **a.g.e.**, s. 9.

¹¹ S. Cusuyev, **a.g.e.**, s. 9.

¹² S. Cusuyev, **a.g.e.**, s. 10.

Cusuyev “Azattık Cönündö” (Hürriyet Hakkında) adlı şiirinde bağımsızlık dönemini şu şekilde yorumlamaktadır:

*Azır kırgız öz baktısın tapkan kez, Şimdi Kırgız'ın kaderini
çizdiği zaman,
Tarihinin cañı betin açkan kez. Tarihinin yeni sayfasını
açtığı zaman.
Abalkaday azgırılбай cel sözgö, Evvelki gibi kapılmayıp
boş sözlere,
Azattıktın nagız daamin tatkan kez. Hürriyetin hakiki tadını
tattığı zaman.¹³*

Hürriyet, şair için halkın kaderini kendisinin belirleyebilmesidir. Geçmişten sıyrılarak yeni bir sayfa açan Kırgız halkı, “boş sözlerle” halkı oyalayan, birçok şey vaat eden fakat hiçbirini gerçekleştirmeyen, eşitlik, dostluk, barış ve hürriyet gibi kavramları sıkça kullanmasına rağmen içi doldurulmayan sözlere artık rağbet etmemelidir. Bu dönem Kırgız halkı için “hürriyetin gerçek tadını” çıkardığı dönem olarak gösterilmektedir. Şair şiirin ilerleyen mısralarında bu duruma şüpheli yaklaşanlar bulunduğunu söyler:

*Birok da bar böödö kaygı cegender, Fakat halâ var boşuna
kaygı duyanlar,
Tili menen buuday kuurgan “berender” Dili ile buğday kavuran
“kahramanlar”
“Kırgız kantip bolup ceke mamleket, “Kırgız nasıl olur
bağımsız devlet,
Özün özü başkara alsın” degender. Kendi kendini
yönetebilir” diyenler.¹⁴*

Bazı Kırgızlar kazanılan bağımsızlığın ve hürriyetin sevincini yaşamak yerine, karamsar bir yaklaşım göstermektedir. Aslında bu yaklaşımın gösterilmesi çok da olağandışı bir tepki değildir. Öncesinde Çarlık Rusya, sonrasında ise yetmiş yıllık SSCB dönemiyle birlikte, karar verme yetisini başka beyinlere ve ellere bırakan Kırgız insanının tamamının, ortaya çıkan bu özgürlük havasını, tedirgin olmadan, coşkuyla karşılamaları elbette beklenilemezdi. Bu durum, içinde yaşadıkları ve gelenek halini alan “güvensizlik” ortamı ile alâkalıdır. Bilindiği gibi şair ve yazarların eserleri sosyalist ideoloji doğrultusunda takibe alınmakta, hayatın her safhası KGB'nin gölgesi altında yaşanmaktadır. Kırgız insanı için yapılması gereken sadece belirlenen doğrultuda yaşaması, şair ve yazarların ise belirlenen ölçülerde

¹³ S. Cusuyev, **a.g.e.**, s. 52.

¹⁴ S. Cusuyev, **a.g.e.**, s. 52.

yazmasıdır. SSCB halklarının gelenek dışı düşünceleri fazlalıktır. Böyle düşünce ortamından çıkan insanın da, hürriyet ve bağımsızlığı algılamasının farklı olacağı aşikârdır. Şairin şiirde yansıttığı düşünceleri bu bağlamda değerlendirmek doğru olacaktır. Mısralarda Kırgız halkına yönelik eleştiri devam eder:

<i>“Alduu ölkö, küçtüü ölkö başkarıp, ülkenin yönettiği, Al köngön el caltaptap da, cazganıp. sırnaşıp ve yaslanıp. Calkoo, ıškoo, calakay el, - deyt alar, halk, der onlar, Canın ayap, cayrap tınat aç kalıp”.</i>	<i>“Kuvvetli ülke, güçlü Ona alışmış halk, Tembel, miskin, uysal Özüne acıyıp, ölüp kalır aç kalıp”.</i> ¹⁵
--	--

Görüldüğü gibi, Kırgız halkı, SSCB döneminde belirli kalıplara alışmış olan, bu kalıplar çerçevesinde tüm hayatını tanzim eden, bir fazlasını düşünme, bir fazlasını arzulama gibi lükse sahip olmayan bir toplum olarak değerlendirilmektedir. Kırgız halkının tembel, uysal, miskin gibi olumsuz sıfatlarla değerlendirilmesini mısralarına taşıyan şair, bu şekilde hürriyetini kazanmış Kırgız halkını kendine getirmeye, hürriyetinin ve bağımsızlığının değerini anlamaya çağırır. Bu çaba sonraki dörtlükte daha açık hissedilir:

<i>Anday bolso, kırgızdı kim el desin, halk desin, Azattıkka çıkkın asıl cergesin vatanını Abat kılıp akıl menen başkaruu yönetmek Anın kantip öz kolunan kelbesin. gelmesin.</i> ¹⁶	<i>Öyle ise Kırgız'a kim Hürriyete kavuşan asil İmar edip akıl ile Onun nasıl kendi elinden</i>
---	---

Şair hürriyetin ve bağımsızlığın getirdiklerinden bîhaber olan, SSCB yadigârı düşünce ve hareket kalıplarıyla yaşamına devam edenleri hedef alır. Özgür Kırgız insanının bunun farkına vararak, bağımsızlığını ilan etmiş ülkenin yapılandırılmasında, millî duygu ve düşünceler ışığında geliştirilmesinde rol oynaması gerektiğini ifade etmektedir. Şair, Kırgız halkını bilinçlendirmek ve yüreklendirmek adına sıraladığı eleştirilerin arkasından şiirinin sonunda, Kırgız halkına güveninin tam olduğunu belirtir:

¹⁵ S. Cusuyev, **a.g.e.**, s. 52.

¹⁶ S. Cusuyev, **a.g.e.**, s. 53.

*Tatsa dağı kalkım tagdır kasabın, Tatsa da halkım kaderin
gazabını,
Tartsa dağı turmuştun oor azabın. Çekse de hayatın ağır
azabını.
Aç, culañaç bolso dağı al azır, Açbilaç olsa dahi o
şimdi,
Artık köröt azattıkta çaşaarın. Yeğ tutar hür şekilde
yaşamayı.¹⁷*

Şair, Kırgız halkının, yeni dönem ile birlikte ortaya çıkan ekonomik meseleler, günlük hayatı idame ettirebilmek adına çekilen dertler, işsizlik ve yoksulluğun artmasıyla oluşan bireysel ve toplumsal buhran hat safhaya ulaşsa bile, hürriyetini her şeyden üstün tutacak şuura sahip olduğunu belirtir. Geleceğin, hürriyetin değerini bilen Kırgız insanının çabalarıyla oluşturulacağını farkındadır ve bu yönde umutludur.

Akbar Rıskulov, Kırgız devletinin bağımsızlığını ve hürriyet sevincini “Kırgız Ulut Uranı” (Kırgız Milli Parolası) adlı şiirinde şu şekilde ifade etmektedir:

*Azır kırgız başkalarga teñ bolup, Şimdi Kırgız başkalarıyla
eşit oldu,
Ala-Too do altı duban el bolup, Ala Too 'da altı boy halk
oldu,
Erkin Kırgız mamleketi tüzüldü, Hür Kırgız devleti
kuruldu,
elibizdin keleşegi keñ bolup. Halkımızın geleceği
açıldı...¹⁸*

Şair Kırgız halkının bağımsızlıkla birlikte diğer dünya milletleriyle eşit hale geldiğini belirtir. “Eşit” kelimesiyle sosyalist sisteme de atıfta bulunmaktadır. Eşitlik söylemleriyle geçen 70 yıllık bir dönemden sonra, Kırgız’ın ancak bağımsızlığını kazandıktan sonra gerçek eşitliği elde ettiğini ima etmektedir. Hür Kırgız devletinin kurulmasıyla Kırgız halkının geleceğinin aydınlık olduğunu ifade etmektedir. Rıskulov, şiirin devamında hürriyetin kalıcı olması için ataların ervahından yardım da ister.

Akbar Rıskulov’un “Azattık İrı” (Hürriyet Şiiri) adlı şiiri epik özellikler taşımaktadır. Şair Kırgız halkının hürriyetini kazanmasının coşkusu, Kırgız Türklerinin köklü ve şanlı tarihini hatırlatarak destansı bir söyleyişle okurlarına aktarmaktadır:

¹⁷ S. Cusuyev, **a.g.e.**, s. 53.

¹⁸ Akbar Rıskulov, **Kuduret**, Biyiktik, Bişkek, 2003, s. 42.

*Aziyada at oynotkon eldenbiz,
halklardanız,
azaptı da, tozoktu da ceñgenbiz.
yenmişiz.
Asabañdı biyik kötör, kırgızım,
Kırgız'ım,
azattıkta caşoo üçün kelgenbiz!
gelmişiz!¹⁹*

*Asya'da at koşturan
azabı da, cehennemi de
Sancağını yüksek tut,
Hür şekilde yaşamak için*

Asya'da hüküm süren en eski Türk boylarından biri olan Kırgızlar, tarihleri boyunca mücadele içinde olmuşlardır. Bu mücadelelerden, zorlu süreçten günümüze ulaşan halkın bayrağını dalgalandırmasını yani hürriyetin değerini anlamasını ister. Kırgız halkının “azabı da cehennemi de yenmiş” olması, şairin SSCB dönemine atıfta bulunduğunu düşündürmektedir. Şair, Kırgızların zaten dünyada hür bir şekilde yaşamak için var olduğunu belirtir. Halkıyla, tarihiyle ve halkının mücadele gücüyle gurur duyduğu mısralardan rahatça anlaşılabilir. Aynı coşkun söyleyiş şiirin devamında da görülmektedir:

*Tarbiyasın babalardın körgönbüz,
almuşız,
tarihtı biz taşka cazıp kelgenbiz,
gelmişiz,
kasıbzıdı Ata curtkı colotpoy,
bastırmamış
dosubuzga tördön orun bergenbiz!
vermişiz!²⁰*

*Babaların terbiyesini
tarihi biz taşa yazıp
yağuları Ata yurda
dostumuza başköşeyi*

Kırgız halkının köklü gelenekleri ve kültürüyle övünen şair, düşman karşısındaki yiğitliğiyle, dostuna karşı olan geniş yürekliliğiyle de gurur duymaktadır. Rıskulov bağımsızlığı ilerleyen mısralarda şu şekilde tasvir eder:

*Ala-Too do altı duban el bolup,
halk olup,
algaladık başkalarga teñ bolup,
olup,
Azat Kırgız mamleketin kurabız
kuracağız*

*Ala Too'da altı sancak
ilerledik başkalarına eşit
Bağımsız Kırgız devletini*

¹⁹ A. Rıskulov, **a.g.e.**, s. 61.

²⁰ A. Rıskulov, **a.g.e.**, s. 61.

Ata curtun keleşegi keñ bolup! *Ata yurdun geleceği açık olup!*²¹

Hürriyet rüzgârının Ala Too'da esmeye başlamasıyla şair destanlar döneminde yaşamaya başlar. Altı boydan ibaret Kırgız halkının, dünya devletlerine ve halklarına eşit olduğunu söyler. Burada şair, halkın büyük problemlerinden biri olan “kabilecilik” tutumuna atıfta bulunmaktadır. Günümüzde Kırgızistan'da siyaset başta olmak üzere, zaten az sayıda olan halk arasında, boy milliyetçiliği güçlenmeye başlamıştır. Hürriyet ortamında bu durumun yaygınlaşmasından kaygı duyan şairin meseleyi şiirinde işlemesi, bağımsızlığın ve hürriyetin ancak birlik-beraberlikle mümkün olacağını anlatmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Şair şiirinin sonunda gençlere seslenmektedir:

Çaştarıñ namıs karmasın, *Gençler namusu pek tutsun,*
calının elge arnasın, *ateşini halkına adasın,*
kalkımdı korgop, *halkımı koruyup,*
calpıñdı koldop, *hepinizi kollayıp,*
Caratkan özü calgasın! *Yaradan kendi saklasın!*²²

Görüldüğü gibi şair geleceğin gençlerin omuzlarında yükseleceğinin farkındadır. Bağımsızlık döneminde gençlerin tüm güçleriyle halkı için çalışması gerektiğini ifade eder, aynı zamanda hür Kırgız insanını ve bağımsız Kırgız devletini Yaradan'ın koruması için dilekte bulunur.

Bağımsızlık sonrası birinci kuşak şairlerinden olan Kudaybergen Cumanazarov, Rıskulov gibi destansı bir söyleyişle hürriyeti karşılamaktadır. Cumanazarov “Erkindik İri” (Bağımsızlık Şiiri) adlı şiirinde bağımsızlığı, halkının tarihinin yüceliğiyle birleştirerek anlatır:

Kılımdardın şamalı kıyrın baskan, *Yüzyılların rüzgârıdır etrafında oynaşan,*
Ala-Toonun üstüindö köpkök asman. *Ala Too'nun üstünde masmavi asuman.*
Akkulanın ay tuyak izi tüşüp, *Akkula'nın ay ayağının izinin kaldığı,*
Aşuuların kırgızdın köçü aşkan... *Geçitlerini Kırgızların göçüdür aşan.*²³

²¹ A. Rıskulov, **a.g.e.**, s. 62.

²² A. Rıskulov, **a.g.e.**, s. 62.

²³ Sagın Akmatbekova, Süyörkul Turgunbayev, Toktosun Samudinov; **Kırgız Poeziyasının Antologiyası**, Kırgızstan Sooros Fondu, Bişkek, 2000, s. 283

Ala Too Kırgız halkının vatanı yani Kırgızistandır. Ala Too, üzerinde uçsuz bucaksız gökyüzü bulunan ve geçitlerinde Manas'ın atı Akkula'nın toynağının izi olan kutsal ve geniş bir vatanıdır. Şair halkın yaşadığı toprakların kutsallığını, yüceliğini okurlarına anlatabilmek için bu tasviri şiirinin başında kullanmıştır. Sonrasında ise bu kutsal topraklarda kurulan Kırgız devletinin coşkusu yansıtmaya ve tarihî tasvirlerle devam eder:

<i>Kızgaldaktay albirgan kızıl tañı,</i>	<i>Laleler gibi atmıştır kızıl</i>
<i>tanı,</i>	
<i>Erkindigin korgogon Kırgız hanı.</i>	<i>Hürriyetini korumuştur</i>
<i>Kırgız hanı.</i>	
<i>Türmöktölgön buluttar Kögündöğü,</i>	<i>Toplanan bulutlar</i>
<i>gökyüzündeki,</i>	
<i>Şeyit ketken erlerdin ıyık canı...</i>	<i>Şehit olan yiğitlerin</i>
<i>kutsal canı.²⁴</i>	

Halkın geçmişte birçok savaşta kırıldığını, vatanın kan revan içinde kaldığını, buna rağmen Kırgız hanlarının hürriyeti koruduğunu ifade eden şair, bu savaşlarda şehit olanların ruhlarının gökyüzünde toplanan bulutlara dönüştüğünü söyler. Şehitlerin ruhunun buluta dönüşmesiyle şair, aslında Türkler'in ataların ruhunun halkı koruduğu inanışını hatırlatmıştır. Şiirin devamında, Kırgız halkının karakterine duyduğu saygıyı dile getirir:

<i>Peyli taza elinin suularınday,</i>	<i>Yaradılışı temiz halkının</i>
<i>suları gibi,</i>	
<i>Köönü körköm gülbulak tulañınday.</i>	<i>Gönlü görkemli çiçekli</i>
<i>bağları gibi.</i>	
<i>Öz bedelin tüşürböy biyik karmap,</i>	<i>Değerini kaybetmeyip</i>
<i>yüksek tutup,</i>	
<i>Özgö eldi barktagan tuuganınday.</i>	<i>Özge halklara saygı</i>
<i>gösterir yakını gibi.²⁵</i>	

Çeşitli benzetmelerle Kırgız halkının yaşadığı coğrafyanın özelliğini ruhunda, bedeninde özümsemiş, saf, berrak, iyi niyetli ve barışçıl bir halk olduğunu belirtir. Cumanazarov dörtlüklerden sonra verdiği iki mısra ile şiirini sonlandırır:

<i>Asabası asmandap Kün çığıştan,</i>	<i>Sancağı gökyüzünde</i>
<i>dalgalam doğuda,</i>	
<i>Kündü tosüp baratkan Kırgızstan!</i>	<i>Güneşi karşılayıp</i>
<i>gitmekte Kırgızistan!²⁶</i>	

²⁴ S. Akmatbekova, S. Turgunbayev, T. Samudinov; **a.g.e.**, s. 283.

²⁵ S. Akmatbekova, S. Turgunbayev, T. Samudinov; **a.g.e.**, s. 283.

“Asaba” Kırgız Türklerinin tarihte, savaflara giderken ve dönerken ordunun başında göğe yükselttikleri sancaktır. Şair Kırgızistan ve Kırgızların bağımsızlıklarını bir savaş, bir mücadele sonrası kazanmış, seferden dönüyormuş gibi tasvir etmektedir. Bağımsız Kırgızistan’ın “güneşi karşılayarak” gitmesi ise aydınlık gelecek ile ilişkilendirilerek verilmiştir.

Manap Aliyev Kırgızların hürriyetini kazanmasını “Bolgun Kırgız, Sen, Aman!” (Kırgız Sen Sağ Salim Ol!) adlı şiirinde, özellikle bu dönemde Kırgız halkının birlik içinde olması gerektiğini belirterek anlatmıştır. Aliyev şiirinde halkına şöyle seslenir:

<i>Körünüp köktün betinen yüzünden ceti yıldız birigip, birimdiği bilinip intimək artıp bekigen, güçlenen, ülgü bolup ün-sözsüz ündöp çıgıp Cetigen...</i>	<i>Görünüp göğün Yedi yıldız birleşip, Birliğı bilinerek Dayanışma gittikçe Örnek olup sessiz sedasız Destek çıkıp Cetigen...²⁷</i>
--	--

Şair gökyüzündeki yedigen yıldız kümesinin, Kırgız halkı için bir örnek teşkil ettiğini belirtmektedir. Yedigen yıldız kümesi, uçsuz bucaksız gökyüzünde yan yana ve birlik içinde yaşamaktadır. Aliyev çağrısını ilerleyen mısralarda da devam ettirir:

<i>Müldö kırgız birigip birimdiğın bilinip Cetigenden köktöğü cetilip ülgü alsañçı?!</i>	<i>Kırgızlar bir araya gelip Birlikteliğın görülsün Cetigen’e gökteki Ulaşıp örnek alsana?!²⁸</i>
--	--

Ayrıca yedigen yıldız kümesinin örnek gösterilmesinin başka bir sebebi, günümüzde Kırgızistan’ın 7 idarî bölgeye ayrılarak yönetiliyor olmasıdır. Kırgız halkının bu dönemde yapması gerekenleri şöyle dile getirir:

<i>keleçek için kıl çaynap erteñiñ oylop kögörüp, gelişsene, ... ara bök işten baştabay köçüñ ulap ketseñçi?! ettirsene?!</i>	<i>Gelecek için gam çekip Yarınıñı düşünerek İşi yarımından başlamayıp Göçünü devam Geleceğe ilerleyip</i>
---	--

²⁶ S. Akmatbekova, S. Turgunbayev, T. Samudinov; **a.g.e.**, s. 283.

²⁷ Manap Aliyev, **Iymanıñ, Camıñ, Bir Bolsun**, Kırgız Cazuuçular Soyuzu, Bişkek, 2001, s. 7.

²⁸ M. Aliyev, **a.g.e.**, s. 8.

*birimdikke ündögön
Cetigenge cetseñçi!?*

*Birlikteliği seslendiren
Cetigen'e ulaşınsana!?²⁹*

Şaire göre Kırgız halkı geleceğini düşünerek hareket etmelidir. Geçmişin “yarım işini” artık bırakmalı, kendi “göç”ünü kendisi yönlendirmelidir. Burada kastettiği “yarım iş” SSCB dönemidir, “göç” ise halkın özgürlük ve bağımsızlığa doğru yolculuğudur. Şair Kırgız halkına seslenmeye devam eder:

*Tegi tektüü - Manastan
Manas'tan
caralgansıñ kanatçıñ
azattığıñ algañça
başka tüşüp ar kaçan
özgö biylep özüñdü
ötüp turgan... ar zaman...*

*Kökü derinlerde olan
Yaratılmışsın kanatlı
Azatlığını alana dek
Başındaydı zaman
Başkaları yönetip seni
Geçti gitti...nice*

zaman...

*keldi bugün kezegin
bolgun kırgız, sen, aman!*

*Geldi bugün senin sıran
Kırgız sen sağ salım*

ol!³⁰

diyerek Kırgız halkının Manas'ın nesli olduğunu tekrar hatırlatır. Tarih içinde halkın kendi kendini yönetmediğini, her zaman birilerinin yönetimi altında olduklarını ifade etmektedir. Bağımsızlıkla birlikte artık söz söyleme sırası Kırgız halkındadır. Kırgız insanı, bağımsız ülkesinde, hürriyetini ellerine almış şekilde, kendi kendini yönetecek erke sahip olmuştur. Şair, bağımsızlık dönemiyle birlikte, ülkenin Açık Pazar ekonomisine geçmesini fırsat bilerek halkın emeğine göz koyanları şiddetle eleştirmiştir:

*Teñir koldop bergenin
kezeginin kelgenin
bark albağan ersinip,
Teñirge tete teñsinip*

*Tanrı kollayıp verdiğini
Sırasının geldiğini
Kendinden küçük görüp,
Tanrı'ya kendini eşit*

tutup

el akın cegen - er kaman!

Halk hakkını yiyen

domuzdur!³¹

Kırgızistan'da, geçiş döneminde kanun ve yönetim boşlukları meydana gelmiştir. Şair, bu boşluklardan faydalanarak bir anda mevki-makam sahibi olan, halkın malına mülküne el uzatan kişiler olduğunu belirtir. Bu kişiler Allah'a şirik koşarcasına büyüklenmektedir. Şairin bu

²⁹ M. Aliyev, **a.g.e.**, s. 8.

³⁰ M. Aliyev, **a.g.e.**, s. 8.

³¹ M. Aliyev, **a.g.e.**, s. 9.

tür kişileri “domuz” olarak nitelendirmesi, domuzun maddî ve manevî anlamda pis bir hayvan oluşuyla alâkalıdır. Aliyev şiirinin devamında, halkın derdiyle dertlenip, hak-hukuk gözetenlerin ise mal-mülk ve makam-mevki sahibi olmadıklarını, onların bunlarda gözlerinin olmadığını belirtir.

*azattığıñ koluñda,
azaptanuu coluñda
suraganda atıñdı
kelgen - degin - kezegim!
Kim degende teğiñdi
bergen - degin - Teñirim!*

*Azattığın elinde,
Azap dolu bu yolda
Sorunca adını
Geldi de benim sıram!
Kökün kim deyince
Verdi de Tanrı'm!³²*

Görüldüğü gibi hürriyet yolunun zor bir yol olduğunu belirtmektedir. Kırgız halkının önünde çetin bir yol olarak görünse de hangi yoldan gidileceğini halk belirleyecektir. Şair, bağımsızlığı Allah'ın lütfu olarak görmektedir.

Manap Aliyev “Azattık” (Bağımsızlık) şiirinde ise yıllar yılı halkın beklediği, arzuladığı hürriyetin sevincini yansıtmakta, aynı zamanda bağımsızlığın değerinin anlaşılması gerektiğini izah etmeye çalışmaktadır.

*Azattık cegen nan emes,
değil,*

Hürriyet yiyecek ekmek

*adamga bergen can emes
küttürüp cürüp köp kılım,
kapıstan atkan tañ emes!*

*İnsana verilmiş can değil
bekleterek çağlar boyu,,
Aniden atmış tan değil!³³*

Önce hürriyetin mahiyeti üzerine açıklamalarda bulunan şair, yüzyıllardır beklenen hürriyetin rastlantı sonucu elde edilmediğini ifade etmektedir. Hürriyetin değerini ise şu mısralarla anlatmayı tercih etmiştir:

*Miñ cıldap küsöp cetpegen
azattık - eldin tilegi,
ak calgap Manas koldosun,*

*Bin yıllardır ulaşamayan
Hürriyet halkın dileğidir,
Halk isteyip Manas*

kollasın,

azattık keldi, bileli!

Hürriyet geldi bilelim!³⁴

Binlerce yıldır Kırgız halkı çok arzuladığı halde hürriyetine ulaşamamış ancak 20. yüzyılın sonunda bu hayal gerçekleşmiştir. Halkın dua, dilek ve mücadelesiyle kazanılan hürriyeti koruması için, Manas'ın yüce ruhuna seslenmekte, halkı hürriyetin değerini bilmeye çağırmaktadır:

Azattık keldi, bileli!

Hürriyet geldi, bilelim!

³² M. Aliyev, **a.g.e.**, s. 9.

³³ M. Aliyev, **a.g.e.**, s. 60.

³⁴ M. Aliyev, **a.g.e.**, s. 60.

*Bir ömür aga cetpegen,
yetemeyen,
kut konup kırgız cerine
oomatı tursun, ketpegen!
böyle!*³⁵

*Bir ömür buna
Kut kondu Kırgız yerine
Yolu açık olsun hep*

Kırgız Türkleri bilindiği gibi ilk devletlerini kurmuşlardır. Şair bu sebepten hürriyetin kazanılmasını, vatana “kut konu” diyerek vermekte, kutsallık atfetmektedir. Şair bu kutsallıkla Kırgız halkının, vatanının yolunun açık olmasını diler.

Genç kuşak şairlerden Altınbek İsmailov, Manap Aliyev gibi düşünmekte, uzun yıllar sonra kazanılan hürriyetin değerini bilmek gerektiği üzerinde durmaktadır.

*Bayandap
Baştan ayak
Aytıp turgan,
Kança cıl
Katuu azap
çekkeniñdi!*

*Beyan edip
Baştan ayağa
Söyleyip durduğun,
Kaç yıl
Büyük azap
çektiğini!*³⁶

İsmailov’un büyük azap ve acılardan kastettiği elbette SSCB dönemidir. Bu dönem Kırgız insanı için unutulmazdır, onun her zaman zihninde ve dilindedir. Şaire göre halkın bu dönemi unutmaması gerekmektedir:

*Baştapkı
Al küçünön
Kaytıp turgan
Çeç ırgıt
üstüñdöğü
Çepkeniñdi!*

*Başlardaki
O güciünden
Mahrum bırakan
çıkır fırlat
üstündeki
kaftanı!*³⁷

İsmailov’un “kaftan” olarak kastettiği, sosyalist düzenin halkın üzerine, yüreğine, kanına sinen fikriyattır. Çünkü insanlığı yıllar boyunca uyuşturan bu zihniyet sökülüp atılmadıkça, halkın özgüveni yerine gelmeyecektir. Sosyalist düşünce sistemi insanın maddî manevî tüm gücünü kısıtlamıştır. Şair insanların ellerine geçen hürriyetin farkına varmalarını istemektedir:

*Antkeni,
Aylap-cıldap
Akıykat*

*Çünkü,
Aylar yıllar sonra
Hakikat*

³⁵ M. Aliyev, **a.g.e.**, s. 61.

³⁶ Aysuluu Esen Kızı, “Açık Sayasat”, **Alibi**, Bişkek, 19.08.2008, s. 12.

³⁷ A. Esen Kızı, *a.g.m.*, s. 12.

*Azattukka
Cetpediñbi!*

*Hürriyet'e
Ulaşmadın mı?!³⁸*

Eski düşüncelerini, alışkanlıklarını terk etmelidir çünkü hürriyet artık Kırgız insanının önünde durmaktadır. SSCB'den miras kalan bu düşünce sistemini özgür düşünceyle değiştirmenin vakti gelmiştir.

Bağımsızlık sonrası Kırgız şiirinde hissedilen millî coşku, gelecek üzerine kurulmuş umutlu yaklaşım, Şayloobek Düyşeyev'in "Egemendü Eştekm*" (Egemen Eştekm) adlı uzun şiirinde yerini, gerçekçi yaklaşımlara, tedirginliğe bırakmaktadır. Düyşeyev bu şiirinde, hürriyetin kazanılması ile birlikte, Kırgız insanının gündelik dertler içinde kaybolup gittiğini, hürriyetini gerektiği gibi yaşayamadığını belirtmektedir. Şair şiirine bağımsızlığın ve hürriyetin gerçek anlamda kazanılıp kazanılmadığını sorgulayarak başlar:

*İi, Eştekm bayke,
Oşentip ötköndü da,
ketkendi da estep bolduñ,
ESENG'i içindegi
egemen Eştekm bolduñ.*

*Ah, Eştekm aga,
Böyle geçmişi de,
gideni de hatırlar oldun,
BDT içindeki.
Egemen Eştekm oldun.³⁹*

Şairin Eştekm ismi ile Kırgız insanını sembolleştirdiği bu şiirde, Kırgız insanının egemenliğinin, Kırgızistan'ın Birleşik Devletler Topluluğuna üyeliğiyle farklı bir boyut kazandığı ifade edilir. Bilindiği gibi BDT, 1991 yılında Rusya'nın eski SSCB ruhunu canlandırma çabası, dolayısıyla yeni kurulmuş devletler üzerindeki etkinliğini devam ettirme politikasından başka bir şey değildir. Düyşeyev BDT'ye üye olunmasının, hürriyete ve bağımsızlığa gölge düşürdüğü inancındadır. SSCB içinde yer alan Kırgız insanı ile BDT içinde yer alan Kırgız insanının hürriyeti arasında pek de fark yoktur. Şair sonraki mısralarda egemenlik dönemini değerlendirmeye devam eder:

*Egemen zaman keldi
törünön körü kenek.
İş tappay katıñ tur,*

*Egemenlik zamanı geldi
töründen körü geniş.
İş bulamazsın, kadının*

durur,

*balañ tur çöbürögön...
dönen...⁴⁰*

çocuğun durur çevrende

Bağımsızlık kazanılmıştır kazanılmasına, lâkin bu dönemin getirilerinin yanında götürülerinin de olduğu muhakkaktır. Bağımsızlık

³⁸ A. Esen Kızı, *a.g.m.*, s. 12.

* Eştekm: Bir Kırgızca isim olmakla beraber, vurdumduymaz bir insan tipini temsil etmektedir.

³⁹ Şayloobek Düyşeyev, *Arabadığı Ir 2*, Biyiktik, Bişkek, 2001, s.140.

⁴⁰ Ş. Düyşeyev, *a.g.e.*, s. 140.

sonrasında Açık Pazar ekonomisine geçişin çok ani ve sert olması, iç içe geçmiş SSCB üretim sisteminin bir anda iflas etmesi, insanları yoksulluğa itmiştir. Özellikle bu dönemde artan işsizlik, Kırgız insanını bireysel ve toplumsal anlamda sıkıntıya sokmuş, şairin de yaptığı gibi hürriyetin sorgulanmasına neden olmuştur. Şair, işsizlik ve geçim sıkıntısı içinde insanların ailelerine karşı sorumluluklarını bile yerine getiremediklerini ifade eder. Bu durumu daha somut örneklerle vermeye çalışır:

<i>Bölbüröp karap turu cooş ulanıñ, masum oğlun, kızıñdın kıygısı kelip turu köynöktün cakşıraağın, ötüktün koozuraağın, Közüñdü aç Eştekte bayke,</i>	<i>Gözünün içine bakar kızın giyinmeyi arzu eder gömleğın daha iyisini, çizmenin daha güzelini, Gözünü aç Eştekte ağa,⁴¹</i>
<i>Çocukların karşılık bulamayan isteklerini, arzularını bu şekilde veren şair, Kırgız insanının gözünü açmasını, bu gerçekleri görmesini öğütler. İlerleyen mısralarda şair, hürriyet ile yoksulluk arasındaki çelişkili durumu alaycı bir tavırla tasvir eder:</i>	
<i>Emi sen bayağı emes, değil, egemendüü mırza Eşteksiñ. Tuuñ bar. Gimniñ bar, var, tört klass bolgon menen bilimiñ bar, ilmin var, somuñ bar çöntögüñdö cok bolso da, olmasa da, etiñ cok bolgon menen ciligiñ bar. var.⁴²</i>	<i>Artık sen eskisi gibi Egemen bey Eşteksin. Bayrağın var. Marşın dördüncü sınıftan olsa da somun var, cebinde etin yok olsa da iliğın</i>

Kırgız insanı artık SSCB dönemindeki gibi değildir. Kendi kararlarını verebilecek, bunları uygulayabilecek, doğruyu da yanlış da kendi düşüncesiyle belirleyecek konumdadır. Kırgız insanı artık sadece kendisinin beyidir. Bağımsız bir ülkesi, marşı vardır, başının üzerinde hür bir şekilde dalgalanan bayrağı vardır. Eğitim sisteminin yenilenmeye ihtiyacı olmasına rağmen, millî değerleri çerçevesinde bilimsel seviyesi vardır. Tüm bunlara rağmen hürriyet sevincini gölgede bırakan yoksulluk ve işsizlik şairin canını sıkmaktadır.

⁴¹ Ş. Düyşeyev, a.g.e., s. 141.

⁴² Ş. Düyşeyev, a.g.e., s. 141.

*Emi sen bayagı emes,
değil,
başkarma cemelegen,
egemen mirza Eşteksiñ
erkindik celelegen.*

*Artık sen eskisi gibi
yöneticileri tenkit eden,
egemen Eşteek beysin
hürriyeti takip eden.⁴³*

Kazanılan hürriyetle birlikte artık Kırgız insanı, düşüncelerini doğrudan söyleyebilen, yönetimin en üst kademesindeki insanlara bile eleştiri yöneltebilen bir duruma gelmiştir. Ancak Kırgız insanının boğazında düğümlenen, yüreğini dağlayan bir dert ortaya çıkmıştır. Şair hürriyetin bu şekilde, Kırgız insanının hiç de hak etmediği bir seviyede yaşamasını kabul edememektedir. İlk kez bağımsız bir devlet kurarak hürriyeti tenfeüs eden Kırgızlar, şaire göre bu dönemi daha farklı yaşamalıdır. Bu şiirde şair, dönemle hatta halkının kaderiyle alay etmektedir. Arzulanan, dört gözle beklenen hürriyet gelmesine gelmiştir ama beraberinde yoksulluğu da getirmiştir. Bu durum Kırgız halkının hürriyet sevinci yaşamasına engel olmuştur.

Bağımsızlıkla birlikte ortaya çıkan olumsuz durumları şiirine konu eden şairlerden biri de Alik Akimaliyev'dir. "Kırgız Ölköm" (Kırgız Ülkem) adlı şiirinde Kırgız devletinin tam anlamıyla hür ve bağımsız olmadığını savunmakta, bunun nedenini ise basiretsiz yöneticilerde bulmaktadır:

*Azat deşet Kırgız ölköm egemen,
egemen,*

Hür derler, Kırgız ülkem

*Tütün bulayt tündük, bekem keregeñ.
sağlam keregen**

Duman tütürür tündük,*

*Ar kılbaybız ne arıgan Atadan,
Babadan,*

Ar etmeyiz ne zayıf düşen

*Uyalbaybız un suragan Emeden.
isteyen Anadan.*

Utanmayız ne de un

*Azamatıñ akmaktarga kor boldu,
hâkir oldu,*

Kudretliler ahmaklara

*Döölötün pas, dödüylörüñ zor boldu.
budalalar güçlü oldu.⁴⁴*

Devletliler aşağı,

Görüldüğü gibi şair yeni dönemle birlikte, Kırgız insanının içine düşmüş olduğu durumu gösterir. Ancak bu durumdan sorumlu tuttuğu

⁴³ Ş. Düyşeyev, **a.g.e.**, s. 142.

* **Tündük:** Kırgız çadırının orta tepesinde, çadırın ışık alması ve dumanın çıkması için bırakılan açıklık.

* **Kerege:** Kırgız çadırının iskeletini oluşturan sııklar.

⁴⁴ Alik Akimaliyev, **Handa Cok Baylık Manassiya**, Biyiktik, Bişkek, 2008, s. 43-44

Kırgız devletini yönetenlerdir. Akimaliyev günümüzde “budalalar” ve “ahmaklar”ın hâkim olduğu bir dönem yaşandığını; anaları, babaları acınacak hâle düşürenlerin de bu beceriksiz yöneticiler olduğunu söylemektedir.

Sonuç

Özetleyecek olursak bağımsızlık sonrası modern Kırgız şiirinde hürriyet temalı şiirlerde dikkati çeken özellik, şiirlerin birçoğunda karşılaşılan, bağımsızlığı ve hürriyeti algılama probleminin mevcut olduğudur. Elbette yabancı olunan bir kavramın, ezberletilmiş hatta zorla beyinlerin içine yerleştirilmiş kavramlarla yer değiştirmesi hemen gerçekleşecek bir iş değildir. Hürriyet konulu şiirlerde şairlerin, Kırgız insanına bağımsızlığın ve hürriyetin ne demek olduğunu anlatma çabası görülmektedir. Şairlerin yoğun olarak üzerinde durdukları konu, kazanılan hürriyetin değerinin bilinmesi ve insanların bu dönemin önemini kavrayarak umutsuzluğa düşmeden bağımsız Kırgız devletine sahip çıkmaları olmuştur.

Hürriyet konulu şiirlerde karşılaşılan ikinci husus ise, bazı şairlerin bağımsız dönem ile birlikte yoğunlaşan yoksulluk, işsizlik vb. meselelerden ötürü, bu dönemi sorgulamalarıdır. Bu tür şiirler sayısı bakımından az olsa da, gösterilen yaklaşım bakımından dikkat çekmektedir. Kırgız şairlerinin dolayısıyla da insanının hürriyeti önce algılamaya çalıştıklarını, tedbirli yaklaştıklarını, hürriyetle birlikte gelen sıkıntılara rağmen onu coşku ve sevinçle karşıladıklarını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Akimaliyev, A. (2008). *Handa Cok Baylık Manassiya*. Bişkek: Biyiktik
- Akmatbekova S. ve Turgunbayev S, Toktosun Samudinov. (Ed.). (2000). *Kırgız Poeziyasının Antologiyası*. Bişkek: Kırgızstan Sooros Fondu
- Aliyev, M. (2001). *Iymanñ, Canıñ, Bir Bolsun*. Bişkek: Kırgız Cazuuçular Soyuzu
- Cusuyev, S. (1997). *Adamdar*. Bişkek: Kırgızstan
- Düyşeyev, Ş. (2001). *Arabadığı Ir 2*. Bişkek: Biyiktik
- Esen Kızı, A. (2008, Ağustos 19). *Açık Sayasat*. Alibi
- Ömürkanov, A. (1991). *Cankise*. Frunze: Adabiyat
- Saray, M. (2004). *Modern Kırgızistan'ın Doğuşu*, Ankara: TİKA
<http://www.turkbirlik.gen.tr/lang-tr/bas-bet/56-turkiye-haberler/202-turk-dunyasi-milli-marslari.pdf>

BÖLGE, TÜRKİYE'DE BÖLGE KAVRAMI VE KALKINMA AJANSLARININ YAPISI

Osman SERT*

Özet

Bölge kavramı, dünya'nın değişik coğrafyalarında farklı anlamlar yüklenmiş bir kavramdır. Kimi yerlerde siyasal bir coğrafyayı kimi yerler de coğrafi bir şekillenmeyi, kimi yerlerde ise ekonomik sınıflandırmaya tabi tutulan bir alanı ifade etmektedir. Bölge kavramının ne anlam ifade ettiği ve ülkemizde mevcut uygulamalar kapsamında nasıl anlaşıldığı konusu bu çalışmanın üzerinde durduğu konulardan biri olacaktır. Diğer taraftan 2000'li yıllarla birlikte değişen bölge gelişme anlayışı ve kalkınma yolunda atılan adımlar ülkemiz için yeni bir örgütü ortaya çıkarmıştır: Kalkınma Ajansları.

Bölgesel gelişme'nin tarihi hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra, kalkınma ajanslarının kuruluş aşamaları ve ne gibi bir bölgesel anlayışına sahip olduğu üzerinde durulacak ve kalkınma ajanslarının mevcut yapısı incelenecektir. Kalkınma Ajanslarının kuruluş kanunu olan 5449 Sayılı Kanun'u incelenecek ve Anayasa Mahkemesi'nin kalkınma ajansları ile ilgili vermiş olduğu kararın önemine ve bu bağlamda, kalkınma ajanslarına yansımalarına bakılacaktır.

Bölgesel gelişmeyi kalkınma ajansları aracılığıyla sağlamaya çalışan sistem genel olarak incelendikten sonra, kalkınma ajanslarının geleceği üzerine kısa bir tartışmayla çalışma sonlandırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bölge, Bölgesel Gelişme, Kalkınma Ajansları.

REGION, THE CONCEPT OF REGION AND THE STRUCTURE OF REGIONAL DEVELOPMENT AGENCIES IN TURKEY

Abstract

Region is the term that could be different meanings at various geographic areas around the world. It could be political geography, or geographical patterns and in some cases economical classification. This study will investigate what the concept of region is and how it has been understood in Turkey. On the other hand the understanding of regional development that has been changed since 2000's and the steps

* İpekyolu Kalkınma Ajansı

taken the way of development revealed a new organization for Turkey: Development Agencies.

*After glancing at the history of regional development it will be given importance on the founding stages of agencies and examined existing structure of agencies. After glancing at The Establishment and Duties of **Development Agencies Law No. 5449** that is a founding principle of development agencies. It will be looked over the importance of decision about development agencies that has been given by constitutional court and the effect on development agencies.*

After examination of the system that is aim to ensure the regional development through development agencies, the study will be conclude with a brief discussion on the future of development agencies.

Key Words: Region, Regional Development, Development Agencies.

GİRİŞ

Ülkemizde, bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi ve bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılması her zaman önemli olmuş ve kalkınma planlarının, hükümet politikalarının öncelik verdiği konular arasında yer almıştır. Dönemsel olarak farklı yaklaşımlar öngörülmüş olmakla beraber, konunun esas sorumlusu kuruluş sıfatıyla eski adıyla Devlet Planlama Teşkilatı yeni adıyla Kalkınma Bakanlığı koordinasyonunda hazırlanan kalkınma planları ülkemizin bölgesel gelişme politikalarının ve yaklaşımlarının ana hatlarını çizen temel doküman olmuştur.

Devlet Planlama Teşkilatı tarafından günümüze kadar çeşitli bölge planları yapılmış veya yaptırılmıştır. Bu planlar genel yaklaşım itibarıyla bölgelerin ekonomik ve sosyal kalkınmasını bütün boyutlarıyla ele alan kapsamlı analizler ve çözüm önerilerine haiz orta ölçekli kalkınma planları şeklinde hazırlanmıştır. Bölge planları ülkenin ekonomik gelişmesinin artırılması, bölgesel eşitsizliklerin azaltılması, ekonomik sistemin oluşmasında ve altyapı kararlarında ekonomik kalkınma planları ile uyumun sağlanması gibi hedeflere yönelmiş olduğu görülmektedir.

21.yy'ın bir kentleşme çağı olduğu fikrinden yola çıkarak, kentleşmeden kalkınma amacıyla faydalanmaya çalışan ülkelerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Ekonomik ve toplumsal gelişmelerine planlar yardımıyla yön vermek isteyen ülkeler, bölgesel gelişme politikalarına daha fazla yer ayırmakta ve kalkınma amacına dönük olarak hazırlanan planlarda bu amaç daha

fazla vurgulanmaktadır. Bu anlamda bölgesel gelişme için üst ölçekli planlar kapsamında bölge planları hazırlanmakta ve bölgesel gelişme her yönüyle ele alınmak istenmektedir. Bölge planlaması anlayışı, hem bölgesel ölçülerde çalışmalar yapmak hem de yerel bilgilerin ulusal planlara aktarılması için oldukça önemli bir işlev görmektedirler. Ulusal çapta hedeflenen kalkınma amaçlarının yerel planlara yansıtılma olanağı da bu sayede gerçekleşmektedir.

Bölgesel gelişme için planlama anlayışı aynı zamanda ekonomik, toplumsal ve fiziksel planlama çalışmaları arasında koordinasyonu sağlamak için elverişli bir planlama aracıdır. Ulusal politikaların yerel ihtiyaçlara cevap verebilmesi ve yerelde eyleme geçirilmesi, bölge planlarının ana işlevi olarak görülmelidir.

I.BÖLGE VE BÖLGE KAVRAMI

1.Bölge Kavramı

Bölge kavramı bugüne kadar açıklık kazanmamış olup, çok değişik şekillerde ifade edilmiştir. Bölge kavramına hangi perspektiflerden bakılarak tanımının yapıldığı önemli olmakla beraber, dönemseller sorunlara yönelik olarak da bölge tanımının içeriği değişmektedir. Coğrafi alan olarak benzer özellikler taşıyan ve toplumsal-demografik özellikleri ile bütünleşen mekansal yerleşimler bölge olarak nitelendirilmektedir. Bölge genellikle, kentten geniş, bir ülkenin tümünden daha küçük mekan parçası olarak adlandırılmaktadır. Bölgenin ölçeği, bölgenin amaçlarına göre değişmekle birlikte birden fazla ölçütle de (coğrafi, toplumsal, ekonomik) açıklanmaktadır (Keleş, 2010:295).

Bölge kavramına bakış açısı, dönemseller ve ölçeksel olarak değişmektedir. Bu anlamda ülkemiz açısından bölge kavramına, merkezi hükümetin taşra örgütlenmesi nitelemesi yapılmıştır (Türe,1998:64) Aykut POLATOĞLU(1988:9). Bu nitelendirmeye, bölge kavramının Türk kamu yönetimi anlayışında birden fazla ilin bir arada kümelenmesi sonucu oluşturulan, ilden daha geniş ölçekli coğrafi alan tanımını yapmıştır.

2.Bölge Kavramının Anayasa ve Yasalardaki Gelişimi

1876 tarihli Osmanlı Kanun-i Esasisi, mülki yönetim birimi olarak il idaresine yer vermiş ve 108. Maddesinde ilin yönetim usulünün tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vazaiif (Yetki genişliği ve görev ayrılığı) ilkelerine göre kurulması ve düzenlenmesini öngörmüştür (Madde 89, <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>, Erişim:20 Aralık 2011). Bu anlamda siyasal nitelik taşımayan yerel kuruluş ve organlara genel görevlerin bırakılması görev ayrılığını ifade etmektedir. 1876 Anayasası diğer taraftan iller için yetki genişliği ilkesini benimserken, bölge ve bölge yönetimine ilişkin herhangi bir düzenleme içermemektedir. Bölge yönetimine ilişkin ilk gelişme, 1913 yılında çıkarılan “İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanun-u Muvakkatı’nda yer almıştır. Geçici kanun olan bu düzenlemenin birinci maddesinde şu kural yer almıştır: “İller ve nahiyelerin idaresi; kanunların süratle uygulanması, yönetimde ciddi bir örgütlenmeye ulaşılması ve güvenliğin, imarın, ulusal servetin elde edilmesi ve artırılması için, Osmanlı ülkesi teftiş bölgelerine bölünür ve her teftiş bölgesi bir genel müfettişe bağlanır” (Keleş:1994:125). Teftiş bölgesi, güvenlik temel alınarak oluşturulmuş ana yapı olmakla beraber, imar ve ulusal servetin artışı da diğer belirtilen ilave unsurlardır.

1921 Anayasası, coğrafi ve ekonomik kıstaslar doğrultusunda Türkiye’nin illere ve ilçelerin de nahiyelere ayrıldığını belirtmiş ve esas itibariyle il sistemini benimsemiştir.

1924 Anayasası ise, daha önceki düzenlemeler aynen kabul edilmiştir.1924 Anayasasına göre, “Türkiye, coğrafi durumu ve ekonomik ilişkileri bakımından illere, iller ilçelere, ilçeler bucaklara bölünmüştür ve bucaklar da kasaba ve köylerden meydana gelmektedir” (Madde 89, <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>, Erişim:20 Aralık 2011).

1924 Anayasası’nda genel müfettişliklere yer verilmemiştir. Dolayısıyla 1924 Anayasasında il sistemi benimsemiş ve bölge kavramına da bu minvalde yer verilmemiştir. Daha sonra 1927 yılında, emniyetin ve asayişin korunması için 1164 sayılı Genel Müfettişliklerin Oluşturulmasına Dair Kanun çıkartılmıştır. Bu kanunla hükümet’e, genel müfettişliklerin kurulması ve kaldırılması konusunda yetki verilmiştir. Ancak uygulamada başarılı olamayan bu sistem, 1949 yılında çıkarılan 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu yürürlüğe girince, Anayasa’nın 89.maddesine aykırı olduğu gerekçesiyle 5990 sayılı kanun ile yürürlüğüne son verilmiştir (Tamer,1992:116-117).

1961 Anayasasının 115.maddesinde “Türkiye, merkezi yönetim kuruluşları bakımından, coğrafya durumuna, ekonomik şartlara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre illere, iller de diğer kademeli bölümlere ayrılır” ifadesine yer vermektedir (<http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm>, Erişim: 20 Aralık 2011). Bu maddeyle il sisteminin genel çatısını korumuş ancak aynı maddenin son paragrafında “belirli kamu hizmetlerinin görülmesi amacıyla birden çok ili içine alan çevrede, bu hizmetler için, yetki genişliğine sahip kuruluşlar meydana getirilebilir” hükmüne de yer vermiştir. Bu hüküm aynı zamanda bölgesel kuruluşların da yolunu açmıştır.

1982 Anayasasının 126. Maddesinde “kamu hizmetlerinin görülmesinde verim ve uyum sağlamak amacıyla, birden çok ili içine alan, merkezi yönetim örgütü kurulabilir” denmektedir (<http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa82.htm>, Erişim: 20 Aralık 2011). Böylelikle 1961 ve 1982 Anayasaları, merkezi yönetime, bölgesel düzeyde örgütlenme imkanı tanımaktadır.

1984 yılında çıkarılan 3046 sayılı Bakanlıkların Kuruluş Esasları Hakkında Kanun ile merkezi yönetimin bölge örgütlenmesi, genel ve soyut biçimde kurula bağlanmıştır. Bu yasayla beraber Bakanlıklar ve bağlı kuruluşlar bölge örgütleri oluşturulabileceklerdir (Ancak bunun ilgili kurum ve kuruluşun kuruluş yasasında öngörülmesi şarttır). Ülke bütününde yerine getirilmesi gereken hizmetler, taşra örgütünün il ve ilçe biçiminde örgütlenmesiyle yerine getirilmesi esas olup, bu hizmet alanındaki bütün illeri kapsayan bölge kuruluşları kurulabilecektir. Aynı zamanda bölge illerinden birinde görev yapacak bir bölge kuruluşunun da kurulması mümkündür. Bölge kuruluşlarının kurulması, kaldırılması, merkezleri ve hangi illeri kapsayacağı Bakanlar Kurulu kararıyla belirlenmektedir. Bölgesel düzeyde örgütlenen bu merkezi yönetim kuruluşlarına “Bölge Müdürlüğü” , başındaki yöneticiye de “Bölge Müdürü” denilmektedir (Türe, 1998:65).

3.Bölge Yönetimi Üzerine Uygulamalar

Türkiye’de en başta genel müfettişlik daha sonra Olağanüstü Hal Bölge Valiliği ve 71 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile getirilen Bölge Valiliği mülki yönetim ve güvenlik amacıyla oluşturulan bölge yönetimlerinin temel örnekleridir. Bunun yanı sıra Güneydoğu Anadolu Projesi ve Serbest bölgeler de ekonomik amaçlı bölge yönetimi uygulamalarıdır. Bu anlamda bölge yönetimlerini ikili bir ayrımla incelememiz yerinde olacaktır:

- Mülki Yönetim ve Güvenlik Amacıyla Kurulan Bölgeler
- Ekonomik Amaçlarla Kurulan Bölgeler

3.1. Mülki Yönetim ve Güvenlik Amacıyla Kurulan Bölgeler

3.1.1. Genel Müfettişlikler

Genel Müfettişliklerin kurulmasına dair ilk gelişme, 1913 yılında çıkarılan “İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanun-u Muvakkatı’nda yer almıştır. “İdare-i Umumiye-i Vilayât Kanunû Muvakkatı” kaynağını Fransa’da 1790 yıllarında ve Napolyon’un konsüllüğü zamanında kabul edilip 1838 ve özellikle de 10 Ağustos 1871 tarihinde geliştirilen kanunların hükümlerinden almıştır (Giritli,1983:150). Geçici kanun olan bu düzenlemenin birinci maddesinde şu kural yer almıştır: “İller ve nahiyelerin idaresi; kanunların süratle uygulanması, yönetimde ciddi bir örgütlenmeye ulaşılması ve güvenliğin, imarın, ulusal servetin elde edilmesi ve arttırılması için, Osmanlı ülkesi teftiş bölgelerine bölünür ve her teftiş bölgesi bir genel müfettişe bağlanır”(Keleş,1994:125). Bu anlamda genel müfettişliklerin kurulma amacı siyasal birliğin sağlanması olarak gözükmektedir. Teftiş bölgesi, güvenlik temel alınarak oluşturulmuş ana yapı olmakla beraber, imar ve ulusal servetin artışı da diğer belirtilen ilave unsurlardır.

Yine 1921 Anayasası’nın 21. Maddesinde de “İller iktisadi ve toplumsal ilişkileri bakımından birleştirilerek Genel Müfettişlik kıtaları oluşturulur” hükmü yer almaktadır.

1924 Anayasası’nda genel müfettişliklere yer verilmemiştir. O dönem içerisinde gelişen Şeyh Sait Ayaklanması’nın Doğu ve Güneydoğu’da yarattığı infialî önlemek için genel müfettişlik kurulması öngörülmüş ve bu amaçla 25 Haziran 1927 tarihinde 1164 sayılı genel müfettişliklerin oluşturulmasına ilişkin kanun çıkartılmıştır. Yine 1948 yılında genel müfettişliklerin daha önceki yıllarda verilen kadroların, bütçelerin L cetveline alınıp kullanılamaz duruma getirilmesiyle ortadan kaldırılmaya çalışıldıkları ve 1952 yılında da çıkarılan 5990 sayılı yasayla 1164 sayılı kanunun yürürlükten kaldırıldığı bilinmektedir. Bu anlamda genel müfettişlikler hukuki dayanaklarını yitirmişlerdir (Türe,1998:70).

3.1.2. Olağanüstü Hal Bölge Valiliği (OHBV)

19 Temmuz 1987 tarihinden geçerli olmak üzere, 285 sayılı Olağanüstü Hal Bölge Valiliğın İhdası Hakkında Kanun Hükümünde Kararname yürürlüğe girmiş ve OHBV uygulaması belli illerde uygulanmaya başlanmıştır. Bu Kanun Hükümünde Kararname, Anayasa'nın 121. ve 2935 sayılı kanunun 4.maddesinin verdiği yetkilere dayanılarak Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu tarafından çıkartılmıştır. OHBV yasası, güvenlik amacıyla çıkarılan bölgesel uygulamaların neticesinde ortaya çıkan bir yasadır. Bu anlamda bu yasayla bölge kavramı, yer ve yetki yönünden sınırları çizilen bir alanı kapsamaktadır. Bingöl, Diyarbakır, Bitlis, Elazığ, Hakkari, Mardin, Siirt, Tunceli ve Van Olağanüstü Hal Bölgesi içinde yer almaktadır. 18 Mayıs 1990 tarihinde çıkarılan 426 sayılı Kanun Hükümünde Kararname ile bu iller arasına Batman ve Şırnak illeri de dahil edilmiştir. Bu kararnamede Bakanlar Kurulu, OHBV'nin yetki, yer ve ihtiyaç yönlerinde belli sınırlamalara tabidir. Ancak, Bakanlar Kurulu gerektiğinde sınırları genişletip, daraltabilecektir.

Bu kanun hükümünde kararname güvenlik amacıyla bölge oluşturulmasını öngördüğünden, güvenlik sorunu ortadan kalkınca bölge oluşturulma amacının da ortadan kaldırılması öngörülmüştür. Dolayısıyla geçici önlem niteliğinde olan düzenlemeyi, Bakanlar Kurulu istediği şekilde tekrar kaldırabilecektir.

3.1.3.Bölge Valiliği Hakkında 71 sayılı Kanun Hükümünde Kararname

4 Ekim 1983 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan 71 sayılı Kanun Hükümünde Kararname ile kamu hizmetlerinde verim ve uyumu sağlamak amacıyla, birden çok ili içine alan alanlarda görev yapacak biçimde merkezi yönetim örgütü kurulması kabul edilmiş ve bu örgüte "Bölge Valiliği" ismi verilmiştir (Türe,1998:71).

İlgili kanun hükümünde kararnameyle, 8 Bölge Valiliği kurulmakta ve bu valiliklerin kurulması, kaldırılması ve merkezlerinin belirlenmesinin yasa ile yapılacağı öngörülmektedir. Bu kanun hükümünde kararnameyle bölge kuruluşları, bölgenin bütün illerinde veya birkaç ilinde görev yapabilecek şekilde kurulabileceklerdir. Ankara, İstanbul, İzmir, Adana, Konya, Kayseri, Erzurum ve Diyarbakır olarak belirlenen

bu 8 bölge, 11 Temmuz 1984 tarihinde TBMM tarafından sakıncalı görülerek reddedilmiş ve uygulamaya konulamamıştır.

3.2. Ekonomik Amaçlarla Kurulan Bölgeler

Bölgeler arasındaki dengesizliklerin giderilmesi ve bölgesel eşitsizliğin önüne geçilmesi için çeşitli çözüm önerileri üretilmiştir. Geri kalmış bölgelerin kalkınmasını amaç edinen ve bu bölgelerin, ülkenin diğer kalkınmış bölgeleriyle boy ölçüşecek seviyeye ulaşabilmeleri amacıyla bir takım bölgesel örgütler kurma ihtiyacı hasıl olmuştur. Bu amaçla son dönem kalkınma ajansları hariç, Türkiye’de ekonomik amaçlı kurulan iki bölge yönetimi göze çarpmaktadır: Güneydoğu Anadolu Projesi ve Serbest Bölgeler.

3.2.1. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)

27.09.1989 tarih ve 388 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Güney Doğu Anadolu Projesi (GAP) yasal dayanağa kavuşmuştur. Bu kararname ile kurulan GAP, ülkemizde ilk "bölgesel kalkınma idaresi"dir. Cumhuriyet Türkiye'sinin en büyük yatırımı olarak değerlendiren GAP Projesi, Fırat, Dicle nehirlerinin aşağı kısımları ile bunlar arasında uzanan 74 bin kilometreden fazla bir alanı kapsamaktadır. Projenin kapsadığı alan, Türkiye alanının %9.7'sini, bu alanda yaşayanlarda toplam nüfusun %9.1'ini oluşturmaktadır (Sezen:1999:19).

Gaziantep, Adıyaman, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Şırnak, Batman, Kilis illerinin tamamını veya belli bir bölümünü içine alan proje, bölgedeki, ekonomik ve sosyal yaşamı büyük ölçüde etkilemekte ve diğer bir çok alanda da itici güç olmayı amaçlamaktadır. GAP'ın kurulmasına ilişkin kararname, GAP İdaresi'nin işlevlerinin yöneldiği alan olarak, GAP kapsamına giren yöreleri belirleyerek kurulan yönetimin "bölgeselliğini" vurgulamıştır (Şimşek ve Ögüt, 1999:19).

GAP İdaresi kendini şu amaçlarla çalışan bir kurum olarak tanımlamaktadır: “Güneydoğu Anadolu Projesi kapsamına giren yörelerin süratle kalkındırılması, yatırımların gerçekleştirilmesi için plan, altyapı, ruhsat, konut, sanayi, maden, tarım, enerji, ulaştırma ve diğer hizmetleri yapmak veya yaptırmak, yöre halkının eğitim düzeyini yükseltmek için gerekli tedbirleri almak veya aldırarak, kurum ve kuruluşlar arasındaki koordinasyonu sağlamak üzere, Başbakanlığa bağlı hükmi

şahsiyeti haiz ve onsekiz yıl süreli olarak kurulan Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı; Güneydoğu Anadolu Projesi Yüksek Kurulu ile Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı'ndan (GAP İdaresi Başkanlığı) oluşmaktadır” (<http://www.gap.gov.tr/gap-bki/gap-bki-tarihce> Erişim: 24 Aralık 2011).

GAP'ın yönetim sistemimi içindeki yeri farklı yazarlar tarafından değerlendirilmekle beraber, Anayasa mahkemesi GAP'a ilişkin kararında bu idareyi, "merkezi yönetim birimi" olarak değerlendirmiştir (Anayasa Mahkemesi'nin Esas 1990/21 sayılı, 17 Temmuz 1990 günlü kararı).

3.2.2.Serbest Bölgeler

Serbest Bölgelerin yasal dayanağı 5 Haziran 1985'de yürürlüğe giren 3218 sayılı Serbest Bölgeler Yasası'dır.Yasaya göre serbest bölgeler, ihracat için yatırımı ve üretimi artırmak, teknoloji ve yabancı sermaye girişini hızlandırmak, ekonominin ihtiyaç duyduğu girdileri düzenli ve ucuz yoldan sağlamak, dış ticaret ve finansman imkanlarından yararlanmak amacıyla kurulmaktadır. Bunların yeri, sınırları ve kim tarafından işletileceği Bakanlar Kurulu Kararı ile belirlenmektedir (Türe,1998:73).

4. Avrupa Birliği ve Bölgeler

Avrupa Birliği 1991 yılında Maastrich Antlaşması ile birlikte Bölgeler Komitesi oluşturmuştur. Bu anlaşmada bütünleşen Avrupa'nın yaratacağı merkezîyetçi yapının, yerel ve bölgesel özerklik yapılarını ortadan kaldırılabileceği tehlikesine karşın, Avrupa Birliği'nin federatif bir yapıya kavuşturulması, devlet-bölge-kent yetkilerinin açık bir biçimde karara bağlanması ve bölgelerin tüm kararlara etkili bir şekilde katılması ilkeleri benimsenmiştir. Anlaşma'nın 198 a-c maddesinde "Bölgeler, çoğunluğun, rekabetin, iş ve güç dağılımının, şeffaflığın, demokrasinin, aitlik bilincinin, sorunların çözümünün, entegrasyonun, siyasal kararların yasallığının ve etkinliğinin... garantisi olarak" görülmektedir (Apan,2004:40-41).

AB'nin bir organı konumundaki Bölgeler Komitesi genişlemeden sonra 344 üyeye sahip hale gelmiş olup,

"kuruluşundaki temel amaç, üye ülkelerin merkez yönetimleri dışındaki yerel ve bölgesel kuruluşlarının da Birliğin karar alma sürecine etkiye bulunması ve dolayısıyla, Avrupa Birliği'nin ekonomik, sosyal ve siyasal bütünleşmesinde önemli rol oynamasıdır" (Apan,2004:41-42).

Bölgeler Komitesi'nin 344 temsilcinin Komiteye seçimi ile ilgili bir herhangi bir ölçüt yoktur. Temsilciler, üye ülkeler tarafından, bölge ve yerel yönetim yapılarına göre, eyalet başkanları, bölge yönetimleri, belediye başkanları, meclislerinin başkanları veya temsilcileri, illerin veya ilçelerin temsilcileri arasından seçilirler. Örneğin, Bölgeler Komitesinde Almanya 24 (21 bölge, 3 yerel), Fransa 24 (20 bölge, 4 yerel), İtalya 24 (17 bölge, 7 yerel), Birleşik Krallık 24 (hepsi yerel), İspanya 21 (17 bölge, 4 yerel), Belçika 12 (hepsi yerel), Yunanistan 12 (hepsi yerel), Hollanda 12 (6 bölge, 6 yerel), Avusturya 12 (9 bölge, 3 yerel), Portekiz 12 (2 bölge, 10 yerel), İsveç 12 (4 bölge, 8 yerel), Danimarka 9 (4 bölge, 5 yerel), İrlanda 9 (hepsi yerel), Finlandiya 9 (hepsi yerel) ve Lüksemburg 6 (hepsi yerel) üyelerle temsil edilmektedir. 4 yıllık bir süre için seçilen üyeler, kendi üyeleri arasında, görev süresi 2 yıl olmak üzere bir başkan seçerler. Komite üyeleri, ikili bir görev yerine getirmektedirler:

Birliğin politika belirleme süreçlerinde temsil ettikleri bölgelerin çıkarlarını korumak,

Birliğin bütün faaliyetlerinden temsil ettikleri kitleyi bilgilendirmek

(<http://www.cor.europa.eu/pages/PresentationTemplate.aspx?view=folder&id=be53bd69-0089-465e-a173-fc34a8562341&sm=be53bd69-0089-465e-a173-fc34a856234>).

Erişim: 30 Aralık 2011).

Bölgeler Komitesi, Mart 1994'den beri faaliyettedir. AB Konseyi ve AB Komisyonuna danışma niteliğinde görüş bildirir. Yukarıda vurgulanan, Avrupa Birliği Antlaşması'nın 198. maddesine göre bağımsız olan Komite, "Birliğin genel çıkarları" temelinde çalışmaktadır. Bölge politikası, sınır aşan alt yapı ağları, sağlık, eğitim, gençlik ve kültür gibi konularda görüş bildirmektedir. 6 uzmanlık komisyonuna ayrılmıştır. Bölgeler Komitesi teknik ve ayrıntılı çok sayıda rapor yayınlamakla birlikte, karar alma yetkisi bulunmadığından pek dikkat çekmemektedir.

Temsilcilerin belirlenmesi ve bunların dile getireceği çıkarların niteliği konularındaki karmaşıklık, Bölgeler Komitesinin danışma organı olarak bile etkinliğini azaltmaktadır. Karar alma yetkisi bulunmadığından olması gerektiği ya da olabileceği kadar "etkin" değildir. Bu etkisizlikte önemli bir başka etken "bölge" kavramından her ülkenin farklı şeyler anlamasıdır.

Bölgeselleşme konusunda, Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimleri Kongresi'nin 1999 yılındaki Genel Kurulda görüşülmek üzere hazırlattığı raporda da değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bölgeselleşmeyi destekleyenler, bölgenin "devletin ülkesel bütünlüğünü tartışmaya açan bir anlam taşımadığını", aksine halk egemenliğinin yurttaşlara daha yakın bir seviyede yönetime yansımaları sağladığını, ulusal birlik çerçevesinde azınlıkların kendilerini, dillerini ve kültürlerini ifade etmesini desteklemek yoluyla, bir "çatışmaları önleme aracı" rolü olduğunu, 21. yüzyılda ortaya çıkacak sorunlarla mücadele etme yeteneğine sahip adem-i merkezîyetçi bir birim olduğunu, yerel yönetimlerin merkezle ilişkilerinde aracılık rolüne sahip olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ayrıca bölge eksenli politikalar, ekonomik ilerlemenin ve çevreyi gözetken gelişmelerin önemli bir unsuru haline geldiği, Avrupa Birliğinin ve Avrupa Konseyinin önemli çalışmalarından biri olan sınır ötesi işbirliğinin uygulanabilmesi için sınırın her iki tarafında özerk bölgelere ihtiyaç olduğu, bölgeselleşmenin, devletin bir bölgesindeki öz-güvenin ifadesi olduğu ve bunu reddetmenin bu güvenin olmadığı anlamını taşıyacağı ileri sürülmüştür. Karşı çıkanlar ise, yerel yönetimlerin yanında yeni bir yerel yönetim biriminin kurulmasının masraflı bir iş olabileceğini, ulusal birliğin tehlikeye düşebileceğini ve yerel yönetimlerin özerkliğinin zedelenebileceğini ileri sürmüşlerdir" (Keleş ve Erbay,1999:15-20).

Avrupa Birliği, bölgeselleşmeyi tanımlayabilmek için bölgeselleştirme, bölgecilik ve bölge arasındaki kavram karışıklığını gidermeye çalışmaktadır. Tıpkı küreselleşme ile ilgili diğer kavramlar gibi bu kavramın da terimleştirilip tarihsel, yersel ve toplumsal bağlamından kopma sorunu yaşanmaktadır. Birlik hem yeni küreselleşmenin gerektirdiği insan haklarına, çok kültürlülüğe, ekonomik açıdan hizmet ile üretimin, kişilerin ve sermayenin serbest dolaşımına izin verecek şekilde esnek bir şekilde kendini yapılandırırken; kimliksel, siyasal ve kültürel

hatta dini bir birliktelik olduğu için eski ulus devletinin bazı özelliklerini ulus-üstü bir yapıda olsa kendinde toplamaya çalıştığından farklılıklar gösterir. Bu nedenledir ki bölgeselleşmeyi incelerken sadece dünya açısından değil, Birlik açısından da analiz gereklidir. Birlik bölgeselleşmeyi sadece ekonomik gözlükle tanımlamaz. Birlik, Bölgeler Avrupa'sı deyimini ortaya atmıştır. Bunun nedeni, geleceğin Birleşik Avrupa'nın ve Birliğin gelecekteki yapısal ve siyasal konumunun belirginleşmesi için temel taşlarını asıl oluşturacak birimin bölgeler/ulus devletler olması arasındaki rekabettir. Avrupa vatandaşları kendilerini Avrupalılık ve ulus devlet kimliğinden çok yaşadıkları kent ve bölgelerdeki kimliklerle bağdaştırarak tanımlamaktadırlar (Keleş,1998:7-8).

Birlik, bölgeselleştirmeyi oluşturmak için çeşitli hukuksal, mali plansal ve teknik araçlar kullanmıştır. Bunlar, Avrupa Birliği Bölgeler Şartı, AB Yerellik Şartı, AB Stratejik hedefler 2000-2005, NUTS, Stratejik Bölge Planları ve ilgili projeler, Birlik fonları, üye olacak ülkeler için İlerleme Raporları ve Katılım Belgeleri, vb. Bu belgeler neoliberal anlamda küreselleşmeyi sağlamak için bölgeselleşmeye uygun ortamı yaratmaktadırlar. Birliğin Bölgeler¹ ve Yerellik Şartı, bölgeler üzerindeki mali, idari ve denetimle ilgili vesayetleri kaldırırken, denetimlerini sadece yargısal vesayete bağlayarak, örgütlenmelerinde, karar alma da, personel açısından, bütçe açısından ve dış ilişkiler kamu tüzel kişiliği olarak özerklik veya özgürlük yaratılmasını sağlamaya çalışıyor. Sorunları çözüm yeri en son nokta Birlik organları ve mahkemeleri. Önemli bir nokta bölge veya yerel alan ilgili alınan bir tasarrufta, yerel olan tasarrufa bölgedeki yönetim saygı göstermek, uygulama ve politikalarını buna göre ayarlamak zorundadır (Avrupa Bölgeler Şartı, Madde 12 ve Madde 14). Birliğin bölgeler ve bölgeselleştirme ile ilgili en önemli organı, Bölgeler Komitesidir. Danışma organı niteliğindedir, yaptırım gücü yoktur. Yerel ve bölgesel temsilcilerden oluşan 344 üyesi vardır. Bölgeselleşme politikası ile ilgili Birlik içinde kararlar alınırken AB Komisyonu bu kuruma danışmak zorundadır.

Avrupa Birliği'nin bölgesel gelişme politikalarını belirleyen başlıca ilkeler şunlardır: Fonların doğru yönlendirilmesi anlamında yoğunlaştırma; Birlik yönetimi ve üye devletlerin

¹ Türkiye bu şartı kabul etmemiştir.

bölge yönetimleri arasında ortaklık; Birlik ve bölge yönetimlerinin finansal açıdan bütünleyicilik, Bölgesel yönetimde yerel ve bölgesel yönetimlerin önceliği açısından yerellik; Finansman yapılırken bölge yönetimlerinin payının başkası tarafından ödenmemesi anlamında ikincilik; Gelişme ve projeler için programlama; fonlar arası eşgüdüm; denetim açısından saymanlık.

II. BÖLGESEL GELİŞME İÇİN KALKINMA AJANSLARI

1. Dünya'da Kalkınma Ajansları

Bölgesel Kalkınma Ajansları (BKA), ilk olarak 1950 ve 1960'lı yıllarda merkezi hükümetin öncülük ettiği kalkınma programlarına bilgi temin etmek, bu planların uygulanmasını ve izlenmesini denetlemek üzere kurulmuşlardır. BKA'lar, 1980'lerde yaygınlaşan kamu işletmeciliği anlayışı ve küreselleşme ile artan yerel rekabetle birlikte, özel sektörün ve yerel aktörlerin bölgesel kalkınma sürecine aktif katılımını sağlamakla görevlendirilmişlerdir. Avusturya, Belçika, İrlanda ve Fransa BKA'lar ile ilk kez 1950'li yıllarda tanışırken, Almanya, Hollanda, İngiltere ve İtalya 1960'lardan sonra tanışmış, Yunanistan, İspanya, Finlandiya ve Danimarka ise 1980'lerde tanışmıştır.

Amerika ve İngiltere'de BKA'lar özel sektör ve kamu sektörünün bölgesel kalkınmayı işbirliği içinde gerçekleştirmeleri amacıyla 1960'lardan beri faaliyette olan yarı-özerk nitelikli oluşumlar iken, Japonya ve Fransa'da geri kalmış bölgelerin sorunlarına çözüm üreten, uzun süreli programları yürütmek üzere kurulmuş Türkiye'deki GAP benzeri idarelerdi. Bununla birlikte 1990'lı yıllarda yaygınlaşan yönetim anlayışına ve Yeni Kalkınmacılık anlayışına paralel olarak, ekonomik ve sosyal kalkınmaya büyük finansmanlar sağlayan uluslararası kuruluşlar (World Bank, UNDP, AB fonları ve kredileri, EIB, EBRD, IADB, vb) tüm dünyada pek çok yeni kalkınma ajansı kurulmasına imkan vermiş, mevcut kalkınma ajansları da zaman içinde çok önemli işlevsel ve kurumsal değişikliklere uğramışlardır. Böylece 1990'larda kurumsal kimlikleri, finansman kaynakları, görev ve sorumlulukları ve merkezi idare, yerel idare ve uluslararası ve uluslararası örgütlerle ilişkileri

bakımından çok önemli farklılıklar gösteren çok sayıda kalkınma ajansı ortaya çıkmıştır.

BKA'ların çoğunun faaliyetlerinin, yerel/bölgesel özel şirketlerin büyümesini teşvik etmek, bölgenin yabancı yatırımcılara tanıtılması ve yabancı yatırımcılara danışmanlık hizmetleri verilmesi ile sınırlı kaldığı ve yine pek çoğunun sponsor kuruluşlar ve AB fonlarıyla finansman sağladığı tespit edilmiştir. Bundan yaklaşık 15 yıl sonra AB bölgesel politikalarına paralel olarak daha çok AB programlarını uygulamak ya da bu programların desteklediği projeler hazırlamak üzere faaliyet gösteren ve kamu kaynaklarıyla finanse edilen pek çok yeni kalkınma ajansı kurulmuştur.

Bu ajansların bazıları yasal düzenlemeler ve kanunlarla kurulurken (örneğin Fransa, İspanya ve Belçika'nın Flaman Bölgesi gibi), bazıları birebir devlet eliyle kurulmaktadır (örneğin İrlanda, İskoçya, Adalar ve Hollanda). Ajansların bir kısmı ise mevcut yasal düzenlemeler doğrultusunda kurulmuştur (örneğin Almanya, Yunanistan ve Danimarka). Bununla birlikte kalkınma ajanslarının yasal statüleri son yıllarda merkezi devletten daha özerk olabilmeleri için daha otonom bir hale getirilmiş ya da özelleştirilmiştir.

Yine seçilme esasları, sorumlu oldukları kurumlar, denetlenme mekanizmaları, görev ve yetkileri ile sayıları değişmekle birlikte, genel olarak tüm kalkınma ajanslarında bölge temsilcilerinden oluşan bir Genel Kurul, bu Kurul'un içinden seçilen ya da üyelerinin yerel bir yönetici tarafından atandığı bir Yönetim Kurulu, bir Genel Sekreter, ve teknik, idari ve mali işlerden sorumlu bir sekreterlik bulunmaktadır. Bununla birlikte pek çok kalkınma ajansında çeşitli konularda araştırma yapmak ve yıllık değerlendirme raporları hazırlamak üzere çalışma grupları ve komiteleri de oluşturulur.

Kalkınma ajanslarının yasal statüleri hemen her ülkede farklıdır. Ancak genel olarak, mali ve personel yönetimi esnekliğini sağlayabilmek, ve hızla değişen kalkınma dinamiklerine ayak uydurabilmek için kısaca özel hukuka tabi kamu kuruluşları olarak yapılandırılmışlardır. Tablo 1'de bazı Avrupa ülkelerinde BKA'ların yasal statüleri gösterilmektedir.

Tablo 1. Bazı Avrupa Ülkelerinde BKA'ların Yasal Statüleri

Ülkeler	BKA yasal statüleri
---------	---------------------

Almanya	Yarı özerk kamu şirketleri
İspanya	Özel hukuka tabi kamu kuruluşları
Fransa	Karma ekonomi şirketleri
Belçika	Belediyelerarası ajanslar
Romanya, Danimarka	Vakıflar
Çek Cumhuriyeti, Estonya, Slovakya, Polonya	Kamu-özel sektör şirketleri
İsveç	Limited şirket
Hollanda, İtalya, İrlanda, Portekiz	Kamu limited şirketleri
İngiltere	Bakanlık dışı kamu kurumu (quango)/ özerk örgüt
Litvanya	Kar amacı gütmeyen kuruluşlar
Yunanistan	Belediye girişimi

KAYNAK: www.eurada.org

2.Avrupa'daki Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Personel Yapıları

BKA'ların işlevleri, yetki ve sorumlulukları bazı farklar göstermekle birlikte temel olarak her BKA'da;

- Genel Kurul,
- Yönetim Kurulu,
- Yönetim Kurulu Başkanı ve Yardımcısı,
- Genel Sekreter,
- Genel Sekreterlik Personeli,
- Hesap ve Bütçeleme Uzmanı veya Uzmanları bulunur.

Genel Kurul, Yönetim Kurulu ve Yönetim Kurulu Başkan ve Başkan Yardımcısı BKA'nın karar alıcıları ve politikalarını belirlerken, Genel Sekreterliğin bu politikaları yürütmekle görevli teknik bir ekip olduğu söylenebilir. Bu nedenle Genel Kurul ve Yönetim Kurulu üyeleri BKA'ların kurumsal kimliğine ve hukuki statüsüne göre belirlenirken, teknik personel ise yürütülen faaliyetlerin içeriğine göre atanır.

BKA'ların personel rejimleri genellikle ad hoc'tur, yani her bir BKA'nın personeli verdiği hizmetlere göre istihdam edilmektedir. Ajans bünyesinde yürütülen projelere ve ihtiyaçlara göre yabancı teknik personel ve danışmanlara yer verilebilmektedir. Proje sona erdiğinde de bu personelin sözleşmesi sona ermektedir.

Bazı BKA'ların personellerinin mali haklar ve ücretler bakımından kendi kuruluş kanunlarına, sosyal güvenceler

bakımından da kamu görevlilerinin bağlı olduğu kanunlara tabi oldukları söylenebilir (Demirci, 2005:181-195). Ajans personelinin performansı genellikle sıkıca denetlenmekte, performansları yeterli olmayan personelin sözleşmeleri fesih edilebilmektedir. Yine bazı BKA'ların personelleri ise tamamen özel şirket hukukuna tabidir.

2. 1.Avrupa'daki Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Gelir

Yapısı

Avrupa'da faaliyet gösteren BKA'ların en önemli finansman kaynağı kamu gelirleri ile birlikte AB fonlarıdır. AB'nin bölgelerarası rekabet ve sürdürülebilir kalkınma politikalarını üye ve aday ülkelerde gerçekleştirmek için ulus-altı yapılarda büyük miktarda mali destek sağlaması, bu desteği de il ya da ilçe düzeyindeki yerel yönetimleri değil, sadece bu konuya odaklı bölgesel örgütler aracılığıyla sağlamak istemesi, 1990'larda bölgesel kalkınma ajanslarının sayılarının hızla artmasına neden olmuştur. Böylece 2000'lere gelindiğinde gelir kaynaklarına göre iki temel model ortaya çıkmıştır: güçlü BKA'lar ve zayıf BKA'lar.

Güçlü BKA'lar süreç içinde çok çeşitli finansman kaynakları oluşturabilmiş, düzenli ve yeterli miktarda gelirleri olan ajanslardır. Bu tür ajansların bütçelerinin büyük bir bölümü yerel ve bölgesel yönetimlerin gelirleri ile genel bütçe gelirlerinden; ayrıca yönetim kurulu üyeleri ve hissedarları olan yerel bankalar, ticaret, sanayi ve meslek odaları, tarım, turizm birlikleri, ve bölgede önemli yatırımları bulunan özel sektör kuruluşları tarafından finanse edilmektedir.

Zayıflar ajanslar ise, AB fonlarının bütçelerinin çok önemli bir kısmını oluşturduğu, ve bu fonların dışında yetersiz kaynakları olan ajanslardır.

AB Yapısal Fonlarının, önümüzdeki dönemde Birlik'e yeni katılan ülkelere kaydırılmasıyla birlikte, Avrupa'daki BKA'ları da yeni bir dönem beklemektedir. Zayıf ajansların önümüzdeki dönemde yeni finansman kaynakları yaratamadıkları takdirde, en önemli finansman kaynaklarını kaybedecekleri, bu nedenle de önemli bir mali krize girerek işlevlerini kaybedecekleri beklenmektedir. Böylece 1990'larda ortaya çıkan zayıf ajanslar işlevlerini yitirirken, bölge için önem taşıyan konularda uzmanlaşmış ve bu konularda ihtiyaca cevap verebilen hizmetler sunabilen, bu nedenle de çok çeşitli ve zengin

finansman kaynakları yaratabilmiş ajanslar konumlarını giderek güçlendirecektir.

BKA'ların finansman yapılarını kuvvetlendirmek için zaman içinde, kuruldukları bölgenin idari, ekonomik, politik ve hukuki şartları göz önünde bulundurularak her ülkede farklı formüller üretilmiştir. Örneğin Doğu Avrupa ülkelerinin BKA'ları 1990'lı yıllarda ilk aşamada AB finansmanı ve AB'nin görevlendirdiği uzmanlar tarafından kamu kuruluşu niteliğinde kurulmuş, bunların bir kısmının gelir kaynakları ve yönetim kurulları zaman içinde özelleştirilmiştir.

İtalya'da ise GSMH'sı AB ortalamasının altında olan Güney bölgelerine yapısal fonların etkin ve verimli biçimde aktarılması için önce tüm sermayesi Hazine Bakanlığı'nda olan ve Yönetim Kurulu Başbakan'a karşı sorumlu olan bir ulusal kalkınma ajansı kurulmuş ve çok kısa zamanda bu ajansın İtalya'nın hemen her bölgesinde şubeleri açılmıştır.

İngiltere'de ise 1998'de kurulan BKA'lara, Ticaret ve Sanayi, Başbakanlık, Çevre, Gıda ve Kırsal İşler, Eğitim, Ticaret ve Yatırım, Kültür, Medya ve Spor bakanlıklarından bölge düzeyindeki örgütlenmelerinden önemli bir kaynak tahsis edilmeye başlanmıştır.

Kalkınma ajanslarının finansmanında, kamu kaynaklarının yanında AB fonları da kalkınma ajanslarına çok önemli fırsatlar sunmaktadır. Ancak kalkınma ajansları, her üye ülkede AB finansmanlarından kurumsal yapılarına göre farklı koşullar altında yararlanırlar. 1999 EURADA raporuna göre kalkınma ajansları fonlardan iki temel şekilde yararlanırlar²:

- 1) Yapısal Fonları yürütürler,
- 2) Topluluk Girişimleri (Leader, Interreg, Recher, Konver, Euroform vb.) projelerini ya da bu projelerle bağlantılı mikro projeleri yönetirler.

Her üye ülkenin kendi hukuki, idari ve mali yapısına göre farklılık göstermekle birlikte, bazı BKA'ların Yapısal Fonlar tarafından finanse edilen operasyonel programları bizzat hazırladıkları ve yürüttükleri, (Belçika'daki gibi) bazılarının ise mali kontrolü başka bir kamu organında bulunan programların uygulayıcısı oldukları görülmektedir. Ancak son on yılda BKA'ların giderek ikinci şekilde, yani doğrudan Yapısal Fonlar yerine Topluluk Girişimleri projelerini yönettikleri

görülmektedir. Bununla birlikte yine Topluluk Girişimleri programları altında yer alan yeni ve farklı uygulamaların denendiği ve örnek teşkil etmesi için seçilen bir takım projeler de Avrupa Komisyonu tarafından belirlenen bazı BKA'lara verilmektedir.

2. Türkiye'de Kalkınma Ajansları

Bölgesel kalkınmanın son otuz yıldaki gelişimini düşünecek olursak, ekonominin küresel yapılanması sürecinde devletler imtiyazlı konumlarını kaybederlerken, girişimcilik kalkınmanın motor gücü haline gelmiştir. Girişimciliğin kazandığı bu yeni gücü iyi kullanabilen bölgelerin rekabet gücü artarken, bu gücü yeterince kullanamayan ülkelerde kalkınma adına farklı bir gelişme gerçekleşmemiştir. Böylelikle bölgelere arası eşitsizlikler artarak büyümüştür.

Bölgesel kalkınma her zaman ulusal kalkınma çabalarının ayrılmaz bir parçası olmuştur. Türkiye'de bölgesel kalkınmanın, merkezden üretilen politikaların bölgelerde yine merkezi bürokrasi eliyle uygulanması geleneği, devletin kalkınmayı başlatacak tek güç olarak görüldüğü bir toplum anlayışına yol açmıştır. Bu anlayış bugün bölgelerin, kendilerine özgü gelişme potansiyellerini gerçekleştirmelerinde önemli bir engel teşkil etmektedir.

Türkiye, girdiği AB'ye katılım sürecinde, artık bu yukarıdan aşağıya müdahale etme, yerel yönetimlerin, yerel ilgi odaklarının fikrini almadan, masa başında kalkınma politikaları üretme alışkanlığını terk etmek; bu kez aşağıdan yukarıya bildirilen talepler doğrultusunda, katılımcı yöntemlerle belirlenen yöreye özgü politikalar geliştirmek ve bu politikaları uygulayacak yeni idari yapılar bulmak ihtiyacını hissetmektedir.

Örneğin GAP Bölge Kalkınma İdaresi gibi merkezden yönetilen bir kurumun, şu andaki yapısıyla AB tarafından istenen seviyede otonom bir bölgesel kalkınma ajansı olmadığı bir süredir tartışılmaktadır. AB süreci içinde daha da büyük aciliyet kazanan bölgesel kalkınmanın nasıl kurumsallaşacağı sorunu tartışılırken, konunun üzerinde önemle durulması gereken bir başka boyutu daha vardır: Acaba Türkiye'nin az gelişmiş yörelerinde, girişimcilik ve katılımcılık esasına dayanan AB bölgesel kalkınma politikalarını finanse eden fonlardan yararlanabilecek gerekli proje kabiliyeti var mıdır? Az gelişmiş bu bölgelerde kalkınmayı sahiplenecek ve bunun için kararlı

bağılıklar gösterecek aktörler olacak mıdır? Bu kararlı bağılıkları kurmak için ne tür müdahalelerde bulunmak gerekiyor?(Pınarcıoğlu ve Işık,2004:15) Çünkü böyle bir potansiyel yaratmadan kurulacak bölge kalkınma ajansları, toplumun geniş kesimlerinden kopuk bölgesel düzeyde yeni bir bürokratik kurum olacaktır.

2.1. Türkiye’deki Kalkınma Amaçlı Örnekler

Türkiye’de yeni dönem bölgesel kalkınma yaklaşımının temel aktörlerinden biri olacak Kalkınma Ajanslarının kuruluşu 2006 yılı başında çıkarılan 5449 sayılı Kanun ile mümkün hale gelmiştir. Ancak, bölgesel düzeyde Kalkınma Ajansları gibi kurumsal yapıların oluşturulması konusundaki görüş ve çabalar aslında çok daha eskiye gitmektedir (Özen,2005:2).

Bölgelerde, Kalkınma Ajansları benzeri yapıların oluşturulması konusunda ilk somut ve resmi ifade planlı döneme geçişin ardından 1963-1967 yılları için hazırlanan Birinci Kalkınma Planında yer almaktadır. Planın, Teşkilat, Meseleler ve Tedbirler bölümünde aşağıdaki öngörüler yer almaktadır (Pınarcıoğlu ve Işık,2004:15).

“Gerek bölge araştırmalı gerek yukarıdaki tanımlamaya göre bölge planlaması yetmiş elemanın azlığı ve ayrıntılı bilgi toplama zorluğu yüzünden ancak uzun sürede etkili bir şekilde gerçekleştirilebilecek bir iştir. Bölge araştırmaları için eleman yetiştirme ve buna paralel olarak takımlar kurma işi bir programa bağlı olarak yürütülmektedir. Bölge Kalkınma ve Planlamasıyla ilgili çalışmaların gerçekleştirilmesi hem merkezden hem de bölgelerde ihtiyaca elverişli teşkilat ve yeterli personelin bulunmasını gerektirmektedir. Varılacak en son amaç her bölgede araştırma takımları kurmak yoluyla ilerde genel plan çerçevesine uygun bölge programları hazırlamak ve bunların uygulanması bakımından gerekli idari teşkilatı sağlamaktır.”

Bölge düzeyinde Kalkınma çabalarının gerçekçi politikalara dayandırılması koordine edilip desteklenmesi için bölgesel nitelikli teknik bir yapının oluşturulması konusu ikinci kez 2001 yılında gündeme gelmiştir. Bölgeler arası gelişmişlik farklarının giderek açıldığı ekonomik ve sosyal problemlerle güvenlik sorunlarının giderek yoğunlaştığı bir dönemde, 2001-2005 yılları için hazırlana 8.Kalkınma Ajansı şeklinde yerel bir kurumsal yapıya olan ihtiyaç şu şekilde ifade

edilmiştir(<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan8.pdf>, Erişim: 02 Ocak 201):

“Planların Programların ve Bölgesel Planların hazırlık uygulama koordinasyon ve izleme aşamalarının etkinliğini artırmak üzere Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ihtiyaç duyulan merkezlerde birimlerin oluşturulması için düzenleme yapılacaktır”

Diğer taraftan ajansların kuruluşu konusu görece az gelişmiş yörelerimiz için hazırlanan Zonguldak–Bartın-Karabük Bölge Planı ,Doğu Anadolu Bölgesi (DAP) Master Planı, Doğu Karadeniz Bölgesi(DOKAP) Master Planı gibi birçok bölge planında da açık ve net bir şekilde gündeme getirilmiştir.Bu planlarda planın hayata geçirilmesi için yerel düzeyde koordinasyon sağlayacak kurumsal bir yapının zorunluluğu ortaya konmuş ve farklı modeller önerilmiştir.

Yerel ve bölgesel kalkınma konusundaki kurumsallaşma ihtiyacının bir diğer ifadesi ise sivil toplum kuruluşlarının yürütmekte olduğu çabalar olmuştur.. Kalkınma Ajanslarının kurulmasından önce yerel potansiyel ve dinamikleri harekete geçirerek, kendi il ve bölgelerini kalkındırmak üzere birçok yerel kalkındırma girişimi ortaya çıkmış bulunmaktadır.Bunlar (Özen,2005:20):

- Ege bölgesinde ; Ege Ekonomiyi Geliştirme Vakfı(EGEV)
- Batı Akdeniz Bölgesinde; Antalya, Burdur ve Isparta illerini kapsayan ,Batı Ekonomisini Geliştirme Vakfı (BAGEV)
- Kelkit Havzasında; havzada yer alan il ve ilçelerin oluşturduğu Kelkit Platformu,
- Mersinde; Ticaret ve Sanayi Odası bünyesinde oluşturulan Mersin Kalkınma ve İşbirliği Konseyi (MEKİK)
- Samsunda: Samsun Bölgesel Ekonomik Kalkınma Konseyi (SABEKAK)

2.2. 2000 Sonrası: Kalkınma Ajansları

19.01.2005 tarihinde Meclis Genel Kurulu’na sevk edilen “Kalkınma ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkındaki Kanun Tasarısı”nın genel gerekçesinde, şimdiye kadar yapılan kalkınma planlarının bölgelerarası gelişmişlik düzeyi farklarının azaltılmasında etkisiz kaldığı, kapsamlı bir uygulama şansı bulamadığı ve hedeflenen gelişme düzeyini

yakalayamadığı ve sağlanan olumlu gelişmelere rağmen, Türkiye’de bölgeler arası gelişmişlik farkının çok yüksek olduğu açıklanmıştır (Özen, 2005:25).

Kanunun Genel Gereğesine baktığımızda şunları ifade ettiğini görmekteyiz

(<http://www.gmka.org.tr/uploads/downloads/dosya/mevzuat/2.%205449%20sayı%20Kanunun%20GENEL%20GEREKES.pdf>,

Erişim 30 Aralık 2011): “Ülkemizde bölgeler arası gelişmişlik farklarının dengeli bir yapıya kavuşturulması, bölgesel ve yerel kalkınmanın hızlandırılması ve sürdürülebilir dengeli bir gelişmenin sağlanması için çeşitli politikalar ve araçlar uygulanmıştır. Bunların başında, çeşitli büyüklükteki bölgeleri hedef alan bölge planları yer almaktadır. Bölge planları, kalkınma planlarının hedef ve stratejileri çerçevesinde bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılması, geri kalmış yörelerde yaşayan nüfusun refah düzeyinin yükseltilmesi, metropollere büyük yük getiren göç eğilimlerinin istikrarlı bir dinamiğe kavuşturulması, plansız kentleşme nedeniyle oluşan sorunların çözüme ulaştırılması amacıyla bölgelerin özellikleri, farklılıkları, gelişmişlik düzeyleri ve temel sorunları ile potansiyellerinin belirlenmesine yönelik olarak merkezde hazırlanmaktadır. Bu çerçevede, bölgesel gelişme alanında, Türkiye’den 2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde Ulusal Kalkınma Planı ve İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) Düzey 2’lerde (NUTS 2) bölgesel kalkınma planları hazırlanması suretiyle;

- Bölgesel farklılıkları azaltmayı amaçlayan bir ulusal ekonomik ve sosyal uyum politikasının geliştirilmesi,
- Bu başlık altındaki mevzuatın uygulanmasını kolaylaştıracak yasal çerçevenin kabul edilmesi,
- Bölgelere yönelik kamu yatırımlarına ilişkin öncelik kriterlerini ortaya koyan çok yıllık bütçeleme usullerinin oluşturulması,
- Bölgesel kalkınmayı yürütecek idari yapıların güçlendirilmesi

ve

- Bölgesel kalkınma planlarını uygulamak üzere, NUTS 2 düzeyinde bölge birimlerinin kurulması istenmektedir.

Katılım Ortaklığı Belgesi temelinde, AB’ye ekonomik ve sosyal uyum sürecinin çerçevesini oluşturan ve 2004-2006 döneminin içine alan Ön Ulusal Kalkınma Planı, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müsteşarlığı tarafından hazırlanarak Yüksek Planlama Kurulu tarafından onaylanmıştır. Ekonomik ve sosyal uyumun en önemli yatay önceliği olarak bölgesel gelişmeye

ağırlık veren Plan'da, finansman desteğinin en geniş olduğu alan bölgesel gelişme olarak tespit edilmiştir. Planda yönetim otoritesi olarak DPT Müsteşarlığı belirlenmiş olup, uygulamaya ilişkin görevlerin sektörel ve bölgesel kurumlar gibi "ara kurumlar" ile paylaşılması, bölgesel gelişme politikalarını yerel bazda uygulayacak kurumsal bir mekanizmanın geliştirilmesi ve bu alandaki program ve projelerin yönetimine ilişkin bazı görevlerin Kalkınma Ajanslarına (KA) devredilmesi öngörülmüştür.

Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu Koordinasyon ve Görevlerine Dair 5449 sayılı Kanun 25 Ocak 2006 tarihinde kabul edilerek 8 Şubat 2006 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanmak suretiyle yürürlüğe girmiştir. Ancak Kanunun yürürlüğe girmesinin ardından 30.03.2006 tarihinde Kanunun iptali yönünde Anayasa Mahkemesine başvuruda bulunulmuştur. Bu süreçte Kalkınma Ajanslarının temel işleyişine dair bazı yönetmelikler çıkarılmış ve 06.07.2006 tarihinde Bakanlar Kurulu Kararıyla İzmir ve Çukurova Bölgelerinde iki ayrı Kalkınma Ajansı kurulmuştur. Ancak kamusal niteliği olan bir meslek kuruluşu tarafında anılan yönetmeliklerden birinin (Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik) ve Bakanlar Kurulu Kararının (Kuruluş Kararnamesi) yürütmesinin durdurması ve iptali yönünde Danıştay'a başvurularda bulunulmuştur. Kalkınma ajanslarının kuruluş kararname ve çalışma yönetmeliğinin yürütmesi Danıştay'ca 30.01.2007 ve 14.03.2007 tarihlerinde durdurulmuştur. "Kalkınma Ajanslarının Kuruluşuna Dair Kanun"un, 8 Şubat 2006 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmesinden sonra Ana muhalefet Partisi, kanunun iptali için Anayasa Mahkemesine dava açmıştır. Danıştay'ın başvuruları ile Ana muhalefet Partisinin açmış olduğu iptal davası, aralarındaki hukuki irtibat nedeniyle Anayasa Mahkemesi tarafından birleştirilmiştir.

Anayasa Mahkemesi kalkınma ajanslarının kuruluşu hakkındaki kanunla ilgili kararını 30.11.2007'de vermiş, karar 23.02.2008'de Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Anayasa Mahkemesi sadece kanunun 18. Maddesinin üçüncü fıkrasında yer alan "bu fıkra kapsamındaki kişilerden, önceki kamu kurum ve kuruluşlarındaki kadrolarına müşterek kararname ile atananların, bu fıkraya göre yapılacak atama işlemleri ilgili bakan onayı ile yapılır" tümcesinin ve "Ajanslar, bu kanunun uygulanmasıyla ilgili iş ve işlemlerde her türlü vergi, resim ve harçtan muaftır" diyen 26. maddesinin Anayasa'ya aykırı

olduğuna ve iptaline, oybirliğiyle karar vermiştir. Kanunun eleştirilen noktalarından birisi ajansların tüzelişiliği ile ilgili olmasdır. Ajansların tüzeli şiliğe sahip olduklarının kanunda bildirilmiş olmasına rağmen bunun özel hukuk tüzeli şisi mi yoksa kamu tüzeli şisi mi olduklarının belirtilmemesi, tartişma konusu olmaktadır. Böyle bir belirsizliğin ise hukuk güvenliğini zedeleyeceği iddia edilmektedir. Bir tüzeli şinin kamu tüzeli şisi olabilmesi için şu iki şartı birlikte yerine getirmesi gerekir: Bunlardan ilki tüzeli ři devlet tarafından kanunla veya kanunun açıkça verdiği yetkiye dayanarak kurulmuş olmalıdır. İkinci şart ise, bir tüzeli ři, kamu gücü ayrıcalıklarıyla donatılmış olmalıdır. Anayasa Mahkemesi tüzeli şilik konusundaki tartişmalara nokta koyarak kalkınma ajanslarının kamu tüzeli şisi olduğuna karar vermiştir. Mahkemeye göre, “Kalkınma ajanslarının tüzeli şiliği Yasayla belirlenmiş, tüzeli şiliğin kuruluğu ise Bakanlar Kurulu kararına bırakılmıştır. Yirmi altı adet Düzey 2 İstatistikî Bölge Birimi esas alınarak Bakanlar Kurulu kararıyla kurulması ve kaldırılması öngörülen kalkınma ajanslarının, tüzeli şiliğinin niteliği Yasa’da açıkça belirtilmemekle birlikte, kurulması ve kaldırılması, kamu gücü ve yetkilerin kullanılması, usul ve ayrıcalıklar getirilmesi, gelirleri, merkezi idare ile olan bağlantıları göz önünde bulundurulduğunda birer kamu tüzeli şisi olduğu kuşkusuzdur

(http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=manage_karar&ref=show&action=karar&id=2510&content=, Erişim 04 Ocak 2012). Başka bir değişle Mahkeme, kanunu anayasaya uygun yorumlamış ve böylece tüzeli şiliğin belirsizliği nedeniyle anayasaya aykırılık görüşünü benimsememiştir. Kanaatimizce de Anayasa Mahkemesi yerinde bir karar vermiştir. Çünkü bu ajanslar bir yandan kanunun açıkça verdiği bir yetkiye dayanarak devlet (Bakanlar Kurulu) tarafından kurulmaktadırlar ve diğer yandan da ilgili kanun incelendiğinde bu ajansların bir takım kamu gücü ayrıcalıklarıyla donatılmış oldukları görülmektedir. Dolayısıyla kalkınma ajansları birer kamu tüzeli şisidirler. Bunların işlemlerinde özel hukuka tabi olması, bunları kamu tüzeli şisi olmaktan çıkarmaz. Çünkü bir kamu tüzeli şisinin işlemleri kanunla özel hukuka tabi tutulabilir. Kanunun getirdiği yapılanmanın Türkiye’nin üniter yapısıyla bağdaşmadığı ve “idarenin bütünlüğu” ilkesi ile çeliştiği iddia edilen maddelerinin iptal istemi ise Anayasa Mahkemesi tarafından oy çokluğuyla reddedilmiştir. Kararı değerlendirmeden

önce bazı tespitlerde bulunmak gerekir. Üniter devlet, devletin, ülke, millet ve egemenlik unsurları ve keza yasama, yürütme ve yargı organları bakımından teklik özelliği gösteren devlet şeklidir. Anayasa Mahkemesi, kalkınma ajanslarının ülkenin üniter devlet yapısına aykırı olmadığı yönünde karar verirken özellikle Anayasanın 166. maddesine atıfta bulunmuştur. Mahkemeye göre “5449 sayılı Yasa’yla kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerinin katılımıyla yeni ve kendine özgü bir yapı oluşturulmasının, Anayasa’nın 166. maddesi uyarınca Devlet’e verilen planlama görevi gereği, ulusal kalkınma planı ve programlarda öngörülen ilke ve politikalarla uyumlu olarak bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, sürdürülebilirliğini sağlamak, bölgelerarası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak üzere teşkilat kurulmasına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Anayasa ile devlete verilen görev, kamu kesimi ile birlikte özel kesimin ulusal ekonominin gereklerine ve sosyal amaçlara uygun çalışmalarını sağlayacak ekonomik ve sosyal politikaları uygulamaktır. Bu görevler verilen Anayasa’nın öngördüğü idari yapı içinde yerine getirilebileceği gibi özel kuruluşlar tarafından ya da kalkınma ajanslarında olduğu gibi kendine özgü karma yöntemlerle de yerine getirilebilir.” Bu nedenlerle “Kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek, kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak ve yerel potansiyeli harekete geçirmek suretiyle, ulusal kalkınma planı ve programlarında öngörülen ilke ve politikalarla uyumlu olarak Yasa’da sayılan hizmetleri yaparak bölgesel gelişmenin hızlandırılması, sürdürülebilirliğinin sağlanması, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarının azaltılması amaçlandığından, kendine özgü bir yapının oluşturulmasına ilişkin dava ve itiraz konusu kurallarda Anayasa’ya aykırılık bulunmamaktadır” (http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=manage_karar&ref=show&action=karar&id=2510&content=, Erişim: 04 Ocak 2012).

2.3.Kalkınma Ajansları'nın Hukuki Yapısı

2.3.1.5449 Sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun

Türkiye’deki Bölgesel Kalkınma Ajansları’nın Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkındaki Kanun’unun 2. maddesi,

Kalkınma Ajanslarını; sürdürülebilir bölgesel gelişmeyi gerçekleştirmek için kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak için kamu kesimi, özel sektör ve sivil toplumun işbirliği yapmasını sağlayacak bir mekanizma olarak tanımlar. Bu mekanizma bir yandan tüzel kişiliğe haiz ve Kanunla düzenlenmemiş bütün işlemlerinde özel hukuka tabidir.

İlgili maddenin (Madde 2) gerekçesinde;

“Ajanslar, kamu-özel sektör ortaklığı anlayışına uygun bir yapıda kurulmaktadır. Bu bakımdan, normal kamu kuruluşu niteliğinde bir kurum olmadığı gibi tasarıda düzenlenmeyen bütün işlemlerinde özel hukuk hükümlerine tabi olarak faaliyet gösterecektir. Bu yapı, ajansların istihdam ve harcama usullerinde, kamu kurum ve kuruluşlarının tabi olduğu genel bütçe, harcama, ihale, işe alma, işten çıkarma, personel ücret ödemesi, muhasebe yöntemlerinden bağımsız olarak esnek hareket edebilen, küçük fakat etkin ve dinamik bir birim olmasını sağlayacaktır. Hantal, büyük ölçekli, geniş kadrolu bir kuruluş olmayacak, bilakis küçük, etkin, çekirdek bir teknik kadroyla çalışan, destek hizmetlerinin hemen hemen tamamını maliyet etkin bir yöntemle hizmet satın alması ile temin eden, oluşan yeni şartlara çabuk adapte olabilen esnek bir yapı olacaktır”, denilmektedir (Özen,2005:22).

Öte yandan kurulan BKA’lar, kamu gelirlerinden pay almaları ve Yönetim Kurulu Başkanlarının vali olması sebebiyle de bir kamu kuruluşu özelliği göstermektedir. Bununla birlikte Kalkınma Ajanslarında hali hazırda kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan memurların görev alabilmesi ve bunların ajansta geçirdikleri sürenin memurlukta geçmiş gibi sayılması (Madde 18), ve Kalkınma Ajansları bünyesinde kurulacak olan Tek Durak Ofisleri’ne yapılacak ruhsat başvuruları ile işyeri kurma ve işletme başvurularının ilgili mercilere yapılmış sayılması hükmü , ajanslara bir kamu kuruluşu niteliği kazandırmaktadır.

Bölge kalkınma ajanslarının ulusal düzeyde koordinasyonu ile ilgili görev ve yetkiler Kalkınma Bakanlığına verilecektir.

- Planlama, programlama ve projelendirme gibi teknik işlerin gerçekleştirilmesinden,
- Avrupa Birliği ve diğer yabancı kaynaklardan sağlanan fonların finansman anlaşmaları çerçevesinde ajanslara aktarılmasından,

- Ajanslara gerekli teknik yardım ve danışmanlık hizmetlerinin sağlanmasından,
- Aynı zamanda ajansların tecrübelerini birbirleri ile paylaşmaları ve iyi uygulama örneklerinin yaygınlaştırılmasından,
- Ajansların merkezi düzeydeki kurum ve kuruluşlarla işbirliği ve kordinasyon içinde çalışmasının sağlanmasından,

Kalkınma Bakanlığı sorumlu olacaktır. Bunun dışında, Ajansların ulusal düzeyde koordinasyonu ile ilgili ikincil mevzuatın oluşturulmasını teminen plan ve programlara, yapılacak yardım ve transferlere, personelin nitelik ve istihdamına, bütçe ve muhasebe standartlarının kullanımına, faaliyet raporlarına, izleme, değerlendirme ve denetime ilişkin esas ve usuller ile Tek Durak Ofislerin çalışma esas ve usullerini (başvuruların kapsamı, hangi yatırım ve tesisler, hangi izin, ruhsat, iş ve işlemler için yapılacağı, izin, ruhsat, iş ve işlemler için alınacak ücretler ve bunlara ilişkin usul ve esaslar), ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının görüşünü de almak suretiyle belirleme yetkisi Kalkınma Bakanlığına verilmektedir.

2.4.Türkiye'deki Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Görev ve Yetkileri

5449 Sayılı Kalkınma ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkındaki Kanun'un 5. Maddesine göre, Ajansların temel görevi; bölgedeki kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek ve bölgedeki tarafların karar alma ve uygulama süreçlerine katılımını sağlamaktır .

Bunun yanında; Ajansların, izleme, mali ve teknik yardım sağlama, bölgenin tanıtımının yapılması ve yatırım potansiyelinin ortaya çıkarılması için gerekli araştırmaları yapma ve Tek Durak Ofisleri denilen idari ofisler aracılığıyla gerekli izin ve ruhsat işlemlerinin tek elden görülmesi yoluyla yatırımcılara destek verilme görevleri vardır.

Burada görüldüğü gibi Ajanslar kalkınma planlarının uygulayıcısı değil, DPT'nin nihai kararı vereceği bölgesel kalkınma programlarına enformasyon sağlamak ve programların uygulanması sırasında 'izleme' yapmak, ve programın aksayan yönlerini merkeze bildirmekle görevli aracı bir kurumdur. Bunun dışında BKA'ların göze çarpan en önemli görevleri, Tek Durak Ofisleri aracılığıyla yatırımcıya sıkıntı veren bürokratik işlemleri kolaylaştırmaları ve bölge tanıtımını üstlenmeleridir.

2.5. Türkiye'deki Bölge Kalkınma Ajanslarının Gelir Kaynakları

Dünya'daki örneklerle bakıldığı zaman BKA'ların bölgeye ihtiyacını karşılayabilecek idari ve teknik kapasitelerinin olması ve dolayısıyla etkin hizmet verebilmeleri için sürekli ve yeterli bir finans kaynağına sahip olmaları gerekmektedir. Gelirlerinin büyük bir kısmı AB fonlarına ve dış kaynaklı kredi ve hibelere dayalı kalkınma ajansları, finans kaynaklarına bağımlılıkları nedeniyle büyük zorluklar yaşamaktadır.

Özellikle önümüzdeki dönemde Avrupa Birliği'ne yeni katılan üyeler nedeniyle, Yapısal Fonların aktarılacağı geri kalmış bölgeler değişmeye başlayacak ve fonlardan bugüne kadar yararlanmış olan İtalya, Yunanistan, Fransa ve İngiltere'deki BKA'lar yeni finans kaynakları bulmak zorunda kalacaklardır. AB Yapısal Fonları'nın kesilmeye başladığı yeni dönemde ancak sürekli kamu kaynakları olan BKA'lar ayakta kalabilecektir. Bu nedenle Avrupa'daki pekçok BKA özerk bir yapıya sahip olmasına rağmen finansal yapılarının sağlam olması için özellikle kuruluş aşamasında ağırlıklı olarak kamu gelirlerinden finanse edilmektedir.

Burada BKA'lara sürekli gelir sağlaması düşünülen ticaret ve sanayi odaları ile borsaların gelirlerinden aktarılacak yüzde bir oranında paydır. Ajansın yönetiminde yeterli söz hakkı olmayan odalar ve borsalar, şimdilik BKA'ların en önemli finansörü görünmektedir.

Bununla birlikte Türkiye'deki BKA'lar da Avrupa'daki diğer BKA'lar gibi en önemli finansman kaynağı olarak AB fonlarını görmektedir. Ancak burada unutulmaması gereken bir nokta, AB Fonları'nın son derece rekabetçi bir sistemle dağıtıldığı ve bu rekabetçi sistemde fon kapma yarışını kazanmak için özel sektörün söz sahibi olduğu dinamik ve özerk bir kurumsal yapıya gereksinim duyulacağıdır.

Sonuç

25 Ocak 2005 tarihinde yürürlüğe giren 5449 sayılı "Kalkınma Ajansları'nın Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun" ile birlikte kurulan kalkınma ajansları bölgeler arasındaki farklılıkları azaltmak ve bölgelerin kalkınmasını sağlamak amacıyla Türkiye'nin 26 Düzey II bölgesinde kurulmuşlardır. Bölgesel Kalkınma Ajanslarının kurulmasıyla

birlikte Türkiye'deki bölgesel kalkınma araçlarında farklılaşma ve yerelde oluşan sivil girişimlerin bölgelerin kalkınmasına katılabilme fırsatı ortaya çıkmıştır.2006 yılında iki pilot; İzmir ve Çukurova Kalkınma Ajansları'nın kurulmasıyla başlayan bölgesel kalkınmadaki bu girişim, 2008 Kasım ayında kurulan 8 ajans ve 2009 Temmuz ayında kurulan 16 Ajans ile tamamlanmıştır.

Bölge Kalkınma Ajansları kurumsal yapılarını henüz tamamlayamayan kuruluşlar oldukları gibi, hukuki yapıları da Anayasa Mahkemesinin 2007 yılında vermiş olduğu kararında belirtilmiştir. Anayasa Mahkemesi'nin verdiği karar sonrası kalkınma ajanslarının yönetim yapımızdaki yerine bakacak sistemimiz açısından kendine özgü bir yapı olan kalkınma ajanslarını yönetim yapımızda bir yere oturtmak zordur. Bununla birlikte, kalkınma ajansları için "hizmet yerinden yönetim kuruluşu" demek uygun olacaktır. Hizmet yerinden yönetimin tanımına bakacak olursak "belirli bir kamu hizmetinin merkez örgütünden ayrı bir hukuksal varlığa sahip kuruluşlar tarafından yönetilmesi, yerine getirilmesidir. Gerçekten de, Anayasa Mahkemesinin de tespit ettiği üzere, kalkınma ajanslarının (merkezi yönetim dışında) ayrı bir kamu tüzel kişiliği vardır. Ayrıca, kalkınma ajanslarının yerine getirmiş olduğu belirli bir kamu hizmeti vardır. İlgili kanunda bu "...bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, sürdürülebilirliğini sağlamak, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak..." olarak ifade edilmiştir. Bunun dışında ajanslara yerel yönetimlerde olduğu gibi verilmiş çok sayıda kamu hizmeti yoktur. Zaten, kalkınma ajanslarının yerel yönetim olarak adlandırılması da mümkün değildir. Çünkü, 1982 Anayasası yerel yönetimlerin neler olduğunu tek tek sayma yoluna giderek göstermiştir. Son olarak, kalkınma ajanslarına getirilen önemli eleştirilerden birisi olan "ülkenin bölgesel bir yapılanmaya gittiği ve bunun bölgesel ya da federal devlete geçişin ön adımları olduğu" iddialarına değinmek gerekir. Zira bu aynı zamanda ajansların yönetim yapımızdaki yeri ile doğrudan ilgilidir. Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki federal yapının en belirgin özelliği egemenliğin federe devletlerle federal devlet arasında paylaşılmış olmasıdır, oysa üniter devlette egemenlik tektir. İkinci olarak federal sistemde federe devletlerin yasama, yürütme ve yargı yetkileri vardır. Üniter devlette ise böyle bir şey mümkün değildir. Bu çerçevede ilgili kanuna bakacak olursak üniter yapıya aykırı bir düzenleme göremeyiz.

Aslında eleştirilerin nedeni kanunda kullanılan dil ve kanundaki bazı eksikliklerdir. Nitekim Danıştay aldığı yürütmenin durdurulması kararında bu yöndeki eksikliklere dikkat çekmiştir. Örneğin, merkezi yönetimin ajanslar üzerinde hiyerarşik denetiminin olmadığı ifade edilse de, ilgili kanun ve yönetmelik incelendiğinde görüleceği üzere, sanılanın aksine kalkınma ajanslarında merkezi yönetimin ciddi bir ağırlığı vardır. İlk olarak, kalkınma ajanslarının ulusal düzeyde koordinasyonunu Kalkınma Bakanlığı yapar. İkinci olarak, ajansın karar organı olan yönetim kurulunun başında, merkezi yönetimin atadığı Vali bulunmaktadır. Üçüncü olarak ise, diğer bir organ olan kalkınma kurulunda ili temsil edecek kuruluşlar ile bunların kaç üye ile temsil edileceği, o ilin valisi tarafından belirlenir. Bunlardan başka ajanslar üzerinde Devlet Planlama Teşkilatının, idari vesayetten çok hiyerarşik denetime yaklaşan yetkileri söz konusudur. Sonuç olarak, getirilen eleştirilerin aksine kalkınma ajansları, yönetim yapımız dışında olan bir yapılanma değildir. Her ne kadar kendine özgü bir yapı olsa da, 1982 Anayasası'nın 166. maddesi böyle bir teşkilatın kurulmasına olanak vermektedir. Mevcut düzenlemeye bakarak kalkınma ajanslarını 'hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşu' olarak adlandırmak mümkündür.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Giritli, İ. (1983), Kamu Yönetimi Teşkilatı Ve Personeli, Gözden Geçirilmiş Ve Değiştirilmiş 8. Baskı, İstanbul, Filiz Kitabevi.

Keleş, R. (2010), *Kentleşme Politikası*, 11. Baskı, İstanbul, İmge Kitabevi.

Keleş, R. (1994), *Yerinden Yönetim Ve Siyaset*, İstanbul, Cem Yayınları.

Pınarcıoğlu, M. ve Işık, O. (2004), *Yeni Kalkınmacılık: Bölgesel Kalkınmada Arayışlar*, Ankara, Gap-Gidem Yayınları- 4.

Sezen, S.(1999), Devletçilikten Özelleştirmeye, Türkiye’de Planlama, Ankara, Todaie Yayınları.

Makaleler

Apan, A.(2004), Bölge Kavramı Ve Bölgesel Kalkınma Ajansları, Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt 13, Sayı 4.

Demirci, A(2005), “Farklı Ülkelerde Bölge Kalkınma Ajansları”, Bölge Kalkınma Ajansları Nedir Ne Değildir, Derleyen Menaf Turan, Paragraf Yayınevi, Ankara.

Keleş, R. ve Erbay, Y.(1999), “Avrupa Konseyi’nin Bölge Olgusuna Bakışı”, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, , Cilt 8, Sayı:3.

Keleş, R.(1998), “Bölge Gerçeği Ve Avrupa”, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt 7, Sayı 2, Ankara.

Özen, P.(2005), TEPAV, Bölge Kalkınma Ajansları, , Mayıs 2005.

Polatoğlu, A.(1988), “Bölge Valiliğine Üzerine Düşünceler”, Mülkiyeliler Birliği Dergisi.

Tamer, M.(1992), “Bölgesel Kalkınma Ve Yerel Yönetimler”, Türk İdare Dergisi, Sayı 396

Türe, İ.(1998), “Türkiye’de Bölge Yönetiminin Niteliği”, Sorunları Ve Çözüm Arayışları, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 31, Sayı 2.

İnternet Kaynakları

<http://www.anayasa.gen.tr/1876ke.htm>, Erişim: 20 Aralık 2011

<http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>, Erişim: 20 Aralık 2011

<http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm>, Erişim: 20 Aralık 2011

<http://www.gap.gov.tr/gap-bki/gap-bki-tarihce>, Erişim: 24 Aralık 2011

<http://www.cor.europa.eu/pages/PresentationTemplate.aspx?view=folder&id=be53bd69-0089-465e-a173-fc34a8562341&sm=be53bd69-0089-465e-a173-fc34a8562341>, Erişim: 30 Aralık 2011

www.eurada.org, Erişim: 30 Aralık 2011

<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan1.pdf>, Erişim: 02 Ocak 2012

<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan8.pdf>, Erişim: 02 Ocak 2012

<http://www.gmka.org.tr/uploads/downloads/dosya/mevzuat/2.%205449%20sayl%20Kanunun%20GENEL%20GEREKES.pdf>, Erişim 30 Aralık 2011

http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=manage_karar&ref=show&action=karar&id=2510&content=, Erişim 04 Ocak 2012

http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=manage_karar&ref=show&action=karar&id=2510&content=, Erişim: 04 Ocak 2012

OPTİMUM PARA ALANLARI TEORİSİ: TÜRKİYE’NİN EURO BÖLGESİNE UYUMU ÜZERİNE BİR İNCELEME

Evren COŞKUN*

Özet

Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin Euro bölgesine olası girişinin kendisi için fayda ve maliyetinin analiz edilmesidir. Euro bölgesinin Türkiye için bir optimum para alanı ve Türkiye'nin Euro bölgesine uyumunun olup olmadığının irdelenmesi ve 1990-2010 yılları itibariyle sınımlanmıştır. Bu amaçla önce söz konusu yıllarda büyüme, işsizlik ve bankacılık sektörünün verdiği fakat geri dönmeyen krediler değişkenleri Hodrick-Prescott filtresi yardımıyla elde edilmiş daha sonrada Türkiye'nin Euro bölgesine girmesinin veya girmemesinin uygun olup olmadığını incelemek amacıyla korelasyon testi uygulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Euro Bölgesi, Optimum Para Alanı, Hodrick-Prescott Filtresi, Korelasyon Analizi

OPTIMUM CURRENCY AREAS THEORY: AN APPLICATION ON THE ANALYSIS OF TURKEY'S EURO AREA

Abstract

The aim of this study was to Turkey's possible entry to the euro area is to analyze the cost and benefit for itself. An optimum currency area for Turkey in the Eurozone and Examined whether Turkey's alignment with the euro area from the years of 1990-2010 to examine devaluate. For this purpose years before it comes to growth, unemployment and non-performing loans of the banking sector, but the variables are obtained using the Hodrick-Prescott filter after Turkey's entry into the euro area in order to test whether or not to enter the appropriate correlation test was used.

Keywords: Euro Area, Optimum Currency Areas, the Hodrick-Prescott Filter, Correlation Analysis

1. GİRİŞ

Ülkeler kaynakları daha verimli kullanarak daha yüksek bir ekonomik kalkınmaya ulaşabilmek için diğer ülkeler ile ilişki içerisinde

* Gaziantep Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
evrenc96@gmail.com

NOT: Bu makale yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir.

girmektedirler. Bu ilişki en temel anlamda mal ve hizmet, alım satımı şeklinde gerçekleşmektedir. Bunun yanında sermaye hareketleri de ilişkilerde önemli bir yer tutmaktadır. Dünyada yaşanmakta olan ekonomik liberalleşme sürecinde mal ve hizmet, sermaye ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımı tartışılmakta ve giderek daha fazla önem kazanmaktadır.

Günümüzde artan globalleşme, ekonomik bütünleşmeler ve çeşitli parasal ve politik birlikler ile birlikte uluslararası ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkiler artmış ve ülkeler arasında ekonomik anlamda tercihlili ticaret anlaşmaları, serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, ortak pazar ve ekonomik birlik gibi ekonomik bütünleşme hareketlerine neden olmuştur. Bu ekonomik bütünleşmelerde ülkeler arasındaki mal ve hizmet hareketlerinin serbestleşmesi, bazılarında buna ek olarak üretim faktörlerinin serbestleşmesi ve bazılarında da bunlara ilaveten olarak ortak para ve maliye politikalarının uygulanması hedeflenmektedir. Bu bütünleşme hareketlerinin değişik dereceleri vardır. Bunların içerisinde en çok bilineni ve en ileri seviyede olanı Avrupa Birliğidir. Köklü bir geçmişe sahip olan AB, 18 Nisan 1951 tarihinde altı Avrupa ülkesinin, (Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg) Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu anlaşmasını imzalamalarıyla başlamıştır. Daha sonra Avrupa Ekonomik Topluluğunda Gümrük Birliği kurulması ve Ortak Pazara geçiş ve son aşama olarak AET'den Maastricht Anlaşması ile birlikte ekonomik bütünleşmenin en ileri seviyesi olan ekonomik ve parasal birlik aşamasına geçilmiş ve topluluk adı Avrupa birliği olarak değiştirilmiştir. AB'ye benzer hedefleri olan diğer oluşumlar Güney Amerika'da MERCOSUR (MercadoComun del Sur), batı Afrika'da ECOWAS (TheEconomicCommunity of West AfricanStates) ve Asya'da ASEAN (AsianEconomicCommunity) şeklinde sayılabilir. Parasal birliğinden sağlanacak kazançlar, dönüşüm maliyetlerinin giderilmesinden kaynaklanan doğrudan ve dolaylı kazançlar, kur riskinin giderilmesinden kaynaklanan refah kazançları, fiyatlarda şeffaflık, likidite artışının sağlanması, spekülasyon sermaye artışlarının önlenmesi vb. olabilir. Bunun yanında, talepteki değişimler, enflasyon ve işsizlikle ilgili ülkelerin farklı tercihleri, emek piyasası farklılıkları, büyüme oranı farklılıkları, farklı mali sistemler ve senyoraaj problemi, politika araçlarının kaybı gibi çeşitli maliyetleri de olabilmektedir.

Bu çalışmada önce Optimum Para Alanı ile ilgili teorik bilgi verilecek daha sonra konuyla ilgili Euro'ya geçmeden önceki 1990'lı yıllar ve Euro'ya geçildikten sonraki dönem olan 2000'li yıllar dönemi,

ekonomik büyüme, işsizlik ve sorunlu krediler korelasyon analiziyle incelenecektir. Son olarak da elde edilen sonuçlar tartışılacaktır.

2.LİTERATÜR

Optimum para alanları teorisine geçmeden önce parasal birliği tanımlamakta fayda vardır. Parasal birlik, birliğe üye ülkelerin paralarının sabit kurlarla ve geri dönülmez bir şekilde birbirine bağlanmasıdır. Buna ek olarak birlik dışındaki ülkelere karşı kendi para birimini serbest dalgalandırdıkları ve ortak merkez bankası ve tek para birimine sahip olunması ve cari işlemler ve sermaye hareketleri üzerindeki engellerin kaldırılmasıdır (Utkulu,2005). Para alanı ise, iktisadi ilişkileri yoğun ülkelerin paralarının sabit kurlarla birbirlerine bağlanmasıdır (İKV, 2000:2).

Para alanı oluşturulurken, iki temel şarta dikkat etmek gereklidir. Bunlar para politikalarının koordinesi, diğeri de esnek ve seçici bölgesel bir mali sistemin oluşturulmasıdır. Yani tek bir para otoritesiyle koordineli olarak çalışacak ve ülkelerin bütçe politikalarını denetleyecek bir merkezi otoriteye ve politika paralelliğine ihtiyaç vardır (Ertürk,1993: 123).

2.1. Para Birliği Kuramı

Parasal birlikler, esnek kurlar yerine sabit kurları tercih etme tezini savunmaktadır. Fakat sabit kur mu, esnek kur mu, tartışmasında, göz ardı edilmeyecek en önemli nokta, uygulanacak kur politikasının birliğe üye ülke veya ülke gruplarına uygun olup olmadığıdır. Ülkeler arası farklılıkları dikkate almayan bir döviz kuru rejiminin başarılı olma şansı daha azdır. Bu yüzden ülkelerin, ne kadar gelişmiş olduğu, birbirleriyle ekonomik ilişkilerinin ne kadar yoğun olduğu, üretim faktörlerinin hareketli olup olmadığı, kendi içinde bölgesel farklılığın olup olmadığı, ürün çeşitlenmesinin olup olmadığı vb. hususlar parasal birlik için önem teşkil etmektedir (Ertürk,1993: 124).

Optimum para alanı (OPA), yüksek işgücü mobilitesinin, enflasyon oranları yakınlığının, yüksek oranda ürün çeşitliliğinin, ücret ve fiyat esnekliğinin, yüksek derecede mali parasal ve ticari bütünleşmenin olduğu alandır. Buna ek olarak, yüksek ödemeler dengesi uyumu ve yurt içi makroekonomik politikaların başarısı için bölge içinde sabit döviz kurunun, bölge dışında ise esnek döviz kurunun olması gerektiği alandır (Samsar,2003:4).

OPA teorisine ilişkin literatür iki yönden incelenebilir. Bunlardan ilki, para alanı sınırlarının nasıl olacağı ve parasal alan içerisinde hangi takım özelliklerin olacağıdır. İkincisi ise, ülkelerin söz konusu birliğe girmeleri için yerine getirmesi gereken şartlardır (Yanar,2008:55). Yani fayda maliyet analizi üzerinde durulmaktadır.

Optimum para alanı (OPA) teorisi 1960'larda başlayıp 1970'lere kadar süren ve öncü çalışmaların yapıldığı geleneksel optimum para alanı ve 1970'lerden günümüze kadar devam eden ve öncü aşamanın eksikliklerinden yola çıkılarak daha bütünleştirici bir yolun izlendiği yeni optimum para alanları olarak ikiye ayrılır(Özer,2007:79).

2.1.1. Geleneksel Optimum Para Alanı Teorisi

Optimum para alanı (OPA) teorisi ile ilgili çalışmalar ilk olarak 1960'lı yıllarda Mundell'in 1961 yılında "A Theory of Optimum Currency Areas" adlı temel çalışmasıyla başlamış ve McKinnon (1963) ve Kenen (1969) gibi iktisatçılar tarafından geliştirilmiş olup, parasal birliğin avantaj ve dezavantajlarını analiz eden bir çalışmadır. Diğer bir deyişle parasal birliğe katılan ülkelerin, kendi aralarında sabit döviz kuru sistemini, birlik dışı ülkelere karşı esnek döviz kuru sistemini, uygulamanın fayda ve zararlarını analiz eden bir çalışmadır. Teori ilk ortaya atıldığında fazla önem arz etmemiştir. 1990'lı yıllarda Avrupa Birliğinin ekonomik ve parasal anlamda bütünleşmeyi sağlamasıyla birlikte önem kazanmıştır. Daha sonra Tavlas (1993), Bayoumi (1994), Melitz (1995), Ricci (1997) ve Fukuda (2002) gibi iktisatçılar tarafından da üzerinde durulmuştur. Teori temelde, bir grup ülkenin ulusal paralarını belirlenen kurlar üzerinden birbirine geri dönülmez bir biçimde sabitlemesi ya da üye ülkelerin para birimlerinin birlik dışı ülke paralarına karşı serbest dalgalanmaya bırakılmasıdır.

OPA teorisinin kapsamı esnek kur mu yoksa sabit kur mu tartışması ve esnek kur sistemine alternatif olarak sabit kur sisteminin tercihidir (Ertürk, 1993:123). Sabit kur sistemi, aralarında yoğun ticari ilişkiler bulunan, ödemeler bilançosu dengesi mikro ekonomik faktörlerden kaynaklanmayan ülkeler tarafından tercih edilmektedir. Bu ülkeler, esnek kuru tercih edenlerden farklı olarak politika aracı olarak esnek kuru maliyetli ve gereksiz görmektedirler (Abdullayev,2003: 17).

Bu durumda sabit döviz kurunu kabul eden ülkeler arasında tam iktisadi bütünleşmenin olması gerekir. Yani ülkelerin ekonomik kurumlarının birbirine benzer olması ve aynı para ve maliye politikası uygulamaları gerekir. Bu durumda sabit döviz kurunun başarı şansı artar (Savaş,2010:207).

OPA parasal birliğin avantaj ve dezavantajlarını sınamada genel bir teorik çizgi oluşturmasına karşı fayda ve zararlardan hangisinin daha etkin olacağını ya da elde edilecek faydanın alanını tam olarak tespit etmek güçtür. Bu nedenle parasal birliğe geçişte ekonomik faktörler kadar siyasi nedenlerinde önemli olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır (Ata ve Silahşör,1999: 18).

OPA teorisi, iktisadi ve politik yönden birbiriyle tamamen bütünleşmiş ülkeler tarafından faaliyete geçirilecek bir uygulamadır. OPA, kendi para birimi ve ortak para politikasına sahip bir alan olup, Frankel'in deyişiyle bir şehirden büyük ve dünyadan küçük bir alanı kapsamaktadır. Diğer bir deyişle, ne kendi para birimini dış para birimlerine bağlayacak kadar küçük nede kendi içinde farklı para birimlerine sahip alt bölgelere ayrılacak kadar geniş olmayan bölgedir (Altay,2007:704).

Bir parasal alanın optimum olabilmesi koşulu çeşitli yazarlar tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bu yazarların görüşleri kısaca şöyle ifade edilebilir.

Mundell'e göre alan coğrafi anlamda değil iktisadi anlamda alandır. Ekonomik anlamda bölge, homojen ürünlerin üretildiği, bilgi ve enformasyonun aynı seviyede olduğu ve değişimlerin bölgelere dâhil alanları eşit etkilediği alandır (Yüceol,2004:3). Mundell bir parasal alanın optimal olabilmesi için, para birliğinin bölgeleri arasında yeterli düzeyde faktör hareketliğinin olması ve faktör hareketliğinin, esnek döviz kurunun dengesizliklerinin düzeltici etkisinin yerini alabileceğini belirtmiştir. Mundell (1961) optimum para alanını, ortak paranın faydalarının zararlarını aştığı bölge olarak tanımlamaktadır. Bu teoriye göre, tek parayı kullanan ülke sayısı artarsa ve tek para alanı genişlerse, tek paranın sağlayacağı yararlar azalır ve olumsuz yönleri artar (Yüceol,2004:3). Parasal alanın olumlu etkilerinin maksimum, olumsuz etkilerinin ise minimum olduğu bölge, optimal para bölgesi olarak adlandırılır (Savaş,1999: 91-96).

McKinnon (1963)' a göre, bir para alanının optimal olabilmesi için, finansal ve mali politikalar ile kullanılan döviz kurunun, ekonominin nihai hedefi olan tam istihdam, ödemeler dengesi ve fiyat istikrarında dengeyi sağlaması gerekir. McKinnon'a göre ekonomilerin dışa açıklığı ve büyüklüğü artıkça sabit döviz kuru avantajı artar (Tavlas,2009:541).

Kenen (1969)'e göre bir para alanının optimal olarak değerlendirilebilmesi için ürün çeşitliliğinin olması gerekir. Parasal alanda ihracat üzerindeki şokların etkileri analiz edilirken çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Kenen bu durumda mali entegrasyonu önermiştir. Mali entegrasyonla birlikte mali transfer seyri yüksek olur ve asimetric şokların etkileri minimize edilmiş olur. İşsizlik yüksek olan bölgeden az olan bölgeye doğru kayar (Tavlas,2009:539).

Optimum para alanı (OPA) analizi ekonomilerin asimetric şoklara karşı gösterdikleri dirençle ilgilidir. Bu yüzden döviz kuru mekanizmalarının, dengeleyici özeliğinin ortaya konması gerekir. Ülkeler arası meydana gelen ekonomik dengesizlikler talep kayması olarak

adlandırılmasına rağmen optimum para alanı teorisinde bu durum asimetrik şok olarak adlandırılmaktadır. Asimetrik şok, etkisi bakımından ister pozitif ister negatif olsun bir ülkeye göre diğer ülkeyi orantısız şekilde etkileyen şoktur (Şimşek,2005: 54). Ortaya çıkan şokun, sadece talep şoku değil arz şokunun da olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. En büyük asimetri bir bölge büyürken, başka bir bölgenin daralmasıdır.

1960'larda başlayıp 1970'lere kadar süren ve öncü çalışmaların yapıldığı geleneksel optimum para alanında çeşitli kriterler belirlenmiştir. Bu kriterler:

- Üretim faktörlerinin hareketliliği
- Dışa açıklık derecesi
- Ürün çeşitliliği
- Enflasyon oranlarındaki benzerlik
- Finansal bütünleşmenin derecesi
- Politik bütünleşmenin derecesi

2.1.1.1. Üretim Faktörlerinin Hareketliliği

OPA Teorisi'ni ilk ele alan yazarlardan Mundell (1961)'e göre, üretim faktörlerinin hareketli olması büyük önem arz eder. Mundell'e göre bu üretim faktörleri içerisinde en önemlisi iş gücü hareketliliğidir. Parasal birliğin başarısı, üye ülkeler arasında, üretim faktörlerinin hareketliliğinin tam olarak sağlanmasına dayanır. İş gücü hareketliliği, asimetrik şoklara maruz kalındığında yapılacak döviz kuru ayarlamalarına benzer etki gösterir (Tonus,2000: 13-14). Mundell faktör mobilitesinin, asimetrik şokların etkilerinin daha az hissedilmesine neden olacağını savunmuştur. Burada geçen asimetrik şok, bir ülkeyi diğerinden daha çok etkileyen şoktur(Şimşek,2005:55).

Mundell bir para alanında tek bir paranın bulunduğu durumla birden fazla paranın bulunduğu durum arasında, ayarlama değişikliği olup olmadığı durumu irdelemektedir. Yani bölgeler arasındaki ayarlama ile uluslararası ayarlama arasında değişiklik olup olmadığına bakmaktadır (Mumcu,2007: 52).

Mundell (1961) ödemeler dengesizliğinin nedeni olarak dış talepteki kaymalar olduğunu, üretim faktörlerinin bölgeler arası dolaşımının serbest, ancak ülkeler arası hareketliliğinin kısıtlı olduğunu

varsaymış ve bu dengesizliği minimum maliyetle gidermenin yollarını araştırmıştır. (Aktan,1983: 36).

Mundell (1961)'e göre, ortak para alanı oluşturulmasında önemli bir kıstas olarak faktör hareketliliği ve işgücü mobilitesine dikkat çekmiştir. Eğer döviz kuru rejimi parasal alanın herhangi bir yerinde işsizliğe neden oluyor veya aynı bölgenin farklı yerinde işsizliği önlemek için enflasyonist baskı oluşturuyorsa, bu durumda söz konusu bölge OPA değildir. Eğer iki bölge arasında sabit kur rejimi varsayılmışsa dengeyi sağlamak için yeni bir faktöre gerek duyulacaktır. Bu faktör işgücü hareketliliğidir. Mundell işgücü hareketliliğini ödemeler dengesizliğini çözebilecek bir sistem olarak görmüştür. Dolayısıyla bölgeler arasında yüksek işgücü hareketliliği mevcutsa B bölgesindeki işgücü A bölgesine kayacak ve işsizlikle enflasyon baskısı meydana gelmeyecek, farklı paralara gerek kalmayacak ortak para politikası her iki bölge için ideal olacaktır (Kılınç,2008:12).

Mundell (1961) parasal alan içinde yüksek derecede işgücü mobilitesi mevcut oluşuna ve parasal alan içinde sabit döviz kuru sisteminin uygulanmasına, alan dışında esnek kur sistemi uygulanmasının önemine işaret etmiştir.

Mundell (1961) yukarıdaki analizinde bulduğu sonuç, sabit döviz kurunun tam istihdam ve fiyat istikrarıyla uyumlu olabilmesi için ülkeler arasındaki faktör mobilitesinin yüksek olması gerektiğidir. Ancak sadece üretim faktörlerinin yüksek mobilitelere sahip olması bir parasal alanın optimum para alanı olarak sınanmasında tek başına yeterli bir faktör değildir.

Mundelle'e göre iç dengeyi sağlamak asıl amaçsa dünyada birbirinden bağımsız parasal alan artıkça hedeflenen amaca ulaşmak kolay olacaktır. Bu durumda emeğin hareketsizliğinden oluşacak her işsizlik bölgesi için yeni bir bölge oluşturma gereği doğacaktır (Mundell,1691:662) Fakat esnek döviz kurunda para alanı ve para birimi sayısı artıkça, paranın değişim aracı olma fonksiyonu azalacak ve paraların konvertibilitesi maliyetli olacaktır. Paranın değişim aracı olma fonksiyonunu kaybetmesi ve iç dengeyi sağlamak arasındaki bu çelişkili durum hemen hemen bütün uluslararası parasal problemin temelini oluşturmaktadır (Ishiyama,1975:348)

Mundell (1961) birden çok parasal alan yerine, para alanının daha geniş olması gereğini doğuran bir etkende küçük bir parasal alandaki döviz piyasasının dış etkenlere daha hassas, yani spekülasyon etkilere sahip olmasıdır (Mundell,1961:663) Fakat Mundell (1961) daha büyük bir parasal alanın faydalarının meydana getireceği maliyetler arasında denge sağlayıcı etkisini göstermemiş ve faktör mobilitesinin varlığı halinde,

değişen talep şartları sebebiyle meydana gelen ödemeler dengesizliğini bertaraf etmek için döviz kuru değişimlerine daha az ihtiyaç olacağı yönünde basit bir öneri sunmuştur (Özer,2007:35)

2.1.1.2. Dışa Açıklık Derecesi

Bir parasal birliğin optimalliğini sağlayacak kriterlerden biri de ekonominin dışa açıklığı kriteridir. Bu kritere ilk değinen ve önemine vurgu yapan McKinnon optimum kavramını, ortak parasal alan içerisinde, para politikası, maliye politikası ve birlik dışındaki ülkelere karşı esnek döviz kuru politikasıyla, üç temel hedef olan, tam istihdamın sağlanması, denk ödemeler dengesi ve fiyat istikrarının en az maliyetle sağlanması olarak açıklamıştır (McKinnon,1963:717-725).

McKinnon (1963)'e göre açıklık, ticarete konu olan mallarla ölçülür. Yani ithalatı ve ihracatı yapılan mallarla ticarete konu olmayan mallar olarak ayırmış ve bir ekonominin dışa açıklık derecesini, ticarete konu olan malların ticarete konu olmayan malların oranı olarak ölçmüştür. McKinnon'a göre, dışa açıklık ticarete konu mallarla ölçülmektedir. Dışa açıklık yapılan ticaretin toplam üretimdeki payının artmasına bağlıdır. Ona göre dışa açık ekonomi, ticareti yapılan malların üretiminin ticareti yapılmayan malların üretimine oranı yüksek olan ekonomidir (Samsar,2003:6).

McKinnon (1963), ekonominin büyüklüğü ve dışa açılma derecesinin endüstriler arası üretim kaymalarını kolaylaştıracağını ve bu sebepten dolayı Mundell'in faktör hareketliliğinin bu faktörle birlikte anılması gerektiğini vurgular.

McKinnon'a göre, ekonomilerin büyüklüğü ve dışa açıklığı arttıkça sabit döviz kurlarını kullanmak daha ağır basacaktır. Diğer bir deyişle kapalı ekonomiler için esnek döviz kuru rejimi daha avantajlı hale gelecektir (Mumcu,2007:61). Büyük ekonomiler genel olarak özel durumlar dışında döviz kurlarını bir politika aracı olarak kullanmazlar. Ülkenin esnek fiyat ve faiz yapısına sahip olması ve sermaye mobilitesinin ve getirisinin yüksek olması iç ve dış dengeyi sağlamasına yardımcı eder. Fakat ekonomisi küçük ve ihracat gelirine dayanan ekonomiler döviz kuru ayarlamalarını bir politika aracı olarak daha çok kullanmaktadırlar. Bu sebepten ülkelerin elde edecekleri kazanç ekonomik yapı benzerlikleriyle yakından ilgilidir (Tonus,2000:15).

McKinnon'a göre yelpazede kapalı ekonomilerden dışa açık ekonomilere doğru gidildikçe, esnek döviz kuru rejimi hem bir dış denkliliği sağlama aracı olarak daha az etkili hem de iç fiyat istikrarının sağlanmasında daha yararlı olacaktır (McKinnon,1963:719).

2.1.1.3. Ürün Çeşitliliği

OPA teorisine ürün çeşitliliği kriterini kazandıran Kenen, sabit kur ve esnek kur tartışmasını ürün çeşitliliği faktörüyle çözmeye çalışmıştır. Kenen (1969)'e göre hasılası çeşitlilik gösteren ekonomiler daha sağlıklıdır ve meydana gelen dengesizlikler durumunda kolay kolay sarsılmazlar. Kenen savunduğu kriterinde ürün çeşitliliğini, sadece ihraç ürünlerindeki çeşitlilik olarak değil de ithalatı ikame eden endüstriler olarak kullanmıştır (Kenen,1969:54).

Kenen yukarıda anlatılanlara dayanak olarak (Ertürk,1993:127):

- ✓ Mallardan birinin dış talebinde meydana gelen bir daralmanın ekonomiyi sarsmayacağını
- ✓ Ödemeler dengesinde meydana gelen dengesizliklerin bir ülkenin ihraç ürünlerine olan talepteki değişimlerden kaynaklandığını göstermektedir.

Kenen (1969), ürün çeşitliliğinin optimum para alanı seçimindeki önemine değinmiş, benzer ürünler üreten ekonomilerin faktör hareketliliğinin daha kolay olacağını ifade etmiştir. Kenen'e göre ürün çeşitliliğinin fazla olduğu ekonomilerde ihracattaki değişimlere hassasiyet daha az olur. Bundan dolayı ürün çeşitliliği fazla olan ekonomiler asimetrik şokları ürün çeşitliliği daha az olan ekonomilere nazaran daha az hisseder ve az kayıpla atlattır. Sabit döviz kuru bundan dolayıdır ki ürün çeşitliliği fazla olan ekonomilerde daha fazla fayda sağlar. Kenen (1969)'a göre ürün çeşitliliği asimetrik şokların etkisini zayıflatır (Yanar,2008:56). Yüksek bir konjonktür durumunda, ürün çeşitliliği az olan ekonomiler çeşitlenmiş ekonomilerden daha çok etkilenecektir. Ürün çeşitliliği fazla olan ekonomiler bu tür konjonktürle karşılaştığında ürünlerinden birinde meydana gelen talep daralması ürünün toplam içindeki ağırlığı az olduğundan ödemeler dengesi üzerinde çok az bir etkiye sahip olacaktır. Bu durumda bu ekonomiler devalüasyona gerek duymadan eski dengeyi tekrar sağlayacaklardır (Çondur ve Evlinoğlu,2007:207).

Ancak bu durum bazı şartlara bağlıdır. Eğer malın toplam ihracat içindeki payı yüksekse, döviz kurundaki dalgalanmaların etkisi büyük olacaktır. Yine ihraç edilen malların bir kaçında aynı durum söz konusuysa bir istikrarsızlık meydana gelebilir. McKinnon'un aksine Kenen ürün yapısı çeşitli olan ekonomilerin sabit kur politikasını sürdürmeleri mümkünken dışa açık ekonominin esnek kur uygulaması gerektiğini ve esnek kurunda istikrarsızlıklar durumunda daha istikrarlı sonuçlar doğuracağını ifade etmiştir (Ertürk,1993:127). Kenen bundan hareketle ürün çeşitliliği fazla olan ekonomilerin sabit döviz kuru

uygulamasının ve ürün çeşitliliği az olan ekonomilerin esnek döviz kuru uygulamasının uygun olacağını ifade etmiştir (Kenen,1969:54).

2.1.1.4. Enflasyon Oranlarındaki Benzerlik

OPA'nın kriterlerinden bir diğeri enflasyon oranları benzerliği (veya farklılığı)'dır. Haberler (1970) ve Fleming (1971) tarafından ileri sürülen kriter, dikkatlerin mikro iktisadi olaylardan makro iktisadi olaylara yönelmesini sağlamıştır (Ishiyama,1975:356).

Ülkeler arasındaki ekonomi politikalarının uyum içinde olması, parasal birliklerin uzun süre devam ettirilmesi için gerekli şarttır. Ülkelerin ekonomik yapılarının farklı olması, uygulanan politikaların da farklı olmasını gerektirir ve bu durum sonucunda ülkeler arası enflasyon oranları farklılığı meydana gelmektedir. Düşük enflasyon oranına sahip ülkeler ile yüksek enflasyon oranına sahip ülkelerin uygulayacakları iktisat politikaları da farklı olacaktır. Ekonomiler arasındaki enflasyon farkları, ülkeler arası satın alma gücü farkına neden olacak ve bu durum nominal döviz kurunun değişmesini gerektirecektir. Enflasyon oranındaki küçük değişiklikler dahi sabit döviz kuru sisteminin yıkılmasına neden olabilmektedir (Şimşek,2005:56). Bu durumda parasal birlik oluşturulurken birbirine sabitlenmiş para birimleri parasal birliğin devamlılığını sarsacaktır (Kılınç,2008:19).

Fleming'e (1971) göre, dış şoklar, yapısal gelişmedeki farklılıklardan, işgücü piyasası kurumlarındaki çeşitlilikten, uygulanan iktisat politikalarındaki farklılıktan, farklı sosyal politikaların sebep olduğu milli enflasyon oranlarındaki kalıcı farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Ülkeler arasındaki enflasyon hızı değişik ve birbirine yakın olduğu vakit, ticaret hadleri de buna bağlı olarak istikrarlı olacak ve cari hesap dengesi sağlanacaktır. Bu durum döviz kuru ayarlamalarına olan gereksinimi azaltmaktadır (Kılınç,2008:19).

Ekonomik yapıların benzerliğinden enflasyon oranlarının mutlak surete eşit olması anlamı çıkarılmamalıdır. Fakat enflasyon oranlarının birbirine yakın olması gerekmektedir. Ülkeler arası enflasyon oranlarının yakın olması, ulaşılacak hedeflerin de benzer olmasına ve aynı tür politikaların uygulanmasını da kolaylaştıracaktır. Nedenleri ve oranları farklı da olsa enflasyon oranlarının yakın olması sermaye piyasalarının bütünleşmesi için, üzerinde durulan, ülke içindeki mali koşullara ve bu koşulların meydana getirdiği olumsuzluklara hız kazandırmayı önleyici bir şart olarak görülmektedir (Ertürk,1993:128).

Enflasyon oranları benzerliği kriterini savunan Haberler (1970) ve Fleming'e göre (1971), ödemeler dengesizliğinin kaynağı genellikle, ulusal para politikalarından, sendikaların uygulamalarından ve enflasyon hızlarındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır (Özer,2007:82).

Enflasyon oranlarının benzerliği kriterinin önemi, ekonomilerin sahip olduğu Phillips eğrileriyle belirlenmektedir (Aktan,1983:43). Temel iddia ülkelerin farklı Phillips eğrisine sahip olabilecekleri, enflasyon oranlarının farklı ve işsizlik hedeflerinin farklı olması durumunda, parasal birlikte tek bir enflasyon oranı belirlenmesinin bazı masraflar getireceği üzerinedir (Ricci,1997:10).

Ülkeler farklı Phillips eğrilerine sahip ya da aynı eğrinin farklı yerlerinde bulunuyorlarsa ve bu duruma bağlı olarak farklı işsizlik oranlarına ve enflasyon oranına sahiplerse takip edecekleri politikalarda farklı olacaktır. Enflasyon oranı, düşük ülke ile yüksek olan ülkenin politikaları çatışacaktır. Böyle bir durumda ülkelerin sabit kur mu yoksa esnek kur mu tercihi zorlaşacaktır. Parasal birliğe dahil ülkeler farklı işsizlik ve enflasyon oranına sahiplerse, bu durumda işsizlik oranı yüksek olan ülkeler, talep düzeyinin düşüklüğü veya ücret maliyetlerinin yüksekliğinden şikayetçi iseler dışa açık olan bir ekonomide dış dengesizliklerin giderilmesi ve ekonominin canlanması için esnek kur rejimine ihtiyaç duyabilirler. Parasal birlikte de bilindiği gibi sabit kur rejimi politikası geçerlidir. Problemin kaynakta çözümü, ortak politika sürdürmeyi gerektirecek ve ortak hedeflerin belirlenmesiyle mümkün olacaktır. Ödemeler dengesi fazla veren ekonomiler, artan dövizlerini sterilize edemediklerinden ya da artan döviz ihtiyaçlarını, özel sektörden borçlanarak karşılayamadıklarından belirlemiş oldukları orandan daha yüksek bir enflasyon ve daha düşük bir işsizlik oranıyla karşılaşacaklardır. Fakat bu durum parasal birlik amacına ters düşmektedir (Ertürk,1993:128).

Ingram, parasal birliğe üye ülkelerde, üyeliğin enflasyon, işsizlik oranlarına olumlu bir etki yapacağını ve bu etkiden kaynaklanan maliyetlerin fazla büyütülmemesini gerektiğini savunmaktadır. Fleming söz konusu birliğin enflasyon hızını azaltacağı ihtimali üzerinde durmaktadır. Fleming'e göre, açık veren ekonomilerin Phillips eğrisinin konumu, fazla veren ekonomilere göre daha yukarıdaysa, dengesizliğin giderilmesi için işsizlik oranının sabit tutulması enflasyon hızını düşürücü etki yapar. Fakat Fleming'e göre, döviz kurunun sabit tutulması, mevcut dengesizliklerin şiddetini ve miktarını artıracaktır. Fleming'e göre, enflasyon hızı düşük olan ve ödemeler dengesi fazlası veren ekonomiler, dengenin sağlanması için enflasyon oranının yükseltilmesine sıcak bakmazlarsa, denge açık veren ülkelerin işsizlik oranının artmasıyla sağlanır. Böyle bir durumda denge sağlanmış, ortalama enflasyon oranı düşmüş olacak fakat birliğin işsizlik oranı genel olarak artmış olacaktır (Aktan,1983:45).

Willet ve Tower (1970), optimum para alanının oluşturulması için birliğe üye ülkelerin enflasyon ve işsizliğe karşı uyguladıkları politikaların uyum içinde olması gerektiğini savunmuşlardır. Çünkü işsizliğin düşük olmasını isteyenlerle, enflasyonun daha düşük olmasını isteyenler arasında bir birlik kurulması zordur. Uygulanacak bir para politikası, birliğe üye bütün ülkeler için geçerli olacağından, farklı enflasyon ve işsizlik oranına ulaşmak isteyen ülkelerin optimal bir birlik kurmaları zordur (Çondur ve Evlimoğlu,2007:208).

2.1.1.5. Finansal Bütünleşmenin Derecesi

Parasal entegrasyon reel alandan çok parasal alanı ilgilendirmektedir. Buna rağmen, parasal alandaki dengesizliklerin çoğu reel kaynaklıdır. Böyle olmakla beraber uluslararası finansal piyasalarda döviz kurlarında meydana gelen dalgalanmaların tamamı reel kaynaklıdır denilemez. Fakat 1971'den sonra ortaya çıkan dengesizlikler reel alandan çok spekülative gelişmeler kaynaklanmıştır. Bu dengesizliklerin olumsuz etkilerini en aza indirmek ve söz konusu spekülative gelişmelerden kendilerini korumak için finansal piyasaları birbirinin içine geçmiş olan ülkeler parasal birliğe doğru yönelmeye başlamışlardır (Ertürk,1993:127).

OPA kriterlerini irdeleyen yazarlardan Mundell (1961), McKinnon (1963) ve Kenen (1969) optimalliğin ölçülmesinde, ekonominin reel yönüne yoğunlaşmış, finansal yönünü dikkate almamışlardır. Fakat son yıllarda sermaye hareketlerinin artması, ortaya çıkan dengesizliklerin daha çok spekülative unsurlardan kaynaklanması, dikkatlerin reel alan yanında mali alana kaymasına neden olmuştur.

Ingram (1969) kendisinden önceki yazarlardan farklı olarak OPA'nın oluşturulmasında, ekonomilerin reel yönünün değil, finansal yönünün ele alınması gerektiğini vurgulamıştır. Ingram bu düşüncesine dayanarak, finansal piyasaları iç içe olan ülkelerin o bölgede bir parasal birlik kurması gerektiğini ifade etmiştir (Ertürk,1993:127-128). Çünkü faiz hadlerindeki küçük dalgalanmalar parasal birlikte sermaye hareketlerini hızlandırmakta ve döviz kuru değişimlerine gerek kalmadan ödemeler dengesi sağlanmış olmaktadır.

Bu düşünceye dayanak olarak parasal birliğe tamamen girmiş A ve B gibi iki ülke olduğunu gösterirsek ve A ülkesinin negatif B ülkesinin pozitif asimetric şokla karşılaştığını varsayalım. Bu iki ülke parasal birliğe tamamen girdiği için bu ülkelerdeki bono, hisse senedi piyasası ve bankalar tam uyum içinde olacaktır. Negatif şokla karşılaşan A ülkesinde firmalar zararla karşılaşacakları için bu ülkedeki firmaların hisse senedi fiyatları düşecektir. Piyasa tam entegre olduğu için B ülkesindekiler A ülkesindeki firmaların hisse senetlerini almış olacaklar ve bu durumda A ülkesinin zararının bir kısmını B ülkesi yüklenmiş olacaktır. B ülkesinde

ise durum tam tersinedir. B ülkesinin ekonomisindeki canlılık bu ülkenin hisse senetlerinin değerini yükseltecektir. B ülkesindeki firmaların hisse senetleri aynı zamanda A ülkesindeki bireyler tarafından bulundurulduğu için B ülkesinden A ülkesine para aktarılmış olacaktır. Bu durumda parasal birlikle beraber bir ülkenin yaşadığı şok diğer birlik üyesi ülkelerce paylaşılmış olacaktır (Vergil,2007:77).

Parasal birlik sonrası, finansal piyasaların tek para kullanımına tepkisini en üst seviyeye çıkartmak için, makroekonomik politikaların uyumunun sağlanması ve sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılması ve uyumun maksimum seviyeye taşınması gerekir. Böylece finansal hareketler parasal birliğe üye ülkeleri kısa sürede dengeye getirecektir (Çondur ve Evlimoğlu,2007:207).

2.1.1.6. Politik Bütünleşmenin Derecesi

Haberler (1970), Ingram (1969) ve Tower ve Willet (1970), bir parasal birliğin başarılı olarak işleyebilmesi için ülkelerin ekonomik uyumunun değil politik benzerliğinin yüksekliğini savunmuşlardır. Fakat Fleming (1971), parasal birliğe üye ülkelerden biri ekonomide durgunluk yaşıyorsa ödemeler açığı verecek ve büyüyen ülkelerde ödemeler fazlasına sahip olacaktır. Bu durumda ortak maliye politikasının ödemeler dengesizliğine çözüm olabileceğini savunmuştur. Ayrıca Fleming ortak para politikasına şüpheyle yaklaşmaktadır. İleri derecede politik entegrasyona giden ülkelerin ortak Merkez Bankası kurdukları görülmektedir. Ortak Merkez Bankasının kurulması, kısa vadeli faiz oranlarının eşitleyen sermaye hareketlerini özendircektir. Bu ortak hareket ödemeler dengesizliğinin giderilmesinde her zaman çözüm olmayabilir (Özer,2007:82).

Bu konuyla ilgili Mintz (1970) siyasi istekliliğe vurgu yapmış ve ortak bir para birimini kullanacak ülkeler için politik bütünleşmeyi önemli bir faktör olarak görmüştür (Horvarth,2003:18). Yine Sarcinelli'ye göre, bir para birliğinin oluşturulması ve devamı sadece iktisadi etkenlere bağlı değil, politik etkenlerede bağlıdır. İçerik ve dış aleme yönelik davranışları belirleyen kurallar, hakimiyet bağlılığı veya işbirliğine bağlıdır. Para birliğinde motive bütünleşmelerde konunun kurallarını değiştirir (Ertürk,1993:124).

Ingram (1969), parasal alan küçüldükçe o parasal alandan elde edilecek avantajın kaybedileceği düşüncesinde olmakla beraber para alanının büyüklüğüne yönelik bir kısıtlamada getirmemektedir. İşgücü mobilitesinin derecesi ya da üretim homojenliği gibi faktörlerin uyum hızına olumlu etkisini kabul eden Ingram'a (1969) göre, OPA'nın genişliği ve etkinliği sadece reel ekonomik etkenlerle ortaya çıkmamaktadır. Bu faktörlerle beraber hükümetlerin izlediği politikalar

ve bu politikalara, bağılılık uyum sürecinde toplumun tutumu, diğer finansal kurumların ve diğer kurumların yapısı ile bazı göz ardı edilen ekonomik belirleyiciler önemli rol oynamaktadır (Horvarth,2003:18).

OPA'nın şimdikiye kadar incelenen geleneksel yaklaşımında, teorisin işleyebilmesi için, para yanılığının olmaması, ekonominin dışa açık olması gerekir. Reel ücretlerin aşağı yönlü katılığı ve esnek kur sisteminin etkin olmadığı, faktör hareketliliğinin yüksek olduğu, ürün çeşitliliğinin yüksek olduğu durum ve enflasyon oranları benzerliğiyle, kur ayarlamalarına gerek görülmeyecek durumlar incelenmiştir. Ancak dengesizlik ortaya çıkarıcı faktörlerin maliyeti, süresi ortaya çıkma sıklığı ile ilgili varsayımlar belirtilmemiştir. Bu yaklaşımda daha çok, birliğe katılacak ülkelerin katlanması gereken fedakarlıklara değinilmiştir (Aktan,1983:48).

Geleneksel OPA teorisinde, birliğin gerçekleştirilmesinin sağlayacağı faydalara net değinilmemiş olması daha gerçekçi yargılara ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Ülkelerin parasal birliğe katılma konusunda daha gerçekçi yaklaşabilmesi için, söz konusu birliğin fayda ve maliyetlerinin iyi karşılaştırılması gerekir. Geleneksel yaklaşımın yetersiz kalmasından sonra, bu yaklaşımdan farklı olarak fayda ve maliyet karşılaştırılmasına olanak sağlayan daha bütünleştirici yaklaşım geliştirilmiştir.

2.1.2. Yeni Optimum Para Alanı Teorisi

1960'ların ve 1970'lerin ilk yarısında teoriye yapılan katılardan sonra, optimum para alanları ile ilgili çalışmalarda yavaşlama görülmüştür. Yavaşlamanın nedeni büyük bir olasılıkla, gelişmiş ülkelerde uygulamada parasal birlik örneklerine rastlanılmamasıdır. Fakat Avrupa Parasal Birliğinin hayata geçirilmesiyle beraber, teorideki gelişmeler hız kazanmış ve tekrar araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Bu konuda AB bir uygulama alanı olarak görülmüş, yapılan çalışmalarda AB'nin optimum bir para alanı olup olmadığı üzerine yoğunlaşma olmuş ve yeni yaklaşımlara gereksinim duyulmuştur (Broz,2005:61).

Yapılan son çalışmalarda, optimum para alanının kriterlerinin belirlenmesi ve parasal entegrasyonun sağlayacağı fayda ve neden olacağı maliyetlere yönelik yaklaşım devam ettirilmiştir. Fakat makro iktisatta meydana gelen gelişmeler yeni bakış açılarına ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Bu gelişmelere altında OPA teorisi; beklenti oluşturma, zaman tutarsızlığı, güvenilirlik sorunu, emek gücünün belirsizlik ortamındaki hareketliliği ve döviz kurunun belirlenmesi sürecindeki gelişmelere bağlı olarak yeniden değerlendirilmiştir (Tavlas,1993:659).

2.1.2.1. Zaman Tutarsızlığı Sorunu

Yapılan son çalışmalarda, optimum para alanının kriterlerinin belirlenmesi ve parasal entegrasyonun sağlayacağı fayda ve neden olacağı maliyetlere yönelik yaklaşım devam ettirilmiştir. Fakat makro iktisatta meydana gelen gelişmeler yeni bakış açılarına ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Bu gelişmelere altında OPA teorisi; beklenti oluşturma, zaman tutarsızlığı, güvenilirlik sorunu, emek gücünün belirsizlik ortamındaki hareketliliği ve döviz kurunun belirlenmesi sürecindeki gelişmelere bağlı olarak yeniden değerlendirilmiştir (Tavlas,1993:659).

2.1.2.2. Dikey Phillips Eğrisi ve Politika Etkisizliği

1970'li yıllarda esnek döviz kurlarının, ülkelerin bağımsız para politikalarını uygulamalarına olanak verdiği, dolayısıyla Phillips eğrisi boyunca optimum işsizlik ve istihdam hadlerini seçebilecekleri varsayılmıştır. Parasal birlikle beraber, bağımsız para politikasının kaybedilmesi, parasal alana katılan ülkeler için bir maliyet olarak görülmüştür. Ancak Friedman gibi parasal görüş, temsilcilerinin beklentileri ve işgücünün nominal ücretleri değil, reel ücretleri göz önüne aldığı varsayımını Phillips eğrisine dahil etmeleri, buna ilave olarak kısa dönemde dahi politika değişimlerinin rasyonel beklentiler sebebiyle reel değişkenler üzerinde bir etki yaratmadığı sonucuna varmışlardır. Bu durumda, statik Phillips eğrisi enflasyonist beklentileri göz önüne alacak şekilde değişmelidir (Arslan,2002:12). 1970'ler ve 1980'lerin başında artan enflasyonla birlikte, işsizliğinde buna paralel olarak artış göstermesiyle beraber, Phillips eğrisinin artık dikey olarak veya doğal işsizlik oranıyla tanımlanması sonucunu getirmiştir. Bu sebeple ülkelerin, parasal bir birliğe katılarak bağımsız para politikası uygulamamalarının maliyetinin beklenenden daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Tavlas,1993:669-672).

2.1.2.3. İşgücünün Belirsizlik Durumunda Hareketliliği

Bertola (1989), mikro iktisat teorisinde gelecekle ilgili belirsizliğin derecesi ve uyum maliyetlerinin, şoklarla karşılandıktan sonraki süreçte, kaynak dağılımının önemli belirleyicileri olduğunu ifade etmiştir. Belirsizlik ortamının devam etmesi halinde, ulusal iktisadi birimlerin, ilerde pişman olacakları bir durumla karşılaşmamak için uyum sürecine daha az katılmak istemelerine neden olur. İşgücü mobilitesinde durum benzer bir özellik gösterir. Buna göre, işçinin bir yerden başka bir yere hareket etmesi için, yapacağı hareketten beklediği gelir farkının sabit hareket maliyetinden, işçinin tekrardan dönebileceği ile ilişkili miktar kadar, fazla olması gerekmektedir. Diğer bir deyişle, diğer sektör ya da yerlerden, gelecek kazançları ile ilgili belirsizlik artıkça işgücünün yer

değiştirme veya göç etme istekliliği de azalmış olacaktır (Tavlas,1993:677-678).

2.1.2.4. Döviz Kurunun Ayarlanması

Nominal döviz kurlarının ayarlanmasının dış dengeyi sağlamakta etkin bir politika aracı olmadığı hallerde döviz kuru üzerindeki doğrudan denetim kaybının maliyetlerinin büyük olmayacağı çeşitli yazarlar tarafından söylenmektedir (Kılınç,2008:28).

Modern OPA teorisi, kısa dönem döviz kuru dalgalanmalarının dış dengesizliği düzeltme etkisini gösterebilmesi için, yeterli zamanın olmasına ihtiyaç vardır. Bu yönden modern OPA geleneksel yaklaşımdan ayrılmıştır (Tavlas,1993)

2.1.2.5. İçsellik ve Uzmanlaşma

İçsellik hipotezinin ardında yatan neden, parasal entegrasyonun döviz kuru dalgalanmaları sebebiyle oluşan maliyetlerinin ötesinde ticari maliyetleri azaltması, rekabetçi devalüasyon yapma ihtimalini ortadan kaldırması sonucu, finansal ve ticari bütünleşmeyi artırarak doğrudan yabancı yatırım yapmayı kolaylaştırması, uzun vadeli ilişkileri kuvvetlendirmesi ve daha ileri aşamalarda politik entegrasyonu beraberinde getirmesidir. Bu durum parasal alana katılan ülkelerin, iş çevrimlerinin senkronizasyonunun sağlanmasına yardımcı olacaktır (Mongelli,2002:28).

Frankel ve Rose (1998), EPB'ne aday ülkelerin hazır olup olmadığını sınamak için yaptıkları çalışmaların çoğunda, ülkeler arası ticaretin büyüklüğünün, şokların ve iş çevrimleri senkronizasyonunun, işgücü mobilitesi derecesinin ve mali transferleri incelemiştir. Bu kriterleri alarak, ABD esas alınarak yaptıkları karşılaştırmada, OPA kriterlerinin birbiri ile bağlantılı ve içsel olduğundan elde edilen sonuçların yanlış olabileceğini belirtmişlerdir.

Frankel ve Rose (1998), sanayileşmiş ülkelerin otuz yıllık ikili ticaret ve iş çevrimlerinin verilerini kapsayan çalışmasında, ampirik analiz sonuçlarına göre artan ticari bağlantının ülkelerarası iş çevrimleri korelasyonunu artırdığı sonucuna varmışlardır.

2.1.2.6. Şoklar ve Özellikleri

1980'lerin sonu ve 1990'ların başında parasal birliğe katılmak isteyen ülkeler de şokların benzerliği üzerine tartışmalar artmış ve birliğe katılacak ülkelerin bu şokların maliyetlerine katlanıp katlanmayacakları büyük önem arz etmiştir (Mongeli,2002:24).

Buiter (1995)'e göre, OPA literatüründe, para alanını etkileyen şokların çoğu asimetrik, bölgesel ve ülke odaklıdır. Bu durum parasal alanın aleyhinedir. Fakat bu durumun geçerli şartları olan, nominal katılıkların bulunması durumunun vurgulanmadığına, nominal katılıkların olmadığı

durumda, döviz kuru rejiminin ne olduğunun önemi kalmayacağına dikkat çekmektedir. Ayrıca reel ve dış şoklarda nominal döviz kurunun esnekliğinin uyum sürecinde önemliyken, finansal şoklarda nominal döviz kurunun arzulanmadığını belirtmektedir. Buiter (1995)'e göre eğer ekonomide finansal şoklar hakim ise, sabit döviz kuru rejiminin istikrar sağlamadaki başarısı daha kuvvetlidir.

Broz (2005), Berger, Jensen ve Schjelderup'den (2001) faydalanarak simetrik şoklarla ilgili olarak, merkez ülkeden yayılan şokların ve küçük ülkenin kendi ekonomik yapısından kaynaklanan şokların, üç sonucu olduğunu savunmaktadır. Bu sonuçlar, şokların korelasyonunun negatif ilişkili olması halinde, sabit döviz kurları kullanılmasının ve para alanının oluşturulması ülkelerin lehine olacaktır. Şokların, standart sapmasındaki artış sadece korelasyonun negatif olması durumunda, sabit döviz kuru aleyhinedir (Broz,2005:67).

2.1.2.7. İşgücü Piyasasındaki Farklılıklar

Mongelli (2002), ekonomide yaşanan şoklar benzer olmasına rağmen, parasal birliğe üye ülkelerdeki işgücü piyasalarında yer alan kurumların yapısal olarak farklı olmasından dolayı, üye ülkeler arasında ücret ve fiyat farklılıklarının olacağını belirtmektedir. De Grauwe (2003), Mongeli (2002),Broz (2005), Bruno ve Sachs'ten (1985) faydalanarak kurduğu teorisinde, üç çeşit iş piyasasının bulunduğunu belirtmiştir. Bu piyasalar, merkezi birliklerin kontrolü altındaki merkezileşmiş işgücü piyasaları, orta derecede merkezileşmiş işgücü piyasaları ve merkezileşmemiş işgücü piyasalarıdır. De Grauwe (2003), merkezi birliklerin kontrolü altındaki ekonomilerde, herhangi bir arz şoku durumunda, nominal ücretlerin aşırı artışa neden olmayacağını çünkü birlikler yüksek ücret artışının yüksek enflasyona neden olacağını ve reel ücretlerin aynı kalmasına neden olacağını farkında olacaklarını ifade etmektedir. Aynı şekilde CalmfersveDrifill (1988), merkezi olmayan ücret pazarlığının firma düzeyinde yürütüldüğü piyasalarda yüksek nominal ücretlerin, firmanın maliyetini artıracığını ve rekabet gücünü azaltacağını söylemektedirler. Bunda dolayı, birlikler işten çıkarmaların en az seviyede olması için nominal ücret artışlarına fazla gitmezler.

İşgücünün orta derecede merkezileşmesi durumunda ise, sonuç bahsedilen diğer iki uç noktadan farklı olacaktır. İşgücünün orta derecede merkezileşmesi durumunda, birlik kendi başına atacağı adımlarla toplam enflasyon üzerindeki etkisinin düşük olacağını varsayar. Fakat diğer birliklerde aynı şekilde hareket ederlerse, nominal ücretler yükselir, enflasyon artar ve reel ücretler değişmez. De Grauw'egöre (2003), bu durumda farklı işgücü piyasalarına sahip ülkelerin ortak parasal birlik kurmaları maliyetli olacaktır (Mongeli,2002:13).

3. VERİ VE YÖNTEM

3.1. Veri

Türkiye'nin EURO bölgesine girip girmeyeceğinin, girmesi halinde elde edilecek kazançların neler olabileceği ve kayıpların neler olacağını araştırdığı analiz bu bölümünde, konuyla ilgili çeşitli dergilerde yayınlanmış çalışmalar taranmış ve çeşitli sitelerden veriler alınmıştır. Genel olarak OECD ve Dünya Bankasından yararlanılmıştır. Veriler yedi ülke için 1990 ve 2010 yıllarını kapsamaktadır.

3.2. Yöntem

Zaman serilerine dayanan analizlerde, genellikle serilerin durağan olduğu varsayımı yapılmaktadır. Fakat uygulamada genel olarak zaman serileri durağan çıkmamaktadır (Gujarati,2009:730). Serilerimiz zaman serisi olduğundan önce Hodrick-Prescott (HP) Filter'den geçirilecektir. Konuyla ilgili daha önceki çalışmalarda genellikle birim kök testi ve eşbütünlüşme testi uygulanmıştır.

Çalışmada Euro bölgesinin OPA olup olmadığını test etmek amacıyla ele alınan ülkelerin verileri iki ayrı dönem olarak ele alınmıştır. Bu dönemler Euro'ya geçişten önceki yıllar olan 1990-2000 yılları ve geçişten sonraki yıllar olan 2000-2010 yıllarıdır. Euro'ya geçişten önceki dönem olan 1990-2000 arası ülkelerin büyüme değerleri, bankacılık sektörünün verdiği krediler, işsizlik verileri incelenmiştir. Daha sonra Euro'ya geçişten sonraki dönem olan 2000-2010 arası verileri aynı şekilde incelenmiştir. Veriler genel olarak yıllık olarak alınmıştır.

Serilerimiz Hodrick-Prescott (HP) Filter'den geçirilmiş ve gösterdiği trend ve döngü bölümlerine ayrılarak analizde döngü kısmı kullanılmıştır. Zaman serilerinin eğilim ve devresel hareket bileşenlerine ayrıştırılabilmesi için Hodrick-Prescott (1980) tarafından geliştirilen yöntem kullanılmıştır.

Serilerin dip ve tepe yaptıkları noktalar incelenmiş ve filtreden geçirilirken Lambda 800 ve 1600 kullanılmıştır. Hodrick-Prescott Filter'i seçmemizin nedeni diğer yöntemlere göre daha avantajlı olmasıdır. Eğer bir zaman serisinin trendi veya farkı durağan olsa bile HP filtresi söz konusu serinin trenden arındırıldıktan sonra durağanlığını büyük bir olasılıkla sağlamaktadır (Yamak ve Tanrıöver,2012:20). Fakat diğer yöntemlerde trend ve durağan bir serinin durağanlığını garanti etmemektedir. Çalışmada 1990-2000 ile 2000-2010 dönemi ayrı ayrı incelenmiştir. Seçilen ülkeler için yıllık büyüme, işsizlik krediler ve istihdam verileri toplanmıştır. Seçilen ülkeler Euro bölgesi ülkesi olmasına rağmen para birimi olarak Euro'yu kabul etmeyen İngiltere ve Polonya, Euro'yu kabul eden Fransa, Almanya, İspanya, Macaristan, AB

ülkesi olmayan ve Euro'yu para birimi olarak kabul etmeyen Türkiye'den oluşmaktadır. Euro'ya geçişten önceki dönem olan 2000'li yıllardan önceki dönem ve Euro'ya geçişten sonraki dönem olan 2000'li yıllardan sonraki dönemin incelenmesi ülkelerin Euro alanına geçişinin fayda ve maliyetlerinin görülmesi açısından önemlidir.

Seriler arası ikili ilişkiyi incelemek için korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyonda amaç iki değişken arasındaki doğrusal ilişkinin derecesini ve kuvvetini ölçmektir. Korelasyon katsayısı doğrusal ilişkinin gücünü ölçer (Gujarati,2009:21) korelasyon katsayısı negatif değer almayan bir büyüklüktür ve $0 \leq r^2 \leq 1$ arasında değerler alır. Eğer r^2 1'e eşitse değişkenlerin ikisi aynı yönde değişir yani tam uyum vardır. Fakat r^2 sifıra eşitse bağımlı değişkenle açıklayıcı değişken arasında herhangi bir ilişki yoktur (Gujarati,2009:74). Eşitsizlikte bahsedilen r aşağıdaki şekilde hesaplanabilir.

$$r = \frac{\sum XY - \frac{(\sum X)(\sum Y)}{n}}{\sqrt{\left[\sum X^2 - \frac{(\sum X)^2}{n} \right] \left[\sum Y^2 - \frac{(\sum Y)^2}{n} \right]}}$$

Literatürde işsizlik ve ekonomik büyüme arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Bu durumu test etmek amacıyla değişkenler arası ikili korelasyon analizi yapılmıştır. Analizde Eviews paket programı kullanılmıştır.

4.BULGULAR VE TARTIŞMA

Çalışmanın bu bölümünde uygulama ve uygulamadan elde edilen sonuçlar açıklanacaktır. Öncelikle değişkenler trendden arındırılıp durağanlaştırılması için Hodrick- Prescott Filtresinden geçirilecektir. Daha sonra seriler arasındaki ikili ilişkinin derecesini ölçmek için seriler arası korelasyon analizi yapılacaktır.

4.1. Avrupa Parasal Birliğinin Optimumluğu'nun İncelenmesi (1990-2010 Dönemi)

Avrupa parasal birliği son dönemlerde çeşitli ekonomik ve politik krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Buna en önemli dayanak son dönemlerde Yunanistan'ın Euro bölgesinden çıkarılmasına kadar ileri düzeylere varan gelişmeler gösterilebilir. Bu gelişmelerden dolayı Euro bölgesinin lider ülkesi olan Almanya ekonomik istikrarsızlık yaşayan Yunanistan İtalya ve İspanya'ya bir takım yardım paketleri sunmuş ve bunlara bağlı olarak

çeşitli reçeteler önermiştir. Literatürde Avrupa Para Birliğinin optimal olduğu varsayımı yapılmaktadır. Fakat yapılan ampirik çalışmaların çoğunda bu durumun aksi bir sonuç çıkmaktadır. Çalışmamızda bu durumun testi amacıyla bankacılık sektörünün verdiği krediler, ekonomik büyüme, işsizlik verileri baz alınmıştır. Almanya'nın ekonomik yönden istikrarlı olması diğer Avrupa ülkelerine göre daha güçlü bir ekonomisinin varlığı referans analizde referans ülke seçilmesine neden olmuştur. Çalışmamızda elde ettiğimiz sonuçların konuyla alakalı Türkiye açısından yapılan diğer çalışmalarla aynı sonuca ulaşip ulaşmadığını karşılaştırmak amacıyla aşağıda kısa bir literatür özetlenmiştir.

4.1.1. Veri Seti

Çalışmada Avrupa Para Birliğinin optimum para alanına ne kadar yakın olduğunu incelemek amacıyla 1990-2010 dönemlerine ait işsizlik, bankacılık sektörünün verdiği krediler ve büyüme değişkenlerimizi oluşturmaktadır. Çalışmada tek para Euro'ya geçmenin fayda ve maliyetlerini incelemek amacıyla veriler Euro'dan önceki dönem 1990 ve Euro'dan sonraki dönem 2000'li yıllar olarak ayrı ayrı sınıflandırılmıştır. Euro bölgesi son zamanlarda büyük sıkıntılar içerisine girmiştir. Son zamanlarda yapılan akademik çalışmalarda Euro bölgesinin optimum bir para alanı olduğuna yönelik şüpheler artmış durumdadır.

4.1.2. Korelasyon Analizi

Korelasyon analizinde daha öncede bahsedildiği gibi amaç iki değişken arasındaki ilişkinin kuvvetini ölçmektir. Korelasyon analizinde işsizlik ve büyüme arasındaki ilişki referans alınan ülke Almanya'ya göre değerlendirilmiştir. Literatüre göre işsizlik ve büyüme arasında ters yönlü bir ilişki olması gerekir.

Tablo 4.1. 1990-2000 İşsizlik Korelasyon Analizi

	UDEU	UESP	UFRA	UGBR	UHUN	UPOL	UTUR
UDEU	1	0.763	0.726	0.608	0.732	0.621	-0.280
UESP	0.763	1	0.816	0.627	0.830	0.642	-0.172
UFRA	0.726	0.816	1	0.201	0.634	0.553	-0.568
UGBR	0.608	0.627	0.201	1	0.800	0.654	0.474
UHUN	0.732	0.830	0.634	0.800	1	0.905	0.006
UPOL	0.621	0.642	0.553	0.654	0.905	1	-0.141
UTUR	-0.280	-0.172	-0.568	0.474	0.006	-0.141	1

Tablo 4.1'e bakıldığında 1990-2000 yıllarında işsizlik, referans alınan ülke Almanya'ya göre Türkiye dışındaki tüm ülkelerle aynı yönlü olarak değişmiştir. İşsizlik verilerine göre Polonya ve İngiltere'nin birbirine paralel olarak değiştiği, İspanya ve Macaristan'ın birbirine yakın olduğu

görülmektedir. Bu durumda Almanya, Fransa, Macaristan ve İspanya bir parasal birlik oluşturmaya daha yakın görünmektedirler.

Tablo 4.2. 2000-2010 İşsizlik Korelasyon Analizi

	UDEU	UESP	UFRA	UGBR	UHUN	UPOL	UTUR
UDEU	1	-0.681	-0.202	-0.637	-0.578	0.654	0.0281
UESP	-0.681	1	0.768	0.922	0.903	-0.556	0.383
UFRA	-0.202	0.768	1	0.745	0.798	-0.322	0.183
UGBR	-0.637	0.922	0.745	1	0.967	-0.748	0.410
UHUN	-0.578	0.903	0.798	0.967	1	-0.725	0.273
UPOL	0.654	-0.556	-0.322	-0.748	-0.725	1	-0.099
UTUR	0.028	0.383	0.183	0.410	0.273	-0.099	1

Tablo4.2'ye bakıldığında Euro'ya geçiş olan 2000-2010 yıllarında işsizlik, referans alınan ülke Almanya ile Avrupa birliği olmayan Türkiye'de ve Polonya'da aynı yönlü olarak değişmiş, diğer ülkelerin ekserisinde ters yönde değişmiştir. Bu şartlarda Almanya ile Türkiye ve Polonya arasında bir parasal birlik kurulabilir. İspanya, İngiltere ve Macaristan arasında bir parasal birliğin kurulması optimum olacaktır. Buna rağmen Türkiye Euro bölgesinin çoğunluğu ile yakın bir ekonomik benzerlik göstermediğinden bu ülkelerle parasal birliğe girmemesi daha yararlı olacaktır.

Tablo 4.3. 1990-2000 Büyüme Korelasyon Analizi

	GDEU	GESP	GFRA	GGBR	GHUN	GPOL	GTUR
GDEU	1	0.701	0.602	-0.212	-0.345	-0.584	-0.191
GESP	0.701	1	0.928	0.406	0.263	-0.009	-0.152
GFRA	0.602	0.928	1	0.448	0.452	0.134	-0.232
GGBR	-0.212	0.406	0.448	1	0.865	0.760	0.000
GHUN	-0.345	0.263	0.452	0.865	1	0.881	0.021
GPOL	-0.584	-0.009	0.134	0.760	0.881	1	0.223
GTUR	-0.191	-0.152	-0.232	0.000	0.021	0.223	1

Tablo 4.3.'e bakıldığında 1990-2000 yıllarında büyüme referans alınan ülke Almanya'ya göre kıyaslandığında, İspanya ve Fransa dışında kalan ülkelerde büyüme aynı yönlü olarak değişmemiştir. Bu durumda Almanya, İspanya ve Fransa arasında bir parasal birlik kurulabilir. Türkiye, İngiltere, Polonya ve Macaristan'ın bu ülkelerle bir parasal birliğe girmemesi kendi lehlerine olacaktır. Türkiye İngiltere ile bir

parasal birliğe gidebilir. Daha önceki yapılan çalışmalarda da İngiltere ve Türkiye'nin bu ülkelerle bir OPA oluşturamayacağını göstermiştir.

Tablo 4.4. 2000-2010 Büyüme Korelasyon Analizi

	GDEU	GESP	GFRA	GGBR	GHUN	GPOL	GTUR
GDEU	1	0.687	0.880	0.746	0.523	0.668	0.544
GESP	0.687	1	0.878	0.870	0.851	0.589	0.495
GFRA	0.880	0.878	1	0.905	0.749	0.641	0.656
GGBR	0.746	0.870	0.905	1	0.803	0.480	0.609
GHUN	0.523	0.851	0.749	0.803	1	0.269	0.541
GPOL	0.668	0.589	0.641	0.480	0.269	1	0.547
GTUR	0.544	0.495	0.656	0.609	0.541	0.547	1

Tablo 4.4'e bakıldığında Euro'ya geçiş olan 2000-2010 yıllarında büyüme, referans alınan ülke Almanya ile aynı yönlü olarak değişmiştir. Büyüme değişkenine göre Almanya'ya en yakın olan ülke Fransa olmuştur. Ekonomileri birbirine yakın olan Türkiye, Polonya ve Macaristan paralel olarak değişmiştir. Bu koşullarda büyüme değişkenine göre Almanya, Fransa ve İngiltere arasında kurulacak bir parasal birlik optimum olacaktır. Türkiye Euro'ya ekonomik uyumu zayıf olduğundan bu alana girmemesi kendi lehine olacaktır.

Tablo 4.5. 1990-2000 Kredi Korelasyon Analizi

	CDEU	CESP	CFRA	CGBR	CHUN	CPOL	CTUR
CDEU	1	-0.959	-0.460	-0.944	-0.960	-0.431	-0.420
CESP	-0.959	1	0.394	0.961	0.902	0.247	0.345
CFRA	-0.460	0.394	1	0.443	0.363	0.185	0.869
CGBR	-0.944	0.961	0.443	1	0.889	0.148	0.446
CHUN	-0.960	0.902	0.363	0.889	1	0.428	0.293
CPOL	-0.431	0.247	0.185	0.148	0.428	1	0.270
CTUR	-0.420	0.345	0.869	0.446	0.293	0.270	1

Tablo4.5'e bakıldığında 1990-2000 yıllarında işsizlik, referans alınan ülke Almanya'ya göre bankacılık sektörü'nün verdiği kredilerde tüm ülkelerle ters yönlü bir ilişki olduğu görülür. Bu koşullarda Türkiye, Fransa ve Polonya arasında bir parasal birliğin kurulması daha optimal olacaktır. Türkiye'de daha düşük olmasının sebebi bankaların verilen kredilerin geri dönmesi için aldığı sıkı tedbirlerdir. Polonya ekonomik yönden Türkiye ile benzer olduğundan yakın bir ilişki çıkmıştır.

Tablo 4.6. 2000-2010 Kredi Korelasyon Analizi

	CDEU	CESP	CFRA	CGBR	CHUN	CPOL	CTUR
CDEU	1	-0.844	-0.583	-0.707	-0.921	-0.501	0.260
CESP	-0.844	1	0.881	0.946	0.965	0.820	0.124
CFRA	-0.583	0.881	1	0.848	0.758	0.856	0.439
CGBR	-0.707	0.946	0.848	1	0.892	0.921	0.241
CHUN	-0.921	0.965	0.758	0.892	1	0.737	-0.064
CPOL	-0.501	0.820	0.856	0.921	0.737	1	0.454
CTUR	0.260	0.124	0.439	0.241	-0.064	0.454	1

Tablo 4.6'ya bakıldığında Euro'ya geçiş olan 2000-2010 yıllarında bankacılık sektörü'nün verdiği kredilerde, referans alınan ülke Almanya ile İspanya, Macaristan, Fransa, İngiltere ve Polonya arasında ters yönlü bir ilişki, Türkiye ile aynı yönlü bir ilişki gözlemlenmiştir. Polonya ile Fransa arasında, Almanya ile Türkiye arasında kuvvetli aynı yönlü ilişki sözkonusudur. Bu durumda Almanya'nın olduğu bir parasal birlik Türkiye için faydalı olabilir.

5.SONUÇ

Euro bölgesinin Optimum Para Alanı olduğu görüşü gerek akademik gerekse politik çevrelerde tartışılmaya başlamıştır. Son yıllarda Euro bölgesinin 2008 krizinde bölge üyesi olmayan ülkelere göre ekonomik krizi atlattmakta daha fazla zorlandığı ve son zamanlarda kendi içinde yaşadığı krizler bu durumu destekler niteliktedir.

Analizlere bakıldığında görüldüğü üzere ülkeler Euro'ya geçişten önceki dönem olan 1990'lı yıllarda ekonomik yönden daha güçlü bir durumdadır. Buna dayanak olarak Avrupa Birliği ülkesi olduğu halde Euro'yu kabul etmeyen İngiltere ve henüz Avrupa birliğine üye olma yolunda olan ve Euro bölgesine üye olmayan Türkiye gösterilebilir. Ekonometrik analizlere bakıldığında Euro'ya geçişten sonraki yıllarda ülkeler ekonomik açıdan daha zor günler geçirmişlerdir. Yapılan çalışmalara göre Euro bölgesi Optimum Para Alanı'na yakındır ama tamamen değildir. Daha sonra yapılan analizde Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerine ekonomik yönden uyumunun zayıf olduğu görülmüştür. Türkiye'nin Euro bölgesine olası bir girişinin zararları olabileceği görülmüştür. Analizlere bakıldığında Türkiye'nin ekonomik yapı olarak benzer olan Polonya ve kısmen de olsa İngiltere ile bir parasal birlik kurabilir.

KAYNAKÇA

- Abdullayev, M. (2003) Optimal Para Sahası Teorisi Açısından Avrupa Para Birliğinin Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul ss.12-56
- Aktan, O. H. (1983), Para Birlikleri Kuramı Ve Avrupa Para Sistemi, Ankara ss.34
- Altay, O. (2007) Döviz Kuru Rejimi Tercihini Belirlemeye Yönelik Yaklaşımlar, Ege Akademik Bakış, 7(2), ss.691-706
- Ata, D. Silahşör, H.S. (Mayıs 1999) Parasal Birlik, Avrupa Para Birliği ve Türkiye, (Çevrimiçi) [http:// www.hazine.gov.tr.](http://www.hazine.gov.tr/) / yayın/eurorapor/er-giris.html 25.07.2001 ss.15-58
- Broz, T. (2005) The Theory of Optimum Currency Areas: A Literature Review, Privredna Kretanja i Ekonomska Politika 104/2005, ss.52-78
- Çundur, F. Evlimoğlu, U. (2007-2) Optimal Para Alanı Teorisi Çerçevesinde Avrupa Para Birliğinin Değerlendirilmesi, TİSK Akademi, Cilt:2, Sayı:4 ss.201-220
- Ertürk, E. (Mart 1993), Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Entegrasyonlar, Ezgi Yayınları, Bursa ss.121-149
- Horvarth, J. (2003), Optimum Currency Area Theory: A Selective Review, BOFİT Discussion Papers No:15 pp.18
- Ishiyama, Y. (1975) The Theory of Optimum Currency Areas: A Survey. IMF Staff Papers XXII. 344-383
- Avrupa Birliğinde Ekonomik ve Parasal Birlik ve Türkiye İKV Yayınları No:163, İstanbul Ekim 2000 ss.2
- Kılınç, G.B (2008) Optimal Para Alanları: Avro Alanı ile Türkiye arasındaki Yakınlaşma, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler

Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara ss.5-55

McKinnon, R. I. (1963) Optimum Currency Area. The American Economic Review, Vol. 53, No.4: 717-725.

Mongelli, F.P. (2002). “‘New’ Views on the Optimum Currency Area Theory: What is EMU Telling Us?”. European Central Bank Series Working Paper No.138. ss.22

Mumcu, H.D.(2007) Uluslararası Para Sistemi Avrupa'nın Parasal Entegrasyonu ve OCA Teorisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul ss.49-87

Mundell, R.A. (1961) A Theory Of Optimum Currency Areas, The American Economic Review, Vol. 51 No:4 pp.657-665

Özer, I. (2007-1) Optimum Para Alanları Teorisi, Sosyo Ekonomi Ocak-Haziran ss.78-94

Ricci, L. A. (1997). A model of an optimum currency area. IMF Working Paper, WP/97/76, Washington.

Samsar, A. (2003) Optimal Para Alanı Teorisi Çerçevesinde Türkiye Analizi, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara ss.1-56

Savaş, V. F. (1999) Çağımızın Deneyi Euro, İstanbul Siyasal Kitapları, İstanbul ss.91-96

Savaş, V.F. (2010) Uluslararası Para Sistemi, Siyasal Yayın Dağıtım, Ankara ss.207

Şimşek, H. (2005-1) Optimum Para Sahası Teoremi Altında Türkiye'nin Avrupa Para Birliğine Uyumu, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Bahar ss.53-66

Tavlas, G.S. (1993) The 'New' Theory of Optimum Currency Areas, The World Economy Vol. 6: 663-685

Tavlas, G.S. (2009) Optimum Currency Area Paradoxes Review of International Economics, 17(3), 536-551

Tonus, Ö. (2000) Avrupa Birliğinde Parasal Birlik ve Birlik Üyesi Ülkeler ile Türkiye Arasında Reel Döviz Kurlarının Analizi, Eskişehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi ss.9-36

Yanar, R. (2008) Gelişmekte Olan Ülkelerde Döviz Kuru Rejimi ve Makro Ekonomik Performans, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Adana ss.55-73

Yüceol, H.M. (2004) Optimal Para Alanı Teorisi Üzerine Bir Değerlendirme: Teori, Uygulama ve Politika, PİVOLKA, 3(12) ss.3-6

<http://stats.oecd.org/Index.aspx>

<http://data.worldbank.org/indicator>

İslâhiye İlçesi Arazi Kullanımı Üzerinde Yükselti, Eğim ve Toprak Faktörlerinin Etkisi

Mehmet Ali Çelik*

Özet

Bu çalışmada, insanların sosyal ve ekonomik aktivitelerinin üzerinde büyük etkisi bulunan arazi kullanımı ve bunun fiziki çevre faktörlerinden toprak, eğim ve yükselti ile ilişkisi incelenmiştir. 151300 ha'lık bir yüzölçümüne sahip olan İslâhiye ilçesi, batıda Amanoslar ve doğuda Sof Dağları ile çevrili kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan bir ovardır. İlçede arazi kullanımı da büyük oranda bu çerçevede şekillenmiştir.

Doğu ve batısındaki dağlık kütleleri büyük oranda orman ile kaplı olan İslâhiye ilçesi için oluşturulan arazi kullanım haritasında, 73123 ha olarak tespit edilen ormanlar, ilçede en geniş alanı kaplayan arazi grubudur. Ormanlar, büyük oranda kahverengi orman toprakları ve kireçsiz kahverengi orman toprakları üzerinde bulunmaktadır. Sözkonusu toprak grupları, 45733 ha'lık bir alan kaplamaktadır. İlçede tarımın büyük kısmı, 15029 ha'lık bir alan kaplayan ova tabanında yapılmaktadır. Tahta Köprü barajı kuzeyindeki, sulama imkanı bulunan düzlük sahalarda sulu tarım yapılmaktadır. Arazi kullanım haritasından, 26205 ha tarım sahası tespit edilmiştir. İlçede tarımsal faaliyetler 500-600 m yükseltileri arasında değişen kolüvyal ve alüvyal topraklar üzerinde yapılmaktadır. Bu toprak grupları 21796 ha'lık bir alanı kaplamaktadır.

Anahtar kelimeler: Arazi kullanımı, eğim, İslâhiye, toprak, , yükselti.

An Analysis on the Effect of Elevation, Slope and Soil factors in Land Use in the District of İslâhiye

Abstract

In this study, land use which has an enormous effect on people's social and economical activities and the relation between physical environmental factors, soil, slope and elevation were analysed. İslahiye which has 151300 hectares area, surrounded by Amanos Mountains from West and Sof Mountains from East is a plateau extending across the northeast-southwest direction and The land use is shaped by this frame to a large extent in the district. In İslâhiye district that is covered substantially by highlands both in West and East direction, forests are determined as 73123 hectares at the map of land use. These forests are the most spreading forest groups in the district.

Forests are extending across mostly brown forest soils and lime brown forest soils and these soil classes cover 45733 hectares. In this district, agricultural activities are commonly carried out in the slope field that is covered by 15029 hectares area. At the plain of the north of Tahta Köprü dam irrigated

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü

agriculture is performed. At the map of land use, agricultural land comprises of 26205 hectares. In the district, agricultural activities are performed on the colluvial and alluvial soils the altitude of 500-600 metres. These soil groups cover 21796 hectares area.

Keywords: *Land use, Slope, İslâhiye, Soil, Elevation.*

1.GİRİŞ

Fiziki çevre faktörlerinin, insanlığın avcılık-toplayıcılık faaliyetlerinden yerleşik hayata geçişine, ilk şehirlerin kurulmasından günümüze kadar uzanan süreçte şekillendirici etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Fakat İnsanoğlu, bilgi, kültür ve teknolojik seviyesini her geçen gün ileriye götürmektedir (Taş ve Yakar, 2010). Bununla birlikte insanoğlunun doğa üzerindeki şekillendirici etkisi giderek artmaktadır. Hızlı ve dinamik bir değişim süreci içerisinde olan ülkemizde, şehirler ve arazi kullanım şekilleri önemli değişimler göstermektedir. Meydana gelen hızlı değişim, planlı olmadığı takdirde ekolojide önemli tahribatlara neden olmaktadır. Nitekim bu konu üzerine coğrafyacıların yaptığı birçok çalışma vardır (Karabulut vd.,2007; Yiğitbaşıoğlu vd., 2010; Sönmez vd.,2011) ve sonuçlar ülkemizde, arazi kullanımında meydana gelen değişimin hiç de planlı bir şekilde gerçekleşmediğini göstermesi bakımından önemlidir.

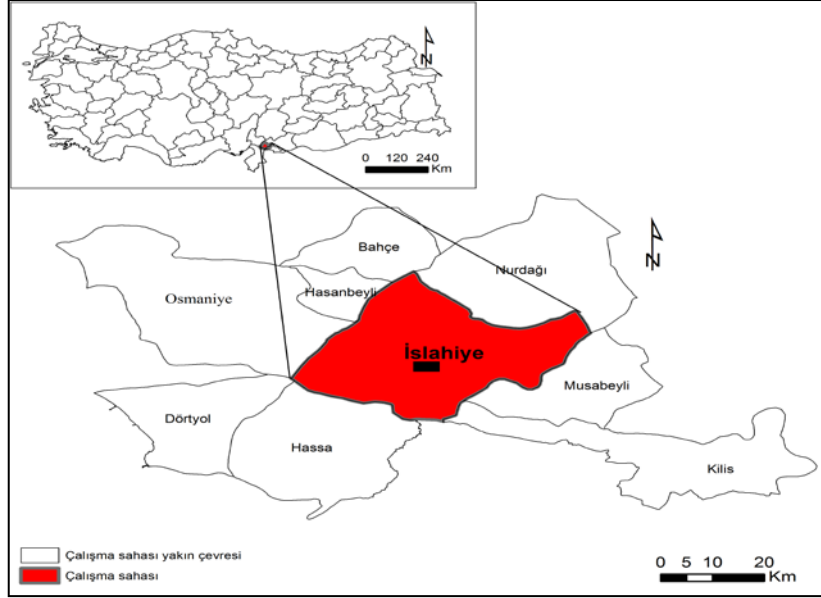
Bilindiği gibi araziler; ana metaryal özelliklerine, iklim koşullarına, toprak katının kalınlığına, toprağın fiziksel ve kimyasal özelliklerine, eğim durumuna, insanların ihtiyaçlarına göre yetenek sınıflarına ayrılır. Arazilerin yeteneklerine göre sınıflandırılmasındaki ana amaç, doğal dengenin korunarak araziden sürekli verim sağlanmasıdır. (Atalay, 2006). Herhangi bir alanın arazi planlanması yapılırken, incelenen alanın fiziki çevre özelliklerinin ayrıntılı olarak tanımlanması gerekmektedir. Gelişmiş ülkelerde planlama ve uygulama sürecinde bu yaklaşım esas alınmaktadır (Duman vd., 1998). Maalesef, ülkemiz ölçüsünde tatmin edici bir arazi sınıflandırması olmadığı gibi, arazilerin yeteneklerine göre de kullanma biçimleri yeterince uygulanmamaktadır. Ülkemizde olduğu gibi, dünyanın geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerinde bulunan doğal kaynaklar; yanlış ve plansız arazi kullanımı tehlikesi ile karşı karşıyadır. Plansız arazi kullanımı sonucunda; toprakların kısa sürede taşınması, toprağın taşınmasıyla oluşan aşırı yüzeysel akış sonucu sel ve taşkınlar meydana gelmesi, taşınan toprakların değerli tarım arazilerini, yerleşim yerlerini, barajları ve limanları doldurması, yamaç arazideki toprağın taşınması ve toprak kalınlığının giderek azalması ile ana kayanın ortaya çıkması ve arazinin su tutma ve depolama kapasitesinin kaybolması,

çoraklaşma ve çölleşme yani antropojen kurak alanlar oluşması, yetişme ortamı kaybı, kırsal fakirliğin artışı, kırsal kesimden kentlere göçün yoğunlaşması, arazilerin görsel değerinin düşmesi vb. birçok ekolojik, sosyal, ekonomik ve kültürel sorunlar yaşanmaktadır.

Çalışmamızın amacı, İslâhiye ilçesi arazi kullanımında, fiziki çevre faktörlerinden yükselti, toprak ve eğim faktörlerinin şekillendirici etkisini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, İslâhiye ilçesi gezilerek, GPS ile noktalar alınmış ve araziden fotoğraflar çekilmiştir. Daha sonra araziden GPS ile alınan noktalar doğrultusunda, mevcut arazi kullanım durumunu ortaya koymak amacı ile 2010 yılına ait Landsat TM görüntüden, arazi kullanım haritası oluşturulmuştur. Son olarak, çalışma sahasının DEM (Sayısal Yükselti Modeli), eğim ve toprak haritaları oluşturulmuştur ve söz konusu fiziki çevre faktörlerinin arazi kullanımı üzerindeki şekillendirici etkisi üzerinde durulmuştur.

2. Çalışma Alanı

Çalışmamıza konu olan İslahiye ilçesi'nin doğu ve güneydoğusunda Kilis, güney ve güneybatısında Hatay, batısında Osmaniye, kuzey ve kuzey doğusunda Kahramanmaraş, güneyinde Suriye bulunmaktadır (Şekil1). Gaziantep'in batı kesiminde yeralan ilçenin, batısında Amanos dağları, doğuda Sof dağı yükseltileri bulunmaktadır. Kahramanmaraş-Hatay çöküntü grabeninde yeralan İslahiye ilçesi güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanan tektonik kökenli bir ovadır.

Şekil 1. Çalışma sahası ve yakın çevresini gösteren lokasyon Haritası

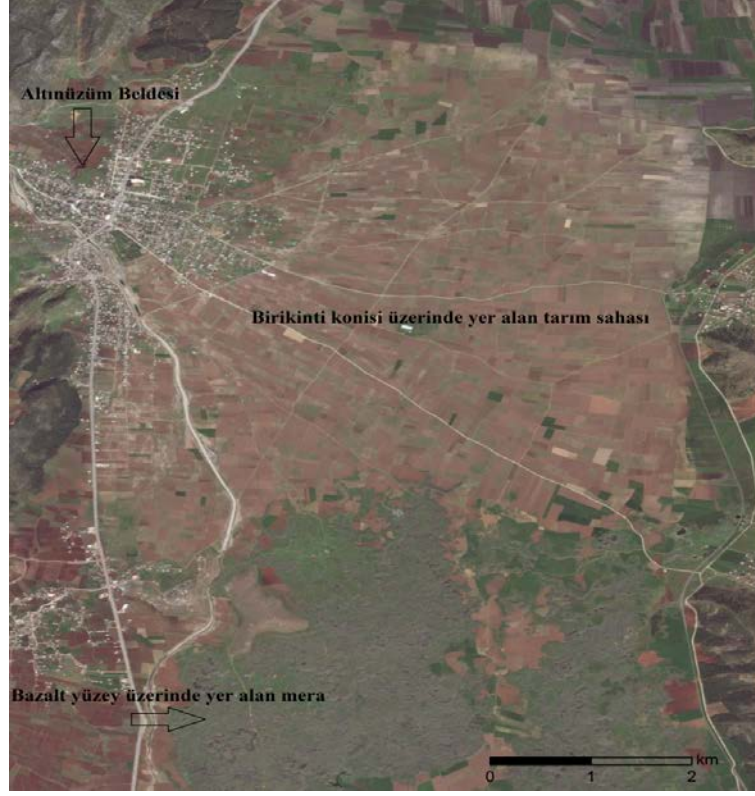
3. Mevcut Arazi Kullanım Durumu

Land-use veya Türkçe karşılığı ve geniş manasıyla arazi kullanımı, arazinin hâlihazır kullanma tarzının tespiti, değer bakımından sınıflandırılması ve kullanma tarzının sınıflandırılmasıdır (Gözenç, 1980). Arazi kullanımı bilhassa ülkemiz gibi gelişmekte olan ülkelerde kısa sürede önemli değişimler gösterebilmektedir. Bu değişimlerin güncel olarak takibi için uzaktan algılama metodolojisi önemli kolaylıklar sağlamaktadır. Nitekim bu çalışmada, uzaktan algılama yoluyla elde edilen ve arazi kullanım çalışmalarında en sık kullanılan uydu görüntülerinden olan Landsat verisi (Onur vd., 2009) kullanılmıştır.

2010 yılına ait Landsat TM uydu görüntüsüne Erdas Imagine yazılımında Kontrollü sınıflandırma uygulanmıştır. Maksimum benzerlik metodu uygulanarak sınıflandırılan görüntü, ilk etapta 50 sınıftan oluşturulmuştur. Daha sonra, recode edilen görüntüler 8 sınıfa indirgenmiştir. Araziden GPS ve Google Earth ortamında toplanan 160 adet örneklem noktası sınıflandırılan görüntü üzerine atılmıştır. Son olarak doğruluk analizi yapılmıştır. İstatiksel analiz amacıyla kullanılan kapp katsayısı, hata matrisinin satır-sütun toplamları ve köşegeni üzerindeki elemanlar kullanılarak elde edilir, 0 ile 1 arasındadır. Çalışmamızda oluşturulan arazi kullanım haritasının kapp katsayısı 0,88

olarak belirlenmiştir. Zaten tahmin doğruluğunun % 80 ve üzerinde olması durumunda, sınıflandırmanın doğru ve güvenilir olduğu kabul edilmektedir (Jensen, 1996).

2010 yılı temmuz ayına ait Landsat TM görüntülerden oluşturulan arazi kullanım haritasına göre, orman en geniş alanı kaplamaktadır. Şekil 3 'te görüldüğü üzere ormanlar, çalışma sahasının doğu ve batısını kuşatmaktadır. Çalışma alanının % 48,3'lük bir kısmını kaplayan orman örtüsü, yükselti ve eğimin arttığı, toprak oluşumunun sığ olduğu yerlerde belirmektedir (Foto 1). İlçe'de tarımsal faaliyetlerin yoğunlaştığı alanların başında Tahtaköprü barajı yakın çevresi dikkati çekmektedir (Foto 1). Bu saha aynı zamanda, çalışma sahasının en düşük yükseltiye sahip, eğim derecesinin 0-1 arası olduğu kesimine denk gelmektedir. İlçede, sulama olanağı bulunmayan kolüvyal ve bazaltik topraklar üzerinde kuru tarım faaliyetleri yürütülürken, Tahtaköprü barajının etrafındaki sulama olanağı bulunan sahalarda ve İslâhiye şehri kuzeyindeki, verimli alüvyal topraklar üzerinde sulu tarım faaliyetleri hâkimdir. Otsu bitkiler ile örtülü mera, çalışma sahasında en fazla yer kaplayan 2. büyük arazi sınıfıdır. Mera, ilçe yüzölçümünün % 19'lük bir kısmını kaplamaktadır. İlçede en önemli yerleşim birimi İslâhiye şehridir. Şehrin çekirdeği eğim derecesi 3-5 olan araziler üzerindedir. İslâhiye şehri, alansal gelişimini güneyindeki tarım sahalarına doğru sürdürmektedir (Foto 2). İlçe yüzölçümünde yerleşim alanların oranı %5'tir. Çalışma sahasının % 7'sini kaplayan çıplak yüzeyler, en geniş alanı İslâhiye şehrinin kuzeybatısındaki kesimde kaplar. İri haldeki kütleli bazalt kayaçlarının varlığı, ilçedeki çıplak yüzeylerin geniş alan kaplamasında en önemli etmendir.

Şekil 2. Fiziki çevre koşullarının, arazi kullanımı üzerindeki şekillendirici etkisini gösteren uydu görüntüsü (Bing Maps Aerial).

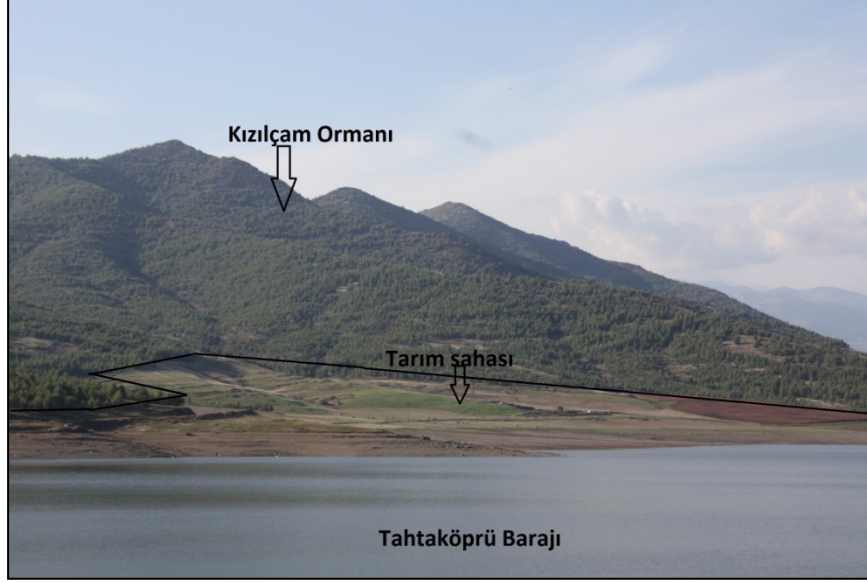

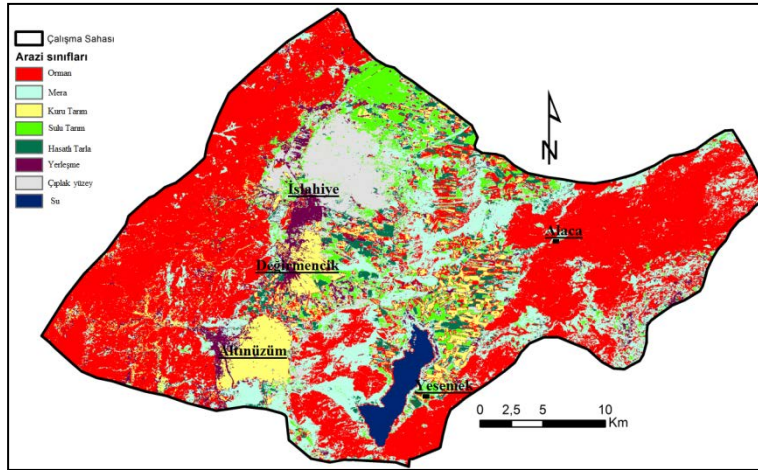
Foto 1. Tahtaköprü barajı batısındaki tali yükselti üzerinde gelişen orman ile barajın hemen yanında yer alan düzlük alandaki tarım sahası.

Foto 2. Hafif Eğimli arazi üzerine kurulan İslâhiye şehri, alansal gelişimini güneyindeki düzlüklerde yer alan, tarım sahalarına doğru sürdürmektedir.

Tablo 1. İslâhiye İlçesi'nde arazi kullanım durumu (2010).

Arazi Sınıfı	Alan (%)	Alan(ha)
Orman	48,33	73123
Mera	19,7	29806
Kuru Tarım	10,05	15200
Sulu Tarım	7,27	11005
Çıplak Yüzey	7,8	11801
Yerleşme	5,16	7807
Su	1,69	2556

Şekil 3. İslâhiye ilçesi arazi kullanım haritası (Temmuz 2010).

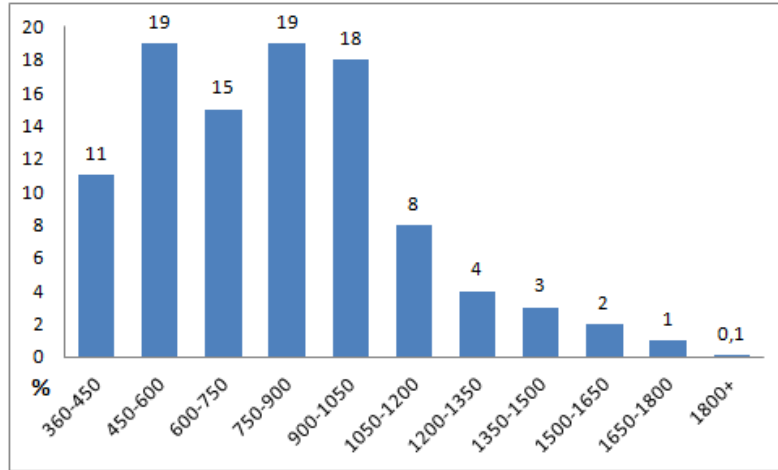
4.Yükselti ve Eğim Durumu

Yükseltinin yer şekilleri ile birlikte kısa mesafelerdeki değişimi, yeryüzünün genel görünümünü çeşitlendirdiği gibi kullanım imkânlarını da değiştirmiştir. Alçak enlemlerden yüksek enlemlere doğru değişmekle birlikte, artan yükseltiye bağlı olarak farklı karakterler kazanan doğal ortam özellikleri, insan yaşamını önemli ölçüde şekillendirmiştir. Bununla birlikte zaman içerisinde bilgi, kültür ve teknolojik seviyesi her geçen gün gelişen insanoğlu, mekânı kendi yararına daha fazla kullanabilmenin yollarını bularak doğal ortamı değiştirerek, adeta kendi

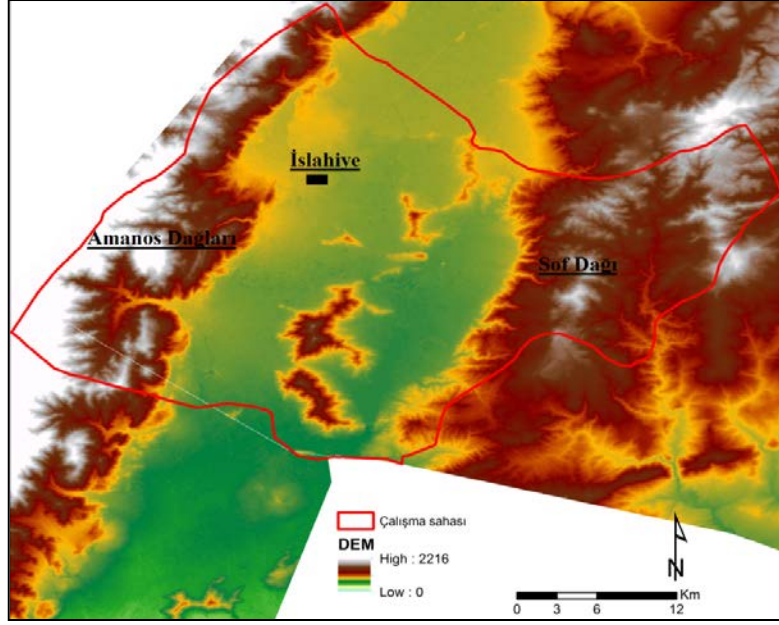
damgasını vurmaktadır (Taş vd., 2010). Doğal ortamın özellikleri ile üzerinde yaşayan insanın eriştiği sosyo-kültürel seviyesine bağlı olarak farklı tip ve şekillerde araziden faydalanma biçimleri ortaya çıkmaktadır (Gözenç, 1980).

Çalışma sahası, yüksek ve eğimli sahalardan oluşan fazla olduğu bir topografyaya sahiptir. Genelde tarım sahaları olarak kullanılan 360 ila 600 m arası yükselti grubu ilçenin % 30'luk bir kısmını teşkil etmektedir. Buralar büyük oranda ova tabanına denk gelmektedir. İlçede yüzölçümünün 25903 ha'lık bir kısmını düzlük alanlar kaplamaktadır. İlçenin yaklaşık %36'lık bir kısmı 900 m ve üzerindeki sahalardır. Bu sahalarda orman örtüsü bulunmaktadır. İlçenin en yüksek yeri, batıda Amanos dağları üzerinde bulunan 2518 m'lik Hınzırlı Dağıdır. İlçenin % 15'lik bir kesimini kaplayan 600-750 m yükseltisine sahip sahalarda genel olarak meraların hâkim olduğu tespit edilmiştir.

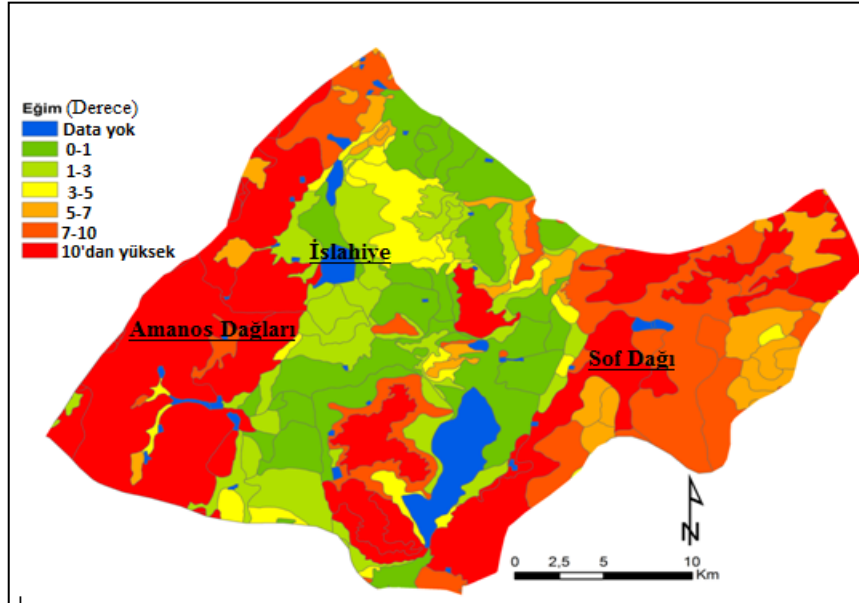
Bir yandan tarımsal işlemleri güçleştiren, öte yandan erozyonu özendirilen eğim koşulları, ülkemiz arazileri için önemli sorun teşkil ettiği gibi çalışma sahasında da tarımı kısıtlayan en önemli faktörlerden biridir. İlçe'de tarımın yoğunlaştığı alanları eğimin olmadığı ya da çok az olduğu sahalardır. Eğimin yüksek olduğu sahalarda ise genelde ormanlar ile kaplıdır.

Şekil 4. İslâhiye İlçesi'nde yükselti basamaklarının oranı.

Şekil 5. İslâhiye İlçesi Sayısal Yükselti Modeli (DEM).

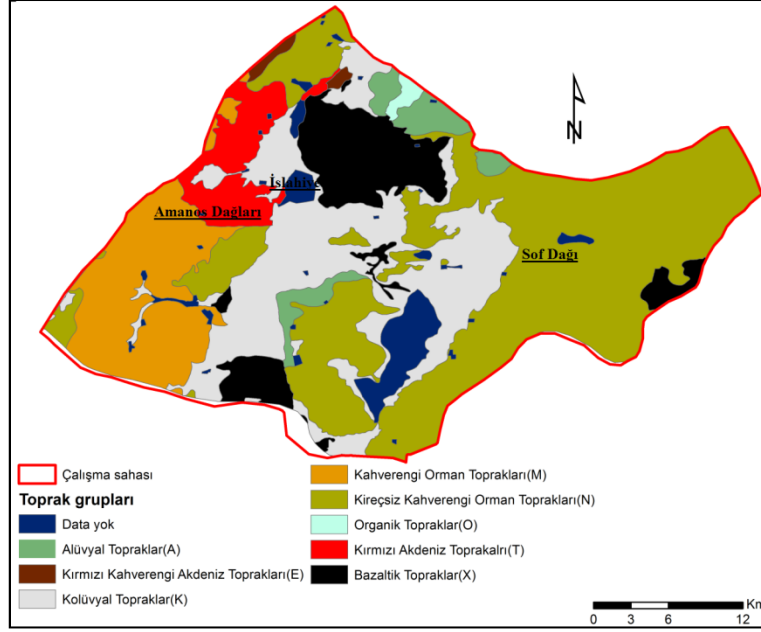
Şekil 6. İslâhiye ilçesi eğim haritası.

Tablo 2. İslâhiye ilçesi eğim sınıflarının oranı.

Eğim (Derece)	Eğim (%)
0-1	16,10
1-3	17,10
3-5	14,93
5-7	10,76
7-10	19,96
10'dan yüksek	21,15

5. Toprak

Toprak doğal ortamın en önemli unsurlarından bir tanesidir. İklim, bitki örtüsü, jeomorfolojik faktörler, ana materyal, zaman ve beşeri faktörler bir sahada toprak oluşum ve özelliklerini denetleyen başlıca unsurlardır (Atalay, 2006). Ülkemiz topraklarını oluşturan toprakların % 14,2'si 90 cm'den derindir. Çalışma sahasında yer alan kolüvyal, alüvyal ve organik toprak grupları, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, toprak envanteri verilerine göre, 90 cm derinliğinde topraklardır. Ülkemiz topraklarının % 37'lik bir kısmının ise derinliği 20 cm'nin altındadır ve çok sığ toprak grubu içerisindedir. Çalışma sahasının batı ve doğusundaki yüksek kısımları oluşturan topraklar, çok sığ toprak grubu içerisinde yer almaktadır. Topraklar, tarımsal üretim, tarımsal ürün cinsi, erozyon gibi hususlara önemli etki edebilmektedir. Nitekim kahverengi orman ve kireçsiz kahverengi orman topraklarının sığ ve çok sığ toprak kalınlığına sahip olması, aynı zamanda bu sahaların yüksek irtifada yer alması ve çok eğimli olması, bu sahalarda tarım yapılmasını olanaksız hale getirmektedir.

Şekil 7. İslâhiye ilçesi toprak haritası.

İslâhiye ilçesinde 8 büyük toprak grubu bulunmaktadır. Buna göre, ilçede en geniş alan kaplayan toprak grubu, ilçe yüzölçümünün % 26,6'lık bir kısmını kaplayan kireçsiz kahverengi orman topraklarıdır. Bu toprak grubu, 20 cm'den ince toprak kalınlığına sahiptir ve tarım yapmak için çok da uygun toprak grubu değildir. Kireçsiz kahverengi orman topraklarında hâkim pedojenik süreç dekalsifikasyon olmak ile birlikte bu toprak grubu çalışma sahasında dağlık engebeli bir topografya üzerinde yayılış göstermektedir. Kireçsiz kahverengi orman toprakları, çalışma sahasının doğusundaki yüksek kesimlerin ve barajın hemen batısındaki tali yükseltilerin üzerini büyük oranda örtmektedir (Şekil 7). İlçede en fazla alan teşkil eden 2. büyük toprak grubu ise kollüvyal topraklardır. Toprak kalınlığının 90 cm civarında olduğu bu toprak grubu çalışma sahasının, düzlük arazilerinin üzerini büyük oranda örtmektedir. Bu topraklar, taşkın ve birikme sonucunda oluşum göstermekte olup devamlı taşkın ve millenmenin yanı sıra yamaç malzemesinin biriktiği topografyalarda görülmektedir. Çalışma sahasının erozyona uğramış alanları, taşkın ve millenmeye uğramış ova, dağ eteği kısımlarında

kolüvyal topraklar önemli yayılış gösterir. Çalışma sahasının en yoğun tarım faaliyetleri, çok verimli topraklar olmamasına rağmen kolüvyal topraklar üzerinde yapılmaktadır. Kolüvyal topraklar, çalışma sahasının % 21,8'lik bir kısmını kaplamaktadır. Alüvyal topraklar ise İslâhiye ilçesinde % 5,5'lik bir yüzölçümünü örtmektedir. Güneybatıdaki dağlık kütleler üzerinde ise kahverengi orman toprakları geniş yer tutmaktadır. Bu toprak grubu, çalışma sahasında %15,4'lük bir alanı teşkil etmektedir. Kahverengi orman toprakları ve kireçsiz kahverengi orman toprakları üzerinde orman örtüsü uzanmaktadır. İslâhiye şehrinin hemen kuzeyindeki sahalarda ise bazaltik topraklar bulunmaktadır. Bu toprak grubu, çalışma sahasında 12,7'lik bir alanı kaplamaktadır. Bazaltik topraklar üzerinde büyük oranda çıplak sahalardan bulunmasının yanı sıra meralık sahalardan da bulunmaktadır.

Tablo 3. Çalışma sahasındaki büyük toprak gruplarının kapladığı alan.

Büyük Toprak Grubu	Yüzde
Kireçsiz Kahverengi Orman T.	26,6
Kolüvyal T.	21,8
Kahverengi Orman T.	15,4
Bazaltik T.	12,7
Kırmızı Akdeniz T.	8,5
Alüvyal T.	5,5
Kırmızımsı Kahverengi T.	4,2
Organik T.	3,3
Data yok	2

6. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, fiziki çevre faktörlerinden yükselti, eğim ve toprak şartlarının arazi kullanımı üzerindeki şekillendirici etkisi üzerinde durulmuştur. Çalışmamızın sonuçları, ülkemiz koşullarında fiziki çevre faktörlerinin insanların ekonomik faaliyetleri üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Sonuçları özetleyecek olursak, İslâhiye ilçesi doğudan Sof dağı ve batıdan Amanos dağları ile çevrili bir graben içinde yer alır. Çalışma sahası, yüksek ve eğimli sahalardan oranının fazla

olduğu yer şekillerine sahiptir. Genelde tarım sahaları olarak kullanılan, 360 ila 600 m arası yükselti grubu ilçenin % 30'luk bir kısmını teşkil etmektedir. Buralar büyük oranda ova tabanına denk gelmektedir. İlçe yüzölçümünün, %16'sını kaplayan düzlük alanlar, tarımsal faaliyetin en yoğun yapıldığı kesimdir. İlçenin, % 15'lik bir kesimini kaplayan 600-750 m yükseltisine sahip sahalalar üzerinde, genel olarak meraların hâkim olduğu tespit edilmiştir. İlçenin yaklaşık %36'lık bir kısmı 900 m ve üzerindeki sahalardır. Bu sahalalar üzerinde orman örtüsü bulunmaktadır. Bir yandan tarımsal işlemleri güçleştiren, öte yandan erozyonu özendirilen eğim koşulları, ülkemiz arazileri için önemli sorun teşkil ettiği gibi çalışma sahasında da tarımı kısıtlayan en önemli faktörlerden biridir. Nitekim Eğimin yüksek olduğu sahalarda (10° ve üzeri eğime sahip sahalalar) tarladan ziyade, genelde ormanlar bulunmaktadır. İslâhiye ilçesinde 8 büyük toprak grubu bulunmaktadır. Buna göre, ilçede en geniş alan kaplayan toprak grubu % 26,6'lık bir oran ile kireçsiz kahverengi orman topraklarıdır. Bu toprak grubu, 20 cm'den ince kalınlığa sahiptir ve tarım yapmak için uygun toprak değildir. İlçede en fazla alan teşkil eden 2. büyük toprak grubu ise kolüvyal topraklardır. Çalışma sahasında üzerinde en yoğun tarımsal faaliyetin yürütüldüğü toprak grubu, düzlük olmasından ötürü kolüvyal topraklardır.

Sonuç bölümünde belirtilenleri değerlendirecek olursak, İslâhiye İlçesi'nde arazi kullanımı doğal çevre özelliklerine uygun ve planlı bir şekilde gelişmektedir. İlçede, hâlihazırda yükselti ve eğimi fazla olmayan, tarım yapmaya uygun verimli toprakların % 90'ında tarımsal faaliyetler zaten yürütülmektedir. Bu sebepten ötürü, gelecekte tarım alanlarında çok fazla artış öngörülmemektedir. Asıl değişim, tarımsal sulamanın artışına bağlı olarak tarımsal ürün deseninde meydana gelecektir.

Kaynaklar

- Atalay, İ. (2006). Toprak Oluşumu, Sınıflandırılması ve Coğrafyası. İzmir: Meta Basımevi.
- Duman, T. Y., Emre, Ö., Akçay, A. E., Uysal, Ş., Özmutaf, M., Bozbay, E., Arazi Kullanım Kapasitesi Belirleme Çalışmalarında Yerbilim Verilerinin Uygulanmasına Bir Örnek: Aşağı Filyos Vadisi (Zonguldak, Batı Karadeniz). Türkiye Jeoloji Bülteni , 41 (2), 117-129.

- Gözenç, S. (1980). Arazinin Kullanılması ve Değerlendirilmesinin Coğrafi Yönden Tetkiki. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi , 23, 37-46.
- Jensen, J.R., 1996, Introductory Digital Image Processing: A Remote Sensing Perspective. 2nd edition, Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey, USA.
- Küçükönder, M., & Karabulut, M. (2007). Çok Kriterli Analiz Yöntemi Kullanılarak Kahramanmaraş'ta Çöp Depolama Alanı Tespiti. Coğrafi Bilimler Dergisi . 5 (2), 55-76.
- Lillesand, T. . (2000). Remote Sensing and İmage İnterpretation. Newyork: John Wiley and Sons.
- Sönmez, M. E., & Aytuk, C. (2011). Akyatan Lagünü Çevresinde Arazi Kullanımındaki Değişimlerin Zamansal İncelenmesi ve Ekosistem Üzerindeki Olumsuz Etkilerinin Belirlenmesi. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , 1 (1).
- Onur, I., Maktav, D., Sarı, M., & Sönmez, N. K. (2009). Change detection of land cover and land Use using remote sensing and GIS: a case study in Kemer, Turkey. International Journal of Remote Sensing , 1750.
- Karabulut, M., Sandal, E. K., & Gürbüz, M. (2007). 20 Kasım-9 Aralık Mersin sel felaketleri: Meteorolojik ve hidrolik açıdan bir inceleme. KSÜ Fen ve Mühendislik Dergisi , 10 (1), 13-23.
- Taş, B., & Yakar, M. (2010). Afyonkarahisar İlinde Yükselti Basamaklarına Göre Arazi Kullanımı. Coğrafi Bilimler Dergisi 1 (8), 57-76.
- Yiğitbaşoğlu, H., & Uğur, A. (2010). Burdur Gölü Havzasında Arazi Kullanım Özelliklerinden Kaynaklanan Çevre Sorunları. Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi 2 , 129-143.

NÂBÎ'NİN ŞİİRLERİNDE HALEP*

Dr. Hasan ŞENER**

Özet

On yedinci yüzyılın ikinci yarısında yaşamış ve Divan şiiri tarihinde kendi adıyla anılan bir çığır açmış olan Nâbî, Urfa doğumlu bir şairimizdir. İstikbalin sanat ve kültür merkezi olan İstanbul'da olduğunu gören Nâbî, yirmi üç yaşında İstanbul'a gitmiştir. Bir müddet İstanbul'da, devlet büyükleri nezdinde kendine yer edinmek için çaba sarf eden Nâbî, Musahib Mustafa Paşa'nın divan katibi olmuş ve Paşa'nın vasıtasıyla IV. Mehmed'in iltifatına nail olmuştur. Musahib Mustafa Paşa'nın ölümüne kadar İstanbul ve Edirne'de otuz yıl kadar yaşayan Nâbî, Paşa'nın vefatı üzerine, daha önce Hacca giderken görmüş olduğu ve havasını ve suyunu beğendiği Halep'e gidip yerleşmiştir. Çevresinde olup bitenlere duyarsız kalmayan ve olanlara eleştirel bir gözle bakabilen, gördüklerini hikmetli ifadelerle dile getiren Nâbî, yaşadığı yerlerle ilgili gözlemlerini de şiirlerine aksettirmeyi ihmal etmemiştir. Bu çalışmada Nâbî'nin şiirindeki Halep yansımalarını tespit edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Nâbî, Halep, Divan, Hayriye Nâbî

ALEPPO IN POETRY OF NÂBÎ

Abstract

Nâbî who lived in the second half of seventeenth century and achieved a breakthrough in poetry, identified name after his, is our poet Urfa-born. Nâbî went to Istanbul when he was 23 years old because he thought that Istanbul is the center of art and culture. For a time, he made an effort to gain a seat care of statesmen and then became ottoman-clerk of Musahib Mustafa Paşa and at the hands of Paşa, he had the compliment of IV.Mehmed. He had been lived in Istanbul and Edirne about 30 years until the death of Musahib Mustafa Paşa, after the death of Paşa, he moved in Aleppo where he had seen when he went on pilgrimage and he liked its weather and water. Nâbî who did not deaf to around and had criticized events and put into erudite- words what happens, did not disregard observations in his poets. In this study, Aleppo in poetry of Nâbî is determined.

* Bu makale, 17-19 Eylül 2006 günlerinde Helep/Suriye'de yapılan "İslami Dönemde Halep'in Maddi olmayan Kültürel Mirası" sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur (ŞENER, H., "Aleppo in Poetry of Nâbî (Nâbî'nin Şiirlerinde Halep)" *The cultural non-materialistic legacy of Aleppo in the Islamic ages. Aleppo- Syria,17th-18th-19th September 2006*),

** Kilis 7 Aralık Üniversitesi Öğretim Üyesi.

Key words: *Nâbî, Aleppo, Divan, Hayriye*

Giriş

Divan şiirimiz, ortaya çıkışından itibaren birbirinden güçlü şairler yetiştirmiştir. Ama bunların içinde biri vardır ki kendi adıyla anılan bir ekol sahibi olan tek Divan şairimizdir: Nâbî.

Nâbî, XVII. Yüzyılın ikinci yarısında yetişmiş, “Hikemi Şiir (Nâbî Ekolü)” tarzında bir çığır açmış, “Asrun melikü’ş-şu’ârası ve evc-i ma’arif u kemalün ferhunde hüması azîz-i mısır-ı belâgat suhan-dân-ı kalem-rev-i fesahat bir zât-ı sûtûde-sıfat” (Safâyî: 361) gibi haklı iltifatlara mazhar olmuş güzide bir şairimizdir. “Lisân-ı Fârisîde ve zebân-ı Türkî’de ve fesâhât-ı ‘Arâbî’de zihni çâlâk bir çehre-i pâk, sâhib-tab‘-ı derrâk idi” (Salim: 665) ve “... elsine-i selâse tekellümüne kâdir ... ” (Safâyî: 361) ifadelerinden Nâbî’nin Türkçe, Arapça ve Farsça dillerine son derece hakim olduğunu anlamaktayız.

Asıl adı Yusuf olan Nâbî, 1642 yılında Urfa’da doğmuş, öğrenimini Urfa’da yapmış ancak Urfa’da ilim ve sanat alanında istediği başarıyı elde edemeyeceğini anlayarak yirmi üç yaşında İstanbul’a gelmiş, ilk zamanlarında biraz sıkıntı yaşayıp hayal kırıklığına uğramışsa da sonradan şansı yüzüne gülmüş ve Musahip Mustafa Paşa ile tanışma fırsatını bularak Paşanın divan katibi olmuştur (Kaplan 1995: 26-29).

Hayriye’deki,

Bir zaman Edrne vü İstanbûl
Oldı sî sâl bana cây-ı nüzûl (Kaplan 1995: 183)

beytinden, Nâbî’nin, hamisi Mustafa Paşanın ölümüne kadar İstanbul ve Edirne’de toplam otuz yıl yaşadığını anlamaktayız. (Kaplan 1995: 34).

Hamisinin ölümünden sonra Nâbî’nin Halep’e gidip yerleştiği anlaşılmaktadır. Nâbî’nin hangi sebeple İstanbul’dan ayrıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte bu konuda Prof. Dr. Abdulkadir Karahan’ın tespiti, "Musahip Mustafa Paşa'nın vefatı üzerinden fazla bir zaman geçmemişken İstanbul'da oturmaktan sıkılmış olmalı ki: suyunu, havasını beğendiği, doğum yeri Urfa'ya yakınlığı da bulunan Halep'e gidip orada ikamet etmeyi arzulamış ve niyetini de gerçekleştirmiştir." (Karahan 1987: 12; Bilkan 1998: 70) yönündedir.

Meserret Diriöz, "başların yuvarlandığı, kanların döküldüğü, malların yağma edildiği bir zulüm ve vahşet muhitinde, Nâbî’nin Padişah'a yakınlığı dolayısıyla, ya işinden atıldığını veya kendisinin korku yahut nefret sebebiyle vazifesinden ayrılarak İstanbul'u terk ettiğini

düşünebiliriz” diyerek Nâbî'nin İstanbul'dan ayrılarak Halep'e gidişini IV.Mehmed'in hall edilmesine bağlamaktadır (Diriöz 1994: 67; Bilkan 1998: 71)

Nabî'nin Halep'e gidiş sebebi net olarak bilinmese de Hayriyye'deki, “Devlet dimağı kalmadıktan sonra uzlet köşesine düştüm, su ve havasının cazibesi sebep oldu ve Halep şehri dinlenme yerim oldu” şeklindeki ifadeleri yukarıdaki düşünceleri destekler niteliktedir.

Kalmayıp sonra dimâğ-ı devlet
Oldum üftâde-i künc-i uzlet
Cezbe-i âb ü hevâ oldu sebep
Oldı ârâm-gehüm şehr-i Haleb (Kaplan 1995: 183)

Sebeup ne olursa olsun Nâbî, hayatının önemli bir kesimini Halep'te geçirmiş¹ ve Türk edebiyatında müstesna bir yere sahip olan Hayriyye isimli eserini bu şehirde yazmıştır. Her ne kadar İstanbul'dan ayrılmışsa da Nâbî'nin gönlünde yine İstanbul vardır. Nâbî, Hayriyye'de, “derbeyân-ı şeref-i İstanbul” başlığı altında İstanbul'u uzun uzadıya övmektedir. Nâbî'ye göre İstanbul, ilim ve marifetin kabul gördüğü bir yerdir ve dünyada bir benzeri yoktur; her olgunluk derecesini onda bulur ve her hüner kıymetini orada görür; yücelik ve şeref mertebesi ondadır ve ondan başka yerlerde ömür boşa tüketilmiş olur; güneş dünyayı ne kadar dolaşırsa dolaşsın İstanbul'a eş bir şehir bulamaz;

İlm ile ma'rifete cay-ı kabûl
Olmaz illâ ki meğer İstanbûl

.....

Her kemâl anda bulur mi'yârın
Her hüner anda görür mikdârın

Andadır mertebe-i 'izz ü şeref
Gayri yirlerde olur ömr telef

.....

Ne kadar 'âlemi devr itse sipihr
Bulmaz İstanbûl'a benzer bir şehr (Kaplan 1995: 207-208)

¹ Nâbî'nin Halep yılları konusunda daha kapsamlı bilgi için bkz. Ali Fuat Bilkan, Nâbî (Hikmet-Şair-Tarih), Akçağ Yayınevi, Ankara, 1998.

Nâbî'nin Şiirinde Halep

Hayriyye'nin yukarıda ismi zikredilen bölümünde toplam 69 beyit (bkz. Kaplan 1995: 207-213) ile İstanbul için dizilen uzun methiyeden sonra sözü Halep'e getiren Nâbî, İstanbul bir tarafa bırakılırsa, yaşanabilecek ikinci şehir olarak Halep'i görmektedir. Asayiş konusunda Halep şehrinden daha uygunu yoktur. Halep, şanı oldukça yüksek mamur bir şehir olup birçok beldenin de yüz suyudur. Halep, yeryüzünün en muteber ticaret merkezlerinden biri olduğu için Hint, Frenk ve Maçın ülkelerinin ele geçirmeye çalıştıkları bir şehir olmuştur. Halep'te renk renk kumaşlar, çeşit çeşit ticaret malları bulunur ve oranın nimeti, malı ve varlığı boldur. Özellikle gönül çeken suyu ve havası, geniş yerleşim alanı ve gönül çeken binaları eşsizdir.

Lîk andan geçicek şehr-i Halep
Yokdur âsâyişe andan enseb

Hak budur âb-ı ruh-ı büldândır
Hayli ma'mûr-i 'âlî-şândır

Maksad-i Hind ü Frenk ü Mâçîn
Bender-i mu'teber-i rûy-ı zemîn

Bulınur emti'a-ı gûn-â-gûn
Ni'met ü mâl ü menâli efvân

Bâ-husûs âb ü hevâ-yı dil-keş
Sâha-i pehn ü binâ-yı dil-keş (Kaplan 1995: 213)

Nâbî, bu beyitlerde Halep'in güvenli, suyunun ve havasının güzel, imar yönünden gelişmiş bir şehir ve mal yönünden zengin bir ticaret merkezi olduğunu öne çıkarmaktadır.

Halep şehrinin Nâbî için ayrı bir önemi vardır. Öyleki Nâbî, "Haleb" redifli bir gazel dahi yazmıştır. Bu gazelinde Nâbî, yine Haleb'in suyundan ve havasından, bu şehrin suyunun şarabı utandırdığından, havasının cennet kokusunu mahcup ettiğinden, güzellerinden, dört mevsiminin de ilkbahar olduğundan, binalarından övgüyle bahsetmektedir.

Şarâba şerm virür âb-ı cân-fezâ-yı Haleb

Şemîm-i Cenneti mahcûb ider hevâ-yı Haleb

"Haleb'in cana can katan, gönüle ferahlık veren suyu, şarabı (dahi) utandırır. Haleb'in havası cennetin güzel kokusunu mahcup eder."

Leb-i bütâna olur hande-rîz-i istihzâ

Nemek-sirişte leb-i piste-i fezâ-yı Haleb

“Halep fezasının tuzla yoğrulmuş fıstık dudakları, putların dudaklarına dahi gülücükler saçtırır.”

Buna hevâda ‘Irak u ‘Acem muhâlifdür

Ki çâr faslı da nev-rûz ider sabâ-yı Haleb

“Hava konusunda Irak ve Acem’in tersine Haleb’in sabası (sabah vakti esen hafif güzel rüzgarı), dört mevsimi ilk bahar yapar.”

Esâsı kâv-ı zemînün şikest ider şâhın

O denlü ser-be-ser-i çerhdür binâ-yı Haleb

“Halep’in yapısı, binası gökyüzünü öyle baştanbaşa sarmıştır ki dünyayı boynuzunda taşıyan öküzün boynuzlarını kıracak durumdadır.”

Bihîşt kanda görür hüsninün temâşâsın

Tururken âyine-i âb-ı dil-güşâ-yı Haleb

“Haleb’in gönül açan, iç açan, gönle ferahlık veren suyunun aynası olmasa cennet güzelliğinin temaşasını (seyrini) nerede görecekti.”

Sezâdur olmağa zeyn-i mevâlî-i ‘ulemâ

Nasîb olursa kime mansıb-ı kazâ-yı Haleb

“Her kime Halep şehrinin mensubu olmak nasib olursa, ona ulema sarığının süs olması yakışır.”

Nesîm-i ‘âfiyetün desti şell olur Nâbî

Meded-res olmasa tedbîrine safâ-yı Haleb (Bilkan 1997:
467-468)

“Ey Nâbî, Halebin safası yardıma yetişmezse, âfiyet rüzgarının eli

çolak olur (eğri olur).”

Nâbî, şiirlerinde ikliminin yanı sıra Halep ile ilgili öne çıkardığı unsurlardan biri de Halep'in bir sanayi ve ticaret merkezi olmasıdır. Aşağıdaki beyitte kendi şiirini “çözgüsü ipek, atkısı yün olan” (Bilkan 1998: 74) Halep kumaşına, gönlünü de bu kumaşı üreten, imal eden Halep şehrinin sanayi sitesine benzetiyor.

Nâbî dil ider emti'a-i nev-be-nev îcâd

Gûyâ ki sanâyi'kede-i şeh-r-i Haleb'dür (Bilkan 1997: 593)

“Ey Nâbî, dil, Halep şehrinin sanayi sitesi gibi yeni yeni kumaşlar, mallar icad ediyor.”

Bir diğer beytinde Nâbî, Halep kumaşının İstanbul pazarlarında rağbet görmesi gibi kendi şiirinin de İstanbul şairleri arasında rağbet göreceğini ima ederek Halep kumaşına benzettiği şiirini İstanbul şairlerine sunmaktadır.

Sûdâgerân-ı şeh-r-i Sitanbul'a arz ider

Nabî bu nev-kumaş Haleb yâdigâridur (Bilkan 1997: 576)

“Nâbî Halep yadigarı olan bu yeni kumaşı İstanbul şehrinin tüccarlarına arz eder.”

Nâbî, Haleb ile Şam'ı karşılaştırdığı bir gazelinde, Allah'ın Şam'a güzellik Halep'e ise mal ve mülk (zenginlik) bağışladığını, güzellerle dolu olan Şam'ın aksine Halep'in ticarethanelerle dolu olduğunu belirterek bu iki şehri farklı yönleriyle zikretmektedir.

Herkesün vefk-i murâdınca Huda-yı müte'âl

Şâm'a hüsn eylemiş ihsan Haleb'e mâl ü menâl

“Yüce Allah herkesin dileğine uygun olarak Şam'a güzellik bağışlamış, Haleb'e ise varı yoğu, bütün varlığı bağışlamış.”

Şâm'da her ne kadar kaht-ı mekâsib var ise

Bulunur şeh-r-i Haleb'de o kadar kaht-ı cemâl

“Şam’da ne kadar kazanç yeri, kazanç vasıtası eksikliği var ise, Halep şehrinde o kadar güzel kıtlığı bulunur.”

Eyleyen mâl ü menâl ile leb-â-leb Haleb’i

Eylemiş Şâm’ı dahı dil-ber ile mâl-a-mâl

“Haleb’i mal ü menal ile ağzına kadar dolduran (Rabbim), Şam’ı da dilber ile dopdolu kılmıştır.”

Haleb içre arayup bulduğımı mâh-ruhân

Şâm’a var tâ ide yek merhaleden istikbâl

“Haleb içinde arayıp bulduğun ay yüzlüler, Şam’a vardığında bir merhaleden seni karşılarlar.”

Başka bir hüsni de Nâbî budur ol şehrin kim

Mâh-rûyânı ider 'âşika teklif-i visâl (Bilkan 1997: 832)

“Ey Nâbî, o şehrin (Şam’ın) bir başka güzelliği de o şehrin ay yüzlüleri aşığa visal (kavuşma) teklifi yaparlar.”

Mizacı gereği lirizme çok az yer veren Nâbî, eşya ve olaylara ibret nazarıyla bakmış, varlıkların meydana gelişlerindeki sır ve hikmeti şiirlerinde uzun uzun anlatmış, devrin sosyal tablosuna geniş yer vermiş ve kendi iç hallerinden ziyade, cemiyete yönelmiş bir şairdir (Bilkan 1997: XXI). Türkçe Dîvân’ında, şairin yakın çevresi ve dostları için yazdığı tarihlerin yanısıra, çeşme, cami, hamam, mektep, imaret gibi mimari eserler için yazılmış toplam 156 tarih kıtasının bulunması (Bilkan 1997: XXVII) da Nâbî’nin çevresinde olup bitenlere karşı duyarlılığını göstermektedir. Bu çerçeveden bakıldığında Nabi Halep’te yaşadığı süre zarfında Halep ve çevresindeki imar faaliyetlerini takdir ederek bunlarla ilgili tarih, kaside vb. şiirler yazmış olduğunu görürüz. Nâbî’nin yazmış olduğu özellikle tarih kıtaları tarihi bir belge niteliğindedir. Bu tarih kıtaları içinde imar faaliyetleri ile ilgili, devlet adamlarının vefatları ile ilgili, bazı önemli kişilerin göreve gelme veya görevden ayrılmaları ile ilgili olduğunu görürüz. Özellikle Halep’teki imar faaliyetleri ile ilgili

“Târîh Berây-ı Hammâm-ı ‘Ali Beg Der-Halebü’ş-Şehbâ”

“Târîh Berây-ı Hane-i Hüseyin Aga Der-Halebü’ş-Şehba”

“Târîh Berây-ı Hâne-i Hod”

“Târîh -i Sebil-i Hacı Hüseyin Ağa Der-Haleb”

“Târîh Berây-ı Ta’mîr-Kerden-i Serây-ı Halebü’ş-Şehbâ Vâlî-i Eyâlet Hasan Pâşâ”

“Târîh-i Ta’mîr-i Câmi’-i Şerîf-i İbni Tâhâ Der-Halebü’ş-Şehbâ”

“Târîh Berây-ı Ta’mîr-Şuden-i Serây-ı ‘Ali Beg Muhassıl-ı Halebü’ş-Şehba”

“Târîh -i Hammâm Der-Haleb”

“Târîh Berây-ı Kasr-ı ‘Abdu’r-rahman Aga Muhassıl-ı Halebü’ş-şehbâ”

“Târîh -i Bînâ-yı Kasr-ı Silahdar İbrahim Pâşâ Der-Haleb”

“Târîh -i Tecdîd-i Mezâr-ı Hazret-i Zekeriyâ-yı Nebî Der-Halebü’ş-Şehbâ Bi-Mennihi Himmet-i Sultân-ı Cihân Ahmed Hân”

gibi tarih kıtalarının konumuzla yakından ilgili olduğunu, ancak bu tarih kıtalarını yazımıza dahil etmenin hacim olarak mümkün olmadığını belirtmekte fayda görüyorum.² Ama Halep’teki imar faaliyetleri ile yakından ilgilendiğini gösteren bir örnek olması hasebiyle İbni Tâhâ Camiinin tamiri vesilesiyle yazılan tarih kıtasını aşağıya alıyorum.

Târîh-i Ta’mîr-i Câmi’-i Şerîf-i İbni Tâhâ Der-Halebü’ş-Şehbâ

İbni Tâhâ seyyid-i ‘âli-makâm
Hazret-i Tâhâ Efendi-i be-nâm

Zübde-i ‘ırk-ı kerîm-i Hâşimî
Zeyn-i millet fahr-ı sâdât-ı kirâm

Gördi kim olmuş bu ‘âlî câmi’ün
Sakf ü erkânı karîn-i inhidâm

Eylemiş dîvârları meyl-i rükû’
Secdeye itmiş teveccüh sakf-ı bâm

² Tarih kıtalarının tam metinleri için bkz. Ali Fuat Bilkan, Nabi Divanı, C.I-II, İstanbul 1997, s.179-363.

Eylemiş niyet tahiyyâta sûtûn
Kalmamış tarhında âsâr-ı enâm

Niyet-i hayre muvaffak oldu çün
İtdi ta'mîrine sarf-ı ihtimâm

Kendü mâl-ı hâlisin harc eyleyüp
Ahsen-i sûretde virdi intizâm

Himmetiyle bu 'ibâdetgâh-ı dîn
İtdi tecdîd-i libâs-ı ihtitâm

Eylesün hayrın cenâb-ı Hak kabûl
Bulmasun âsâr-ı hayrı in'idâm

Nâbiyâ hâtif didi târîhini
Hasbeten li'llâh binâ oldu tamâm (1114) (Bilkan 1997: 249-250)

Sonuç

1642 yılında Urfa'da doğan Nâbi, ilim ve sanat çevresi içinde kendine yer bulmak için İstanbul'a gider ve gerek devlet kademesinde gerekse sanat çevresinde haklı bir ün kazanır. Hamisi olan Mustafa Paşanın ölümünden sonra İstanbul'dan ayrılarak güney kentlerinden biri olan Halep'e gider ve bu şehre yerleşir. Şiirde "hikmetli söyleyiş"i ön plana çıkaran Nâbi, yaşadığı bölgenin özelliklerini şiirine aksetmeyi de ihmal etmez. Bu açıdan baktığımızda Nâbi, gerek Hayriyye'sinde gerekse bazı gazellerinde sık sık Halep'ten bahsetmekte, Halep'in havası ve suyunun güzelliği gibi iklimsel özelliklerinin yanı sıra bir sanayi şehri, bir ticaret merkezi olduğunu ön plana çıkarmakta, İstanbul'dan sonra yaşanacak şehir olarak burayı görmektedir. Ayrıca tarih kıtalarında özellikle Halep'teki imar faaliyetleri ile ilgili önemli bilgiler vermektedir.

KAYNAKÇA

Bilkan, Ali Fuat (1997), Nâbi Divanı, C.I-II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul.

Bilkan, Ali Fuat (1998), Nâbi, (Hikmet- Şair- Tarih), Akçağ Yayınevi, Ankara.

Diriöz, Meserret (1994), Nâbî Divanı (Eserlerine Göre Nâbî), Fev Vakfı, İstanbul.

Kaplan, Mahmut (1995), Hayriye-i Nâbî İnceleme-Metin, Ankara.

Karahan, Abdulkadir (1987), Nâbî, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara.

Mengi, Mine (1991), Divan şiirinde Hikemi Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî, Atatürk Kültür Merkezi Yay. Ankara.

Safâyî, Tezkire, Mill, Ktp. MFA. 1350

Salim, Tezkire (1977), Haz. Adnan İnce, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), DTCF, Ankara.

ESKİ SÖZLÜKLERİN EKSİK YÖNLERİ***Çev: Yrd. Doç. Dr. Uğur GÜLBİL****

Modern Çağda eğitim öğretim, eski çağlarda benzeri görülme­yen bir şekilde, geniş bir alana yayıldı. İlim öğrenmek isteyenler ve öğrenciler, sözlükleri kullanmaya ihtiyaç duydular. Fakat eski sözlüklerde aradığını bulmak, onlara zor geldi. Şikâyetler çoğaldı ve ardı ardına geldi. Hatta bazıları, batıdaki, araştırmacıya bol vakit bırakan ve aradığını kolayca bulmayı sağlayan sözlükleri gördükten sonra fasih Arapça sözlüklerin ortadan kaldırılması gerektiğini bile söyledi. Aran­an kelimenin en hızlı bir şekilde bulunması yolunu hazırlayan ve bu konuda sana ilk açıklamayı yapan, sözlüklerdir. Bu sözlüklerdeki şikâyete sebep olan durumlar nelerdir? Bu durumları en iyi şekilde Ahmed Fâris eş Şidyâk, el-Kâmus üzerine yazdığı *el-Câsûs* isimli eseriyle ortaya koymuştur. Her ne kadar o, bu eserinde el-Kâmûsu'l-Muhît adlı eseri eleştirme niyetinde olsa da genel olarak sözlüklerdeki şikâyet noktalarını ve bu şikâyete neden olan ilgili konuları zikretmiştir. el-Kâmûs, şikâyet edilen konular bakımından yalnız kalmaz, bu şikâyetler genel olarak tüm sözlükler için de geçerlidir. Bu konuyu anlatırken el-Câsûs'la birlikte, Butrus el-Bustânî'nin, el-Bustân mukaddimesinde anlattıkları ve Mustafa es-Sekkâ'nın öğretmenler gazetesindeki bazı makâlelerindeki sözlerine bağlı kalacağım.

*Sözlüklerimizin tamamında yer alan eksikliklerden biri tashîftir*¹. Arapça yazı, yazılan harflerin okunuşunu açıklamaz. Bunu açıklamak için ek işaretlere ihtiyaç duyar. Kelimeler, bu işaretler olmadan farklı şekillerde okunabilir. Bu ek işaretlerin doğru yerine konulmaması, yazarın veya ona tâbi olanların ihmâli

* Bu çalışma, Dr. Hüseyin Nassar'ın, "el-Mu'cemu'l-Arabiyyu Neş'etuhu ve Tetavvuru" isimli eserinin 2. Cilt 601 nolu sayfasındaki "*Uyûbu'l-Meâcimi'l-Kadîme*" isimli bölümün Türkçeye aktarımıdır.

** Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ **Tashîf:** Şekilleri aynı kalmakla birlikte harflerin noktalarının veya hareketlerinin değiştirilmesi; yanlış okunması veya yanlış hareketlenmesi demektir (Muhammed Ali et-Tahânevî, *Mevsûatu Keşşâfi Istulâhâti'l-Funûni ve'l-Ulûmi*, Tahkik: Ali Dehrûc, Beyrut, 1996, 1/449; Talat Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992, s. 347).

sebebiyle olabilir ki, bu da hatâlı okuyuşa ve hatalı anlamaya sebep olur. Ebû Ali el-Kâlî'ye kadar ilk sözlük yazarları, bu hatayı eserlerinden giderme hususuna aldırış etmediler. el-Kâlî, *el-Bâri*' isimli eserinde, metinde yer alan kelimeleri harekeledi. Fakat Mecduddîn el Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*'inde bu işi tekrar canlandırınca kadar el-Kâlî'den sonra gelenler harekeleme işini yine ihmâl ettiler. Bu çalışma, kelimelerin hareke hatâlarından korunması yolunda önemli bir adımdı. Fakat bu faaliyet, müellifi, her bir kelimeyi diğer bir kelimeyle veya kelimenin harekesini açıklamak için kaydı mümkün olmayan beş kelimeye kadar ulaşan kelimelerle açıklamaya mecbur etti. Bu da, sözlüklerde büyük bir yer kapladı. Ortaya çıkan bu durum, bugün hebâ olmasından sakındığımız uzun bir vakti telef etmektedir. Sözlüklerdeki bu problemin çözümü, ancak dilde bulunan tüm problemler, bütünüyle çözüldüğü zaman gerçekleşir. Modern araştırmacılar, bu problemin çözümü için, latince harflerle yazma, çeşitli hareketlerle beraber bir harfin şeklini değiştirme, bazı harfleri harekeleme ve okunması kolay olan bazılarını ihmâl etme gibi çeşitli öneriler sunmaya çalışmışlardır. Fakat bu problem sadece, bu düşünce üzerinde gerçekleşmemiştir. Biz bu problemin çözümünde sadece bir görüşte karar kılmadık.

Aynı şekilde tashîf, harflerde de gerçekleşmektedir. Çünkü harfler, şekil olarak birbirine benzeyen gruplara ayrılır. Ancak bu harfler, üstüne veya altına konan bir, iki veya üç noktayla birbirinden ayrılır. Harekeler için olan husus, böylelikle noktalar için de olur. Her ne kadar el-Kâlî ve el-Fîruzâbâdî bu duruma özen gösterse de hareketlerin başına gelen ihmâl ve özen göstermeme durumu, harfleri birbirinden ayırt eden noktaların da başına gelmiştir. Problem hâlâ iki tarafıyla çözülmeyi bekleyerek varlığını sürdürmektedir.

Bir dilcinin tashîfden kurtulamaması ve dilcilerin ileri gelenlerinin “tashîf”den kurtulan kim var ki?” ifadesini söylemekten kendilerini alamamaları onun tehlikesine işâret etmeye yeterlidir. Bu konuda el-Askerî de şöyle der: “Netice olarak, dilciler bile tashîf ve tahrîften kurtulamamışlardır. *Basra dil önderlerinden* el-Halîl b. Ahmed, Ebû Amr b. el-‘Alâ, İsâ b. Ömer, Ebû Ubeyde Ma’mer b. el-Musennâ, Ebû'l-Hasen el-Ahfeş, Ebû Osman el-Câhız, Ebû Zeyd el-Ensârî, Ebu Ömer el-Cermî, Ebû

Hâtem es-Sicistânî, Ebû'l-Abbas el-Mubberred; *Kûfe dil önderlerinden*, el-Kisâî, el-Ferrâ, el-Mufaddal ed-Dabbî, Hammâd er-Râviye, Hâlid b. Kulsûm, İbnu'l-'Arâbî, Muhammed b. Habîb, İbnu's-Sikkît, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, Ali el-Lıhyânî, Ebu'l-Hasen et-Tûsî ve Ebu'l-Abbâs Sa'leb bunlardandır.”

Son dönem sözlük yazarları da tashîf'e düşmüşlerdir. Ahmed Fâris eş Şidyâk, el Fîrûzâbâdî'nin tashîflerinin 23. eleştirisinde bu konuya değinir. Peder (Baba) Anastas el-Kirmilî, *Eğâlîtu'l-Lugaviyyîn* isimli eserinin büyük çoğunluğunu, sözlük yazarlarından İsevîlerin okulunu (metodunu) benimseyenlerin hatâlarına tahsis eder.

Kesin bir şekilde, harekeleri ve harfleri bilinmeyen kelimelerin büyük oranda sözlüklerde var olması, geniş çaplı olan tashîfin izlerinden ve alametlerindedir. Kelimelerde harflerin değiştirildiği iddiâ edilen kelimelerin sayısı arttı, sonra da bu değişiklik Arap kabilelerine nisbet edildi ve böylece belki de Arapların asla bilemeyeceği kelimeler îcat edilmiş oldu. Belki de bizi, bu kelimelerdeki fikrî ve şüpheli karışıklıktan kurtaracak tek şey, dil risâlelerinin ve eski sözlüklerin pek çoğunun toplanması ve söylendiği yerdeki anlamına vakıf olunmasıdır. Onlardan bize kalan ve bu yolla bir sonuca varmamızın mümkün olmadığı kelimeler hususunda da iştikâk ışığında hüküm verdik. İştikâka göre, öncekilerden kalan kelimelerin, anlamıyla ortak olan bir şey bulduğumuzda o kelimenin doğruluğuna hükmettik. Eğer iştikâk bulamazsak o zaman kelimenin tashîf edildiği sonucunu çıkardık. Edebiyatçılar ve Arapçayı kullananlar bu konudan yüz çevirip onu kullanmadılarsa, biz onu dilden attık, uzaklaştırdık. Eğer onlar bu kelimeleri kullandırlarsa, biz de onu bıraktık. Çünkü o, bu Arapça ailesinin fertlerinden biri haline geldi ve onunla uyum sağladı.

Belki de biz tashif edilen şeye şunu ilâve ediyoruz: Yapılan şey, bazı âlimler şöhret sahibi olmak ve kelimeleri çoğaltmak konusundaki sevgilerinden, tutkularından dolayı, aslı olmayan kelimeleri vaz' ettiler. Bu durum, Ebû Ömer ez-Zâhid, Sâidu'l-Lugavî ve bir rivayete göre el-Mubberred hakkında şöhret buldu. Bu konu, eskiden beri var olmuştur. Hatta el-Halîl şöyle dedi: “İlminde usta, mâhir olanlar, belki de insanların dillerine, Arap kelâmında olmayan şeyi, karıştırmak ve sıkıntıya düşürmek için saktular.” El-Ezherî, el-Leysi'yi, İbn Dureyd'i, İbn Kuteybe'yi ve el-Cahız'ı bu

gibi şeylerle suçladı. Aynı şekilde İbn Fâris, İbn Dureyd'i açıkça bu konuda suçladı. Fakat işin hakikatine bakıldığında bu iş azdır ve tehlikesi yoktur. Bundan dolayı da fazla eleştiri konusu olmamıştır. El-Ayn ve el-Cemhere dışındaki sözlükler, tashifle suçlanmadı. Bu suçlama delilsizdir. Ancak o iddia doğru değil ve belirsizdir. el-Leys ve İbn Dureyd'e göre, bu konuda söylenen lafızlar, sözlük yazarlarının yalanlamadığı ve bu lafızların çoğunun doğru olduğuna karar verdikleridir. Çözüm amaçlı olarak tashîf konusunda söylenenler, masnû kelimeler için de söylenir.

Şikâyet konularından ikincisi belki de en önemlisi, müelliflerin eserlerinde belirttikleri amaca bağlı kalmamalarıdır. Onların hemen hemen tamamı, ister sözü uzatan olsun isterse muhtasar yazarlar olsun, dili, vâdihı (manası açık olanı), garîbi (manası kapalı olanı), nâdiri (az bulunanı) ve lehçeleriyle ve Arapların kültürlerini veya Arap kültürünü çeşitli yönleriyle (her türlü birikimleriyle) birlikte toplamak istemektedirler. Nihâyetinde sözlüklerimiz her türlü bilginin bulunduğu ve kendisinde kısımların, acayip bir şekilde karıştığı Bâbil Kulesi haline gelmiştir. Meselâ, İbn Dureyd, kelimelerin tamamını toplamayı ister. O, Kuzey Araplarının bilmediği ancak ticaret amacıyla Yemen'deki çok çok uzaklardaki Güney Araplarının bildiği kelimeleri getirir. Aynı zamanda o, Kuzey Araplarının dillerinde çok az dolaşan bir kelimeyi veya çeşitli kabilelerin dillerinde çok az kullanılan nâdir kelimeleri de getirir. İşte İbn Fâris, *el-Mucmel* adlı eseri böyle te'lif eder. Eserini, el-Mekâyis isimli kitabına yazdıklarıyla, el-Hafîl'in mu'cemine (vâdih ve garib kelimeler gibi) aldıklarıyla ve İbn Dureyd'in eserine yazdıklarıyla –ki İbn Dureyd, Yemen ve diğer bölgelerin dillerinde var olan kelimeleri zikretmiştir- doldurdu. İşte bu İsevîler okulunun tâbîleri, öğrenciler için eserler te'lif ettiklerinde, en büyük Arapça sözlüklerden biri olan el-Kâmûs'a müracaat etmişlerdir. Ona eklemelerde bulunmuşlar, ondan çok az kelimeyi çıkarmışlar, belirli bir plan olmadan ondan haziflerde bulunmuşlardır.

Ancak sözlük yazımı konusunda sözü uzatanlara gelince (geniş çaplı mu'cem te'lif edenler); Arapça ve yabancı özel isimleri, mekan isimlerini, kıssaları, hurâfeleri, tıp terimlerini, batılı ıstılâhları, hatta kum falı terimlerini ve İsrailoğulları, Romalılar, Hintlilerle ilgili Arap olmayan milletlerin durumlarını;

kıyâsî müştakları ve gerekli olmayan şeyleri kitaplarına doldurdular. Garib kelimelere olan aşırı ilgi, bazı yazarları bu kelimeleri net bir te'vile ve mânâsından uzaklaştırmaya sevk etti. Keşke onlar bu işlerde tek bir metoda göre yürüseler ve bu konuda derinlemesine incelemeye yönelselerdi! Fakat onlar, isimlere önem veriyorlar, bazılarını zikrediyor, diğerlerini ihmâl ediyorlardı. Belki onlar, zikrettikleri kimselerden daha meşhurdular. Bazı ıstıhlara önem veriyorlar, onları zikrediyorlar, diğerlerini de ihmâl ediyorlardı. Belki o ihmâl edilen kelimeler, dillerde daha meşhur olur ve çok kullanılırdı. Keşke onlar zikrettikleri şeylere i'tina gösterip de dikkat etseler, ta ki açık ve net bir şekil verene kadar sınırlasalar. Eğer bunu yapsaydılar, onların sözlüklerine ansiklopediler gibi itibar eder ve o sıfatıyla hesaba çekerdik. Bu durumda onu sadece bilgisi olmadığı maddelerde kınardık. Bana göre, sözlüklerden bütün bu fenleri, sanatları kesmeli; özel isimlere delâleti olan lakaplar ve dillerde kullanımı çok olan hatta çok ünsiyet kurulan ıstıhlalar hariç hiçbirini sözlüklerde bırakmamalıyız. Diğerlerine gelince, bunlar sözlüklere sokulmaz. Ancak onlardan her bir alan için özel sözlükler vardır. Mesela, özel isimler, özel isimlerle ilgili sözlükler için; mekanlar, ülkeler sözlükler için vs. Bize gereken sözlük için açık ve dakîk bir maksat belirlemektir. Orta ve büyük olmayan Muhtasar Sözlükler konusunda ilgili olan bölümlerde bilgi vereceğiz.

Şikâyet ettiğimiz üçüncü nokta ise, kusurlar, eksikliklerdir. Bu sözlüklerin tamamı, müelliflerinin dili (kelimeleri) toplamaya arzusuna rağmen yetersizdir. Bu güne kadar bir kelimenin anlamını doğru bir şekilde toplayan olmamıştır. İlk sözlüklerin mâzeretleri açıktır. Önlerinde az miktarda kaynak olması ve dönemlerinin bu türden bir sözlük için yeni olması. Yeniçağa gelince, fazla değil belirli birkaç sözlükle, kaynaklar sınırlandırılmıştır. *Lisanu'l-Arab*'ın beş kaynağı, *el-Kâmûs*'un iki kaynağı vardır. Onların önünde uzaklaşmamaları gereken diğer pek çok kaynak vardı. *Bu eksikliklerin sebeplerinden biri de, küçük dil risalelerinde ve şiir divanlarında geçen kelimelerin iyice incelenmemesidir.* Hatta söz konusu risale ve divanlarda çoğu zamana anlamını bilmediğimiz kelimelere ve kelime yapılarını bilmediğimiz yapılara rastlamaktayız. Bunun en yakın misâli, el-Mufaddaliyât'ın tahkikini yapan iki Mısırlı muhakkikin, sözlüklerde geçmeyen

lafızları ekledikleri bölümdeki keşifleridir. El-Mufaddaliyyat, Arap şiir dünyasında ve bütün şâirlerinde hüccet kabul edilen bir eserdir.

Bu eksikliklerin sebeplerinin ilki, sözlük sahiplerinin dile toplayıcı bir gözle değil eleştirel bir bakışla bakmasıdır. Onlardan hiçbiri, Arapçayı bütün lehçeleriyle veya belirli bir lehçeyi, sözlüğünde toplamaya çalışmamıştır. Onlardan her biri, sahih ve fasihle yetinmeye çalışmışlardır. Arap kabilelerini, dillerine güvenilen fasih kabileler ve dillerine güvenilmeyen fasih olmayan kabileler diye ayırmışlardır. Hükümlerini, Kur'ân ve sanatsal şiir lehçeleri üzerine kurmuşlardır. Ebu Nasr el-Fârâbî, *el-Elfâz ve'l-Hurûf* diye isimlendirilen ilk kitabında: “Kureyş, lehçelerin en fasihi, eleştiri yönünden en iyisi, konuşma anında dile en kolay geleni, işitme yönünden en güzeli, nefisteki şeyleri açıklamada en iyisidir. Onlar, Arapçanın kendilerinden nakledildiği ve kendilerine uyulan kimselerdir. Arapça, Kays, Temîm, Esed'in aralarında bulunduğu Arap kabilelerinden alınır. Bu kabileler, kelimeler en fazla kendilerinden alınanlardır. Garib, i'râb ve tasrîf konusunda onlara dayanılır. Sonra Huzeyl ve Kinâne'nin bir kısmı, et-Tâî'nin bir kısmı gelir. Bunların dışındaki hiçbir şehirliden ve etraflarında diğer komşu ülkelerin bulunduğu el Berârî sakinlerinden; Mısır halkının ve Kıptîlerin komşusu olan Lahm, Cüzzâm'dan; İbrânice konuşan, çoğunluğu Hristiyan olan ve Şam halkına komşu olan Kuzâa, Gassân ve İyâd'dan; Arap Yarımadası sınırında bulunan Yunan'a komşu olması sebebiyle Ta'lib'den; Nabatî ve Fars'a komşu olduğu için Bekir'den; Bahreyn'de Hind ve Fars'lularla iç içe yaşadıkları için Abdu'l-Kays ve Ezdiumân'dan; Hind ve Habeşlilerle karıştıkları için Yemenlilerden; Benî Hanîfe ve Yemâme Sakinlerinden, yanlarında ikame eden Yemen tüccarlarıyla karıştıkları için Sakîf ve Taiflilerden; Arap dilini nakletmeye başladıklarında karşılarna çıkanlara dili naklettikleri için Hicaz sâkinlerinden alınmaz. Çünkü onlar diğer ümmetlerle karıştılar ve dilleri bozuldu.” Alimler ihtiyaç duydukları kabile isimleri konusunda bazı ihtilaflara düştüler. Fakat onlar, Kabilelerin birçoğunun dillerini terk ettikleri konusunda icmâ ettiler. Sözlük yazarlarının tedvîn ettiği Arapça, uçsuz bucaksız yarımadada birkaç kabilenin konuştuğu özel bir Arapça'dır. O da “el-Arabiyyetu'l-Fushâ” (Fasih Arapça) diye isimlendirilir. el-

Arabiyyetu'l-Âmme" (Âmmice) ise, görüldüğü üzere bizden ebedî olarak kaybolmuştur.

*Muvelled*² kelimelerin ihmâl edilmesi ve dilde ona önem verilmemesi de eksikliklerin sebeplerindedir. Nihayetinde pek çok kelime bizden kaybolmuş, Abbâsîlerin içinde yaşadıkları yeni medeniyet ve yeni olgular için ortaya koyduğu mânâlar zâyî olmuştur. Dili, medeniyet kervanıyla birlikte hareket etmemek ve taş gibi yerinde kalmakla suçladılar. Bugünün âlimlerinin bir kısmı günlük hayat dilini âmmiceye bırakmaya çağırılmışlardır. Genel ve özel lahn kitapları bu eksikliğin bazı yönlerini onarmış ve düzeltmiştir. Fakat iyice araştırmayı isteyen sözlükler olmadığı için onun çoğu terk edilmiştir. Ahmed Teymûr Paşa, Şam'da çıkarılan *Mecelletu'l-Mecmei'l-İlmî* dergisinde yayınlanan makâlelerinde ihmâl ettiği Abbâsî kelimelerinin bir kısmı ile ilgili bizi bilgilendirmeye gayret etmiştir. Bu âmmice dili büyük bir öneme sahiptir. Çünkü bize, bu asırlardaki sosyal, iktisâdî, siyasî hayatın incelenmesinde en önemli neticeler ortaya koyabileceğimiz şahitler verir. Üstelik dilsel hayatın kendisini verir. Fasih Arapça'nın incelenmesinde, araştırılmasında her türlü faydayı bize sağlar.

Bu *eksikliğin ele alınması iki durumda* olur. Sözlük yazarlarının, edebiyat ve örflerindeki sözlere şahitlik eden Arapça lafızlar gibi kullanılmayan kelimeler ki bunların büyük bir kısmını, şiir dîvanlarını ve edebiyat mecmuâlarını araştırdığımız zaman toplayabiliriz. Bu kelimeleri güvenilir ve ilmî bir şekilde ortaya koyabiliriz. Belki de kelimelerin, içinde vârid olduğu siyâkından pek çok mânâya da ulaşabiliriz. Edebiyatçıların sözlerinde bulunmayana gelince ona üzölmeye gerek yok. Zâten bize ulaşan şey ihtiyacımızdan fazladır.

Müvelled'e gelince, araştırmacıların büyük bir ihtilafa düştüğü bir konudur. Belki de bu ihtilafın sonucudur ki, Dr. Ahmed Emin ve iki hoca Muhammed el-Hıdr Huseyn ve İbrahim Hamrûş arasında el-Mecmeu'l-Lugavî de geçen uzun tartışma da bunu

² **Müvelled:** Araplar arasında doğup büyüyen fakat aslen Arap olmayan; yeni bir anlam kazanan Arapça kelime; rivâyet asrından sonra Arapların kullandığı kelime ve ibâre anlamlarına gelir. (el-Cevherî, *es-Sihâh*, Tahkîk: Abdulfâfir Attâr, Daru'l-İlmi li'l-Melâyin, Beyrut, 1404/1984, c. 1-6, s. 554; Mustafa Sâdik er-Râfî, *Tarihu Âdâbi'l-Arab*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1425/2004, c. I, s. 172).

göstermektedir. Çünkü, birinci grup; “Arapça bizim dilimizdir, hayatımıza boyun eğmelidir. Bizimle birlikte gelişir, yaşadığımız zamanla ve bizden sonra gelenlerin zamanı ile uyum içerisinde yürür. Hayat ona boyun eğmemeli, ilerlememizden geri kalmamalı, gelişmemiz için itaatkarlık vasıtası olmalı, bizi geriye gidip orta çağı yaşamaya zorlamamalı... Bizi kuşatan tehlike boyutunu açıklayan Arapça tarihine bir bakış. Abbâsî devletinin başlarında, âlimlerden bir grubun, Arap kabileleri arasında dil müfredatlarını almak üzere seyahat etmeleri göze çarpmaktadır. Onların programı (metodu) şehirlilerden ve sınırlarda yaşayan şehirlilerle karışmış olanlardan da almama üzerine idi. Kendisini bedevîliğe adayan bir kabile varsa o kabile, müfredâtın alınmasına en layık olan kabiledir... Şüphesiz ki onlara teşekkür ediliyor... Fakat hatâ yapılan nokta; Arapçanın sadece onların bir araya getirdiklerinden ibâret olmadığıdır.” Şeyhân buna cevap verdi.

İşin garâbetini artıran şeylerdendir ki, üyelerinin ihtilâfına rağmen Arap Dil Enstitüsü, Arapça lafızlar için tarihî bir sözlük yazmaya karar vermesidir. Enstitü, bununla kelimelerin sadece Cahiliye ve Emevî asrındaki tarihçesini mi veya onlardan sonraki asırlardaki tarihçesini mi yazmak istiyor? Eğer ilk iki asır isteniyorsa o asırlarda gayret sarfetmenin gereği yok. Çünkü biz, onlardan önceki asırların çok az bir kısmını biliyoruz. O da 150 ila 200 seneyi geçmez. Ondaki metinlerin çoğu da şüphelidir. İkinci asra gelince, 130 seneyi geçmez. Sanki bununla Arapların hayatı 300 sene kısaltılmış oluyor. Bu kadar kısa bir sürede kelimelerin başına gelen değişiklikler açıklanamaz. Belki de onlar, tarihi bir gelişmeyi, bazı muarrab (Arapçaya uyarlanmış) ve dahîl (yabancı dilden giren) kelimelerin köklerini açıklamak istiyorlar. İş böyle olunca muarrab, tarihî sözlükler dışında başka bir sınıftaki yere yazıldı. Eğer bugüne kadar, bütün asırlarda lafızların gelişimi murad ediliyorsa, onlar lafızları, ilmî, teorik bir çalışma olarak mı veya pratik çalışma olarak mı istiyorlar? Eskilerin araştırmaları (çalışmaları), Arapça’yı sırf pratik çalışma olarak hedeflemektir. Dil müfredatının çoğu bizden kayboldu ve bu yüzden de bizden şikâyetler yükseldi. Enstitünün hedefi bu. Tarihî sözlükle hedefi, sırf teorik olmazsa, kaybolan kaybolmuştur, kızan kızmıştır. Sanki biz bir şey yapmıyoruz.

Bu müvelled ve muhdes kelimelerin şekillerinden, türlü sözlükler te'lif ederek kurtulabiliriz. Örneğin, sadece fasih lafızlara has kılınan sözlükler vardır ki, bu sözlüklere “*Fasih Arapça Sözlükler*” diye isimlendiririz. Bütün kelimelere tahsis edilenleri vardır ki bunlara da “*Genel Arapça Sözlükler*” diye isimlendiririz. Bu sözlükler tarihî ve lehçe sözlüklerine benzer. Fakat biz bu konuda uyanık olup Genel Arapça ile Âmmice yani halk Arapçasını birbirinden ayırt etmemiz gerekmektedir. Genel Arapça, edebiyat, sanat ve ilimlerde tedvin edilen bütün kelimeleri kapsamaktadır. Halk Arapçası Âmmice ise, konuşma dilidir. Bu ikisinin büyük oranda kelimeleri ortaktır. Fakat bu ikisi bir o kadar da birbirinden farklıdır.

Kelimelerin taksimatındaki, babların sıralanışındaki ve fasılların ortaya konuluşunda takip edilen düzen, sözlüklerimizdeki şikâyetin en önemli sebeplerindendir. Kitabın önceki bölümlerde bunun zorlukları bize açıklanmıştır. Kelimelerin ilk harfinden sonuna kadar alfabetik olarak giden büyük bir sözlüğün bulunmaması başlı başına bu şikâyeti artırmaktadır. Modern sözlük ekolün yaptığı gibi ki bu bizce örnek kabul edilecek en güzel düzendir.

Bazı sarf hükümlerini, özellikle iştikâkı, harflerin kökenlerini, bunlara yapılan ziyâdelikleri gözetmeleri sebebiyle kelimelerin pek çoğunun vaz'ında onların başına gelen şiddetli karışıklık, düzensizlik de bununla bağlantılıdır. Bu durum müellifleri, türediği kökü hususunda sarfçuların ihtilaf ettiği kelimelerin pek çoğunu tekrara mecbur etmiştir. Her kelimenin bir kökü olduğunu iddia etmiş, bir kısmı da bu hususta hatâ etmiştir. Kelimelerin bir kısmı araştırmacıların aklına bile gelmeyen yerlere konulmuştur. Bunlar için sözlükler te'lif edilmiştir. Birbirlerine ihtilaf ederek pek çok kelime farklı sözlüklerde farklı yerlere konulmuştur. Bunun en önemli örneği, *Kûfelilerin sülâsîden müştak olarak kabul ettikleri rubâî muzâafdır.* Bu konuda bazı sözlük yazarları onlara tâbî olmuştur. *Basralılar ise kökü, aslî madde olarak kabul etmişlerdir.* Bazı sözlük yazarları, kelimeleri, onlara has yerlerde zikretmişlerdir. Muarrab kelimeleri ise pek çok mu'cem sahibi zihinlerden uzak yerlere getirmişlerdir. Örneğin; “الإستبرق” kelimesi, “برق” maddesinde; “الاسفيداج” kelimesi, “الأندلس” maddesinde; “الأرجوان” kelimesi, “رجو” maddesinde; “

” kelimesi, “دلس” maddesinde gelmiştir. Veyahut da bu kelimeleri iki veya daha fazla yerde zikretmişlerdir. Gerçek şu ki, yabancı kelimelerde fazla harfin var olduğunu kabul etmek gârib bir olaydır. Çünkü mezîdin durumu itibariyle, kök harflere yapılan ziyâdeliğe ihtiyacı yoktur. Buradaki durum farklıdır. “الأرجوان” kelimesindeki hemze, elif ve nûn zâid değildir. Muarrab kitap sahipleri, bu kelimeleri alfabetik sırasına göre kabul ettiklerinde doğru bir şey yapmışlardır.

Bu sebeple bu *konudaki ihtilaflardan* biri de, hemze (أ) bulunan, “ ن ” bulunan, “ و ” ile “ ي ” ile mu’tel olan kelimeler konusundadır. Bazıları hemze (أ) veya nûn’u (ن) aslî kabul etmişler, bazıları mezid kabul etmişler veyahut da hemzenin illet harfinden dönmüş olduğunu söylemişlerdir. Bir kısım dilciler bir kısmını hataya düşmekle itham etmişlerdir. “ الأباء، الأبناء، الألاء، ” “ الحنطأ، الغرقى ” kelimeleri ve diğerleri mehmûz veya mûtel konusunda işlenmiştir. Bunun sebebi belki de mehmûz ve mûtelin aslının bir olmasıdır. Nûn harfinin kayganlığı daha genel ve daha baskındır. Çünkü o, kelimelerin başına, ortasına ve sonuna gelir. Örneğin; “ حومانة ” ; “ الحنزاب ” ; “ النرجس ” . Bu nûnlar aslî mi, zâid mi? Mehmûzla mûtel harflerin bir arada bulunması daha şaşırtıcı ve daha karışık durumlardandır. İllet harfi “ و ” ve “ ي ”nın mehmûz harfle beraber bulunması bizi bu durumdan kurtarıyor. Kim, “ و ” ile mehmûz “ ي ”sının arasını ayırırsa, bu konuda yaptığı hatâlara rağmen övünmeye başlamış olur. Bunun yanında onlar nezdinde kök harflerine göre başka kelimeler de getirmişlerdir. “ التوراة ” kelimesi “ و ل ج ” ; “ ولج ” kelimesi “ و ل ج ” ; “ و ل ج ” kelimesi “ و ل ج ” ; “ و ل ج ” kelimesi “ و ل ج ” vb. kökünde getirilmiştir.

Bu, zorluk bakımından diğerlerinin üstünde başka bir problemdir. Çünkü eskiler ve yeniler Arapça’nın türemiş bir dil olduğunu savunurlar. Kelimelerin sadece asli harflerine göre maddelerdeki yerine konulması, zâid harflerin uzaklaştırılması, bu son harflerin “سألتمونيها” ibâresinde hasredilmesi gerekir. Fakat Sâmi dillerin tamamı arasında yapılan mukayeseli bir araştırma bu sınırlandırmayı küçümser ve başka harflerin de zâid olabileceğini kabul eder. Bu, gerçekten Arapça ve kardeş dillerde meydana gelmiştir.

Bu karşılaştırmalı araştırmayı bırakıyorum. Çünkü Sâmi dillerle ilgili bilgim olmadığı için yerine getirememekteyim. Bizzat

bazı Arapça âlimlerinin, zikredilen ibâredeki ziyâde harflere hasredilen teoriyi yıkan sözleri üzerine yapılan başka bir araştırma için bırakıyorum. Eskilerden Ahmed b. Fâris, Arapça rubâî ve humâsî kelimelerin üç yolla te'lif edildiği görüşündedir. Bunlar, *en-Naht, bazı harflerin ziyâde edilmesi ve vaz'dır*. Bizi ilgilendiren ikinci yoldur. Kapsamlı bir inceleme yaptığımızda, Araplara göre "سألتمونيها" cümlesinde toplanan ve zaidliğinde şüphe olmayan bu harfleri hesaba katmadan, "ب، ج، ح، خ، د، ذ، ر، ز، ش، ص، ط، ع، ف، ق، ك" harflerinin de zaididir. Bu duruma göre Arap harflerinden geriye sadece, "ث، ص، ظ، ع" harfleri kalmaktadır. Belki de derinlemesine araştırmalar, bazı zamanlarındaki rolleriyle zâid olmaya sebep olabilir. İbn Faris, bu görüşlerinde yalnız değildir. Ondan önce de bazılarının göre kelimelerin kökleri konusu mevcuttu. Hatta bizzat el-Halîl naht âlimlerinin en büyüğü olarak bu konuya çağrıda bulunmuştur. Zira Arapça, bazı kelimeler ayn harfinin ziyadesiyle var olmuştur. Öyleyse zaid harfleri sınırlama düşüncesi çökmüştür.

Belki de bazı insanlar, "سألتمونيها" harflerinin zaidliğinin sabit, sürekli olduğunu söylerler. Bu harflerin zaidliği ise sabit ve sürekli değildir. İş böyle olunca, kolaylaştı. Öyleyse özellikle küçük ve orta hacimdeki sözlüklerin mukaddimelerinde buna dikkat çekilmesi gerekir. Sözlüğün içeriğinde asla zikretmemeliyiz. Fakat bunun dışındakiler, harflerinin tamamı dikkate alınarak uygun bir yere getirilir. Sigalarında ve mânâlarında sabit olduğu zaman sözlükleri, ism-i fâil, ism-i mefûl, ism-i tafdîl, ismu'l-merre, ismu'l-mekân, ism-i zaman vb. ile büyük bir boşluğu meşgul etmenin gereği yok. Ancak sigalarında şâz olurlarsa veya gelişiminde, maddesindeki aslî mânânın dışında yeni bir mânâ kazanmışlarsa, bütün harflerine bakarak kendisine uygun bir yerde zikretmek gerekir. Bu durumda aslî maddesiyle beraber konulması için bir sebep yok. Çünkü o, ya sigasında ya da mânâsında şâzdır.

Şazzı, i'lâl ve İbdâl kurallarına aykırı olarak gelen sigaya hasretmiyorum. Örneğin şaz olarak gelen "استحوذ" kelimesinin benzerlerinde olduğu gibi "استحاذ" olması gerekiyordu. Nitekim böyle kural koymuşlardır. Bilakis "اصطير", "ازدجر" örnekleri olması gereken yere konuldu. Arap lisânında, "ص" ve "ذ" harflerinden sonra "ت" sesini hızlıca çıkarmak mümkün değildir. Arap kulaklarında bu harflerden sonra yadırgamadan "ت" sesini

duymak mümkün değildir. Bundan dolayı Araplar bu şekilde bu harfin telaffuzunu ilk defa söyleyenler olarak ت'yi bu kalıpta reddettiler. Kudema dilcilerin itirafına göre de Araplar “ت”yi hiç telaffuz etmediler. Öyleyse "افتعل" sigasında (babında), bu iki kelimeyi koymaya gerek yok. Eğer bu iki kelimeyi sarf vezinlerine koymaya ısrar edersek “افطعل، وافدعل” gibi, sarfta bu iki siganın geldiği yeri açıklarız. Ancak sözlüklere gelince, bu iki kelimenin bütün harflerinin şâz olmaları sebebiyle şekilce uygun olan yere konur. Benzer örnekler için aynı durum geçerlidir.

Kelimelerin ilk harfine göre sıralanmasıyla alfabetik sistem bizi, mu'tel ve mehmûz kelimelerin pek çok probleminden kurtarmıştır. Sonra bilinçli ve dikkatli, yeni bir araştırma ile kelimelerin bu türünde inceleme yapmak gerekir. Çünkü çağdaş görüş, onu, tek bir asıl/kök sahibi kabul etmektedir. Diğer durumlar ise bu asıl üzerine sonradan arız olan gelişmelerdir. Bu kelimelerdeki araştırma sona ererken eğer mümkün ise, aralarında tam bir açıklamayla beraber onu kendi yerine koymaktadır.

Sözlükler, bablarında, fasıllarında, maddelerinde karışık ve düzensiz olursa, bu sözlüklerdeki karışıklık maddelerinde daha fazla ve daha şiddetli olarak göze çarpar. Burada her hangi bir şeye dikkat edilmez. Mecâzî mânâ, hakîkî mânâ ile; zamanda önce olan sonra olanla; müştakların biri diğeriyle karışır. Bazen sigâ, olması gereken konumu dışında da birkaç defâ zikredilir. Açıklaması, sözden daha fazla gelir, hepsi de aynı anlama sahiptir. Madde, sebepsiz yere fiille, isimle, sıfatla veya buna benzer bir şeyle başlayabilir. Araştırmacının, aradığı anlamı bulabilmek için, aradığı kelimenin bütün mânâlarını okuması gerekir. Bu karışıklığı İbn Sîde fark eder ve mukaddimesinde yazmakta beis görmediği bir metot koyar. Fakat ona uymaz. Es-Sağânî de el-Ubâb adlı eserinde bu türden bir düzen koymaya gayret eder, fakat sınırlıdır. İsevîler ve Arap Dil Enstitüsü de bu türden bir düzen koydular. Bu ise sözlüklerimizde bulunan en güzel tertiptir.

Sözlük maddeleri, tertibinin düzgün olmaması yanında, sunulmasında, kapalılığında ve kötü açıklanması bakımından da hatâlıdır, eksiktir. Eski sözlük yazarlarının çoğu, özellikle fiil bablarını ve mastarlarını, müteaddî mi lâzım mı; lazım ne ile müteaddî olmuş; isimlerin ve sıfatların müfredi ve cemileri, muarrab ve kökeni, Arapça'ya nasıl girdiği ve ne zaman olduğu,

başına gelen değişiklikler, kelime belirli bir üslupla mı yahut serbest mi gelmiş, gibi konuları açıklamaya bağlı kalmazlar. Aksine onların pek çoğundan bazı mutlak kelimelerin sınırlandırıldığı anlaşılmaktadır. Bundan daha husûsîsi, belirli bir kabileyile ilgili mi, Araplar arasında genel mi olduğudur. Fiiller, sıfatlar ve isimler arasında ayırım yapmazlar. Onların pek çoğu okuyucu nezdinde birbirine karıştırılır.

Kelimelerin kötü yorumlanması kendisini taklit de gösterir. Sözlük ortaya koyan hiçbir müellif yoktur ki kendisinden öncekilerin yorumlarından nakletmemiş olsun. Hatta el-Halîl, el-Esmâî, Ebû Zeyd'in kelimelerle ilgili açıklamalarını her hangi bir değişikliğe uğramadan kaldığını bile görmekteyiz. Diğerleri de bununla övünmektedir. Önceki sözlükler, şöhretine ve verdiği bilgiye –ki bu bilgilerden eskilerin bildiği bizim bilmediğimiz bir çoğu kaybolmuştur- dayanılarak, kelimeyi bilinmeyen bir kelime ile veya açıklanan kelimelerin en az kullanılanı ile yorumlanmasında; müterâdif (eş anlamlı) sözlüklerde faydalı olan ve eş anlamlı değil de açıklanması gerekli olan genel sözlüklerde faydası olmayan şerhlerde; açıklamama konusunda; yerli yerinde şerhi olmayan kelimelerle yapılan açıklamalarda veya mevcut olmayanlarda açıklamada da örnek alınmaktadır. Tabiidir ki, günümüz sözlüklerinde bütün bu durumları göz önüne alarak tanzim etmek gerekir. Bunun yanında sözlüklerde lafızların veremediği faydayı veren resimlere yer vermeliyiz ve onları kullanmalıyız.

Modern ve çağdaş okullar (ekoller) bu eksikliklerin pek çoğunu hissetmiş ve onlardan uzaklaşmaya gayret göstermişlerdir.